

T.C.
KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ ve EDEBİYATI ANA BİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

147150

İŞILAY PINAR YILDIRIM

LALE DEVRİ'NDE KÜLTÜR ve EDEBİYAT

DANIŞMAN

DOÇ. DR. AHMET KARTAL

147150

KIRIKKALE 2004

**T.C.
KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ ve EDEBİYATI ANA BİLİM DALI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

İŞILAY PINAR YILDIRIM

LALE DEVRİ'NDE KÜLTÜR ve EDEBİYAT

DANIŞMAN

DOÇ. DR. AHMET KARTAL

KIRIKKALE 2004

KİŞİSEL KABUL

Yüksek lisans tezi olarak hazırladığım “**Lale Devri’nde Kültür ve Edebiyat**” adlı çalışmamı, ilmî ahlâk ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazdığımı; faydalandığım eserlerin bibliyografyada gösterdiklerimden ibaret olduğunu ve bunlara atıf yaparak yararlanmış olduğumu belirtir; bunu şeref ve haysiyetimle doğrularım.

24.08.2004
Işılray Pınar YILDIRIM

ÖZET

Bu çalışmada III. Ahmet ve Nevşehirli İbrahim Paşanın çevresinde oluşan şairler grubundan hareketle Lale Devri'nde kültür ve edebiyatta meydana gelen farklılaşma dikkatlere sunulmuştur. Şiirlerden verilen örnek beyitlerle edebi eser ile gündelik hayat arasındaki sıkı bağ ortaya konulmuştur. Çalışmada dönemin kültür ve sosyal hayatında meydana gelen yenileşme hareketlerinin bu döneme ait edebi eserlere yansıdığı görülmüştür.

Lale Devri'nde dikkati çeken yenileşme hareketleri ayrı bölümler halinde incelenmiştir. Her bölümde, verilen bilgilere bu dönem şairleri arasından tespit ettiğimiz 10 ismin şiirlerinden örnekler verilmiştir. Bu örneklerden yola çıkarak Lale Devri edebiyatının dönemin sosyal ve kültürel değişimlerinden etkilenerek daha önceki yüzyıllara göre farklılık arz ettiği tespit edilmiştir.

ABSTRACT

In this work, the cultural and social dissimilarities in *Lale Devri* has been presented, starting with the poet group surrounding Ahmed III. and Nevşehirli İbrahim Paşa. The strong bounds between the literary work and the daily life has been en mentioned by giving verses as examples from the poems. In this work it's seen that the reformation movement in the cultural and the social life of the age. Has reflected of the age.

The reformation movement in *Lale Devri* has been analyzed in different section. In each section the given information has been demonstrated by the poems of ten poets that we choose among the ege's poets. With the help of the references, it's confirmed that *Lale Devri* has shown differences from the previous centruies by being influenced of the social and cultural change of the age.

İÇİNDEKİLER

KİŞİSEL KABUL	II
ÖZET	III
ABSTRACT.....	IV
İÇİNDEKİLER	V
ÖNSÖZ	X
KISALTMALAR.....	XII
GİRİŞ..... <i>adba 1727</i> <i>J. işyerinde genişlikler</i>	1
I. BÖLÜM:	7
LALE	7
LALE İSİMLERİ	14
II. BÖLÜM	45
LALE DEVRİNDE EDEBİYAT	45
NEDİM	46
ARPAEMİNİZÂDE SÂMÎ.....	48
RAŞİD.....	48
ŞÂKİR.....	48
SEYYİD VEHBİ.....	49
AHMET NEYLÎ	52
OSMAN-ZÂDE TÂİB.....	53
KÂMÎ.....	57
ŞEYHÜLİSLAM İSHAK EFENDİ.....	59
İZZET ALİ PAŞA.....	61
III. BÖLÜM	63
LALE DEVRİ'NDE İLMİ FAALİYETLER	63
I. TERCÜME HEYETİ.....	63
A-SAHÂİFÜ'L-AHBÂR FÎ VAKAYİ'İ'L-A'SAR	65
B-PHYSİCA / (EL-TA'LİM EL-SÂLİS).....	66
C-İKDÜ'L-CÜMÂN FÎ TÂRİH-i EHLİ'Z-ZAMÂN.....	66

*eserlerin
isimleri*

D-HABİBÜ'S-SİYER Fİ AHBÂRİ EFRÂDİ'L-BEŞER	68
E-MATLA'USSA'DEYN.....	69
II. MATBAA.....	70
IV. BÖLÜM.....	73
SEFİRLER ve SEFARETNAMELER	73
I. VİYANA SEFARETNAMEŚİ (1131 H.-1719 M).....	73
II. FRANSA SEFARETNAMEŚİ.....	74
III. İRAN SEFARETNAMEŚİ (1134 H.-1721 M.).....	76
IV. RUSYA SEFARETNAMEŚİ (1135 H.-1722 M.).....	76
V. BÖLÜM	78
MİMARİ	78
1. KÜLLİYELER:.....	82
1.1. Şehzadebaşı Damad İbrahim Paşa Külliyesi:.....	82
1.2. Üsküdar Ahmediye Külliyesi:.....	82
1.3. Fatih-Çarşamba İsmail Ağa Külliyesi:.....	82
2. CAMİ VE MESCİDLER	82
2. 1. Günümüze ulaşan cami ve mescitler:.....	82
2.1.1. Çengelköy Kuleli Bahçe Mescidi.....	82
2.1.2.Üsküdar Kaptan Paşa Camii.....	82
2.1.3.Mahmutpaşa Çuhacı Han Mescidi	82
2.2. Günümüze ulaşmayan cami ve mescitler:.....	82
2.2.1.Ortaköy Mehmet Kethüda (Ortaköy) Cami.....	82
2.2.2.Kağıthane Sa'dabad Cami.....	83
2.2.3.Bebek Cami.....	83
2.2.4.Cağaloğlu Fatma Sultan Cami.....	83
2.3. Onarımı yapılan ve günümüze gelen cami ve mescitler:.....	83
2.3.1.Unkapanı Hoca Teberuk (Yahya Güzel) Mescidi.....	83
2.3.2.Sarıyer Ali Kethüda Cami.....	83
2.3.3.Topkapı Sarayı Ağalar Cami.....	83
2.3.4.Fatih Dıraman (Tercüman Yunus) Cami.....	83

3. MEDRESELER	84
3.1. Günümüze değişikliklerle gelen medrese.....	84
3.1.1.Cağaloğlu Acı Musluk (Damat İbrahim Paşa) Medresesi	84
4. KÜTÜPHANELER.....	84
4.1. Günümüze ulaşan kütüphaneler	84
4.1.1.Topkapı Sarayı III. Ahmet (Enderun) Kütüphanesi	84
4.1.2.Eminönü Yeni Cami (Turhan Sultan Türbesi) Kütüphanesi	84
5. SIBYAN MEKTEPLERİ	85
5.1. Günümüze ulaşan sıbyan mektepleri.....	85
5.1.1.Aksaray Ebubekir Ağa Sıbyan Mektebi	85
5.1.2.Aksaray Süleyman Halife Sıbyan Mektebi	85
5.2.Günümüze ulaşmayan sıbyan mektepleri.....	85
5.2.1. Çağaloğlu Damad İbrahim Paşa Sıbyan Mektebi.....	85
6.KÖŞKLER, KASIRLAR VE SAHİLSARAYLAR	85
6.1.Günümüze ulaşmayan köşkler, kasırlar, saraylar	85
6.1.1.Çırağan Sahilsarayı;	85
6.1.2.Hüsrevabad Kasrı.....	85
6.1.3.Sadâbâd Sarayı	86
6.1.4.Çubuklu Feyzabad.....	106
6.1.5.Fındıklı Emnabad Sahilsarayı	106
6.1.6.Bebek Hümayunabad Sahilsarayı.....	106
6.1.7.Ortaköy Neşetabad Sahilsarayı	106
6.1.8.Kasr-ı Süreyya (Süreyya nevbünyad).....	111
6.1.9.Üsküdar Şerefabad Kasrı.....	111
6.2. Onarımı yapılan ve günümüze ulaşan köşkler, kasırlar.....	113
6.2.1.Kasımpaşa Aynalı Kavak (Tersane Sarayı) Kasrı	113
6.3. Onarımı yapılan ve günümüze ulaşmayan köşkler, kasırlar	114
6.3.1.Kandilli sarayı	114
6.3.2.Beşiktaş Sarayı.....	114
6.3.3.Ferahabad kasrı	114

7. SU YAPILARI	115
7.1. Günümüze ulaşan çeşmeler	115
7.1.1 Topkapı Sarayı III. Ahmet Kütüphanesi Çeşmesi	115
7.1.2 Çubuklu Damat İbrahim Paşa Çeşmesi	116
7.1.3. Sadâbâd III. Ahmet Çeşmesi	116
7.1.4. Ortaköy Damat İbrahim Paşa Çeşmesi	116
7.1.5. Fındıklı Fındıklılı Mehmet Ağa Çeşmesi	117
7.1.7. Topkapı Sarayı III. Ahmet Meydan Çeşmesi	117
7.1.8. Üsküdar (Başkadın) Emetullah Kadın Çeşmesi	117
7.1.9. Üsküdar III. Ahmet Meydan Çeşmesi	117
7.1.10. Kanlıca Ayşe Hanım Çeşmesi	118
7.1.11. Topkapı Sarayı Damat İbrahim Paşa Çeşmesi	118
7.1.12. Beykoz Kethüda Kadın Çeşmesi	118
7.1.13. Üsküdar Kaymak Mustafa Paşa Çeşmesi	118
7.1.14. Üsküdar Mehmet Paşa Çeşmesi	119
7.1.15. Üsküdar İbrahim Paşa Çeşmesi	119
7.2. Bentler, su yolları, maksemeler	119
7.2.1. Belgrat Ormanı III. Ahmet Bendi	119
7.2.2. Üsküdar Damat İbrahim Paşa Su Yolu	119
7.2.3. Üsküdar Doğancılar Damat İbrahim Paşa Maksemi	119
8. TİCARİ YAPILAR	119
8.1. Mahmutpaşa Çuhacı Han	119
9. SANAYİ YAPILARI	119
9.1. Topkapı Sarayı Darphane-i Amire	119
10. ASKERİ YAPILAR	119
10.1. Onarımı yapılan askeri yapılar	119
10.1.1. Tophane-i Amire	119
10.1.2. İstanbul Surları	120
11. KULELER	120
11.1. Kız Kulesi	120

VI. BÖLÜM.....	123
BAHÇELER-MESİRELER	123
1. Kağıthane mesiresi.....	124
2. Göksu mesiresi.....	127
3. Çubuklu mesiresi.....	128
4. Alibey deresi mesiresi	128
5. Okmeydanı mesiresi.....	129
6. Karabali bahçe ve mesiresi.....	129
7. Büyükdere, Kırkağaç Bendler vadi ve mesiresi	129
8. Çubuklu mesiresi.....	129
VII. BÖLÜM.....	131
ÇIRAĞAN EĞLENCELERİ- SADÂBÂD ZİYAFETLERİ- HELVA SOHBETLERİ.....	131
VIII. BÖLÜM	151
GÜNDELİK HAYAT	151
SONUÇ.....	175
KAYNAKÇA.....	176
ÖZGEÇMİŞ	183

ÖNSÖZ

18. yüzyıl Osmanlı tarihi batılılaşma hareketleri açısından oldukça önemli bir dönemdir. Özellikle 1718-1730 tarihleri arasında kalan ve Lale Devri olarak isimlendirilen 12 yıl, Osmanlı Devletinin batılılaşma sürecinde ilk adımları attığı dönem olması bakımından oldukça önemlidir. Batılılaşma hareketleri, kültür alanında yapılan yenilikler ve İstanbul'daki inşâ faaliyetinin de etkisiyle değişen sosyal hayat tabî olarak edebiyatta da kendisini göstermiş; klasik şair -daha önceki yüzyıllardan farklı olarak- dış dünyayla kurduğu bağlar neticesinde eserine dış dünyaya ait gözlemlerini, yaşadığı hayatı daha çok yansıtmıştır. Bizim bu çalışmadaki amacımız bugüne kadar çok fazla üzerinde durulmayan Lale Devri Edebiyatının kendisine has özelliklerini dikkatlere sunmaktır.

Yapmış olduğumuz bu çalışmada amaçladığımız şey sosyal hayatın değişmesiyle ve kültürel alanda girilen faaliyetlerin de etkisiyle Osmanlı şairinin zihniyetinin değişime uğradığını; dış dünyayla sıkı bağlar kuran şairin yukarıda saydığımız faktörlerin de etkisiyle şiir dilinde ve üslûbunda farklı bir söyleyiş yakaladığını göstermektir. Lale Devri şairinin yakaladığı bu farklı söyleyiş tarzını yine onun yazdığı eserlerden hareketle dikkatlere sunmaya çalıştık. Çalışmamızda kullandığımız divanlar, bu dönemde İstanbul'da yaşamış, İbrahim Paşanın çırağan eğlencelerinde, helva sohbetlerinde ve Sadâbâd'da düzenlediği ziyafetlerde hazır bulunmuş olan şairlerin divanlarıdır. Bu şairler; Nedim, Seyyid Vehbî, İzzet Ali Paşa, Arpaeminizâde Sami, Osmanzâde Taib, Kâmî, Râşid, Ahmet Neylî, Şâkir ve Şeyhülislam İshak Efendidir.

Giriş bölümünde, 18. Yüzyılın başından III. Ahmet'in tahttan indirildiği ve Lale Devri'nin sona erdiği 1730 tarihine kadar meydana gelen siyasi gelişmeleri özetledik. Bununla amacımız dönemin siyasi havasını ve sosyal şartlarını dikkatlere sunarak okuyucuyu daha sonraki bölümlere hazırlamaktır. Çalışmamız toplam 8 ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm *Lale* başlığını taşır, bu güzel çiçeğin tarihi gelişimi ve bizim toplumumuzdaki yeri üzerinde durularak 18. yüzyılda yetiştirilen lale çeşitleri ve bu çeşitlerin klasik şiirde kendisine ne şekilde yer bulduğunu

örnekleyen beyitler verilmiştir. 2. bölüm *Lale Devri Edebiyatı* başlığını taşımaktadır. Dönemin edebiyatı üzerine kısa bir değerlendirme yapılmış, çalışmaya kaynaklık eden şairlerin hayatları ve eserleriyle ilgili bilgi verilmiştir. 3. bölümde *Lale Devri'nde İlmî Faaliyetler* başlığı altında bu dönemde İbrahim Paşa tarafından teşkil ettirilen tercüme heyetine, matbaanın kuruluşuna, kağıt ve çini fabrikalarının açılmasına değinilmiştir. *Sefirler ve Sefaretnameler* ismini taşıyan bölümde Osmanlı tarihinde ilk defa Lale Devri'nde İbrahim Paşa tarafından yabancı ülkelere gönderilen sefirlerden ve bunların sefaretnamelerinin Osmanlı toplum hayatı üzerindeki etkilerinden bahsedilmektedir. 5. Bölüm *Mimari* başlığını taşımaktadır. Lale Devri'nde girişilen büyük çaplı inşa faaliyeti hakkında bilgilerin yer aldığı bu bölümün ardından bu dönemin sosyal hayatında önemli yere sahip olan bahçelerin ve mesirelerin anlatıldığı *Bahçeler ve Mesireler* isimli bölüm gelmektedir. 7. bölüm Lale Devrinin meşhur eğlencelerinin ve ziyafetlerinin anlatıldığı *Çırağan Eğlenceleri-Sadâbâd Ziyafetleri-Helva Sohbetleri* başlığını taşımaktadır. *Gündelik Hayat* ismini verdiğimiz 8. ve son bölümde bu dönemdeki düğünlerin, bayramların, günlük hayata ait manzaraların şiirlerdeki görünüşleri üzerinde durulmuştur.

Çalışmam boyunca gösterdikleri sevgi ve sabırdan dolayı aileme ve bana her türlü desteği esirgemedi sunan hocam Doç. Dr. Ahmet KARTAL'a teşekkürlerimi sunuyorum.

Işıl Yılmaz Yıldırım

24. 08.2004, Kırıkkale

KISALTMALAR

AND	;	Ahmed Neylî Divanı.
ASD	;	Arpaemini-zâde Sami Divanı Tenkitli Metin, İnceleme, Özel Adlar Dizini.
bk.	;	bakınız
c.	;	cild
İAPD	;	Lâle Devri Şairi İzzet Ali Paşa Hayatı- Eserleri- Edebi Kişiliği.
KD	;	Edirneli Kâmî ve Divanının Tenkitli Metni.
ND	;	Nedim Divanı, [Yayına Hazırlayan: M. Macit].
OTD	;	Osman-zâde Taib Divanı'ndan Seçmeler.
RD	;	Vak'a-nüvis Râşid Efendi Ve Divanı'nın Tenkitli Metni.
s.	;	sayfa
SVD	;	Seyyid Vehbî Ve Divanının Karşılaştırmalı Metni.
ŞD	;	Şâkir Divanı.
ŞİD	;	Lale Devri Şairi Şeyhülislâm İshak ve Divanı
trhs	;	tarihsiz

GİRİŞ¹

18. yüzyılın başında Avrupa'da siyasi dengeler değişmekte, Osmanlı İmparatorluğu da, bu belirsiz ortamdan en az kayıpla çıkmak için çaba göstermekteydi. Osmanlı İmparatorluğu bir yandan Avrupa devletleriyle iyi geçinmeye çalışmakta diğer yandan dengelerin değişmesiyle ortaya yeni bir güç odağı olarak çıkan Ruslara karşı dikkatli davranmaktaydı. 18. yüzyılın hemen başında Osmanlı halkı, Şeyhülislam Feyzullah Efendinin yakınlarına sağladığı imkanlar ve herkesin dikkatini çeken nüfuzu nedeniyle, oldukça tedirgindir. Bunun yanında çekilen maddi sıkıntılar, II. Mustafa'nın Edirne'de ikamet etmesi gibi nedenlerle halkın sabrı taşmıştır. Gürcistan seferine çıkarken hala maaşlarını alamamaları nedeniyle askerler de durumlarından memnun değildirler. Halkın ve askerlerin birleşmesiyle patlak veren olaylar yeniçerilerin katılımıyla büyümüştür. Padişahın yanlış tutumu nedeniyle gittikçe büyüyen isyan önlenememiştir. Tarihlere Edirne Vak'ası olarak geçen bu gelişmeler sonucunda II. Mustafa tahttan indirilmiş ve III. Ahmet tahta çıkarılmıştır (1703).

Tahta çıkan III. Ahmet, işlerinde kendisine yardımcı olacak bir sadrazam bulamamakta, göreve gelen sadrazamları birkaç ayda yahut bir-iki sene zarfında azaltmaktadır. Devletin en üst kademesinde meydana gelen bu değişiklikler devlet işlerindeki istikrarsızlığı göstermesi bakımından önemlidir. Çünkü işlerin yolunda gidebilmesi için istikrara ve huzura ihtiyaç vardır. Sürekli değişen sadrazamlar ve bu sadrazamların değiştirdiği devlet kadrolarında çalışanlar her an işlerinden olabileceklerinden dolayı korku ve tereddütle hareket etmektedirler. III. Ahmet'in sadrazamlığını yapan isimler ve görev süreleri şöyledir: Kavanoz Ahmet Paşa (22 Ağustos-16 Kasım 1703), Moralı Hasan Paşa (16 Kasım 1703- 28 Eylül 1704), Kalaylıkoz Ahmet Paşa (28 Eylül- 25 Aralık 1704), Baltacı Mehmet Paşa (25 Aralık 1704- 3 Mayıs 1706), Çorlulu Ali Paşa (3 Mayıs 1706- 16 Haziran 1710), Baltacı Mehmet Paşa (12 Ağustos 1710-20 Kasım 1711), Gürcü Yusuf Paşa (20 Kasım 1711- 12 Kasım 1712), Süleyman Paşa (12 Kasım 1712- 6 Nisan 1713), Hoca İbrahim Paşa (6 Nisan 1713- 27 Nisan 1713), Şehit Ali Paşa (27 Nisan 1713-5

¹ Aktepe, M., 1989, Ayverdi, S., 1999, Banarlı, N. S., 1997, *Büyük Türk Klasikleri*, 1987, 14 c., Koçu, R. E., 2003, Küçük Çelebizâde Âsım, 1153, Mehmed Râşid, 1282, *Mufasssal Osmanlı Tarihi*, 1962, Uzunçarşılı, İ. H., 1995.

Ağustos 1716), Halil Paşa (22 Ağustos 1716- 26 Ağustos 1717), Nişancı Mehmet Paşa (26 Ağustos 1717- 9 Mayıs 1718), Nevşehirli (Damat) İbrahim Paşa (9 Mayıs 1718- 30 Eylül 1730). 9 Mayıs 1718 tarihine kadar aradığı sadrazamı bulamamış görünen III. Ahmet, bu tarihten tahttan indirildiği 30 Eylül 1730 tarihine kadar devlet işlerini İbrahim Paşa'ya bırakarak huzurlu bir dönem geçirmiştir.

III. Ahmet' in saltanat dönemini iki kısma ayırabiliriz. İlki siyasi belirsizlikle, savaş ve seferlerle geçen 1703- 1717 arasındaki dönemdir. İkincisi ise Nevşehirli Damat İbrahim Paşanın sadarete olduğu 1718-1730 tarihleri arasında kalan yıllardır.

İbrahim Paşa eski ismi Muşkara olan Nevşehir'de tahminen 1662 yılında dünyaya gelmiştir. Babası İzdin voyvodası Sipahi Ali Ağa, annesi Fatma Hanımdır. İş bulmak amacıyla 1689'da İstanbul'a gelir. Aynı yıl bir akrabası vasıtasıyla sarayın Helvacılar ocağına girer. Buradan sonra Baltacılar ocağına geçer, ardından da vakıflar katipliği görevine getirilir. Nihayet Edirne Sarayı'na Dârüssaâde ağası yazıcı halifesi olarak çağrılan İbrahim burada şehzade Ahmet ile (III. Ahmet) tanışma imkanı bulur. III. Ahmet'in Edirne Vakasıyla tahta çıkışının ardından onunla birlikte İstanbul'a gelir. Dârüssaâde Dairesi yazıcılığı görevini altı yıl yürütür. Bu sırada birçok kez vezirlik teklifi alır fakat kabul etmez. Padişaha olan yakınlığının bazı üst düzey yöneticilerin dikkatini çekmesiyle Haremeyn muhasebeciliği göreviyle hâcegân zümresine dahil edilerek İstanbul'dan uzaklaştırılır. 1715'te Damat Ali Paşanın Mora seferine de katılır. Paşanın şehit olmasıyla gerekli tedbirleri almakta gecikmeyerek orduyu dağılmaktan kurtarır ve durumu padişaha haber vermek üzere Edirne'ye gelir. Bu tarihten sonra III. Ahmet'in yanından hiç ayrılmayan İbrahim Paşa devlet kademelerinde hızla ilerleyerek önce III. Ahmet'in daha önceden Şehit Ali Paşayla nikahlanmış fakat sadrazamın ölümüyle evlilikleri gerçekleşmeden dul kalmış olan kızı Fatma Sultanla evlendirilerek saraya damat olur. Ardından sadrazam ilan edilir. Bu olaylar dönemin şiirine şu beyitlerle yansımıştır:

Yâ İlâhî sen mübârek eyle târîhin didüm

Oldı İbrâhîm Paşa sıhr-ı sultân-ı cihân (1129)

İAPD, s.132-10-19

Bir yire geldi iki sûrun didüm târîhini

Oldı İbrâhîm Paşa şimdi dâmâd u nedîm (1129)

KD, s.115-18

1683-1699 tarihleri arasında tam 16 sene savaşmış olan Osmanlı tam Karlofça antlaşmasıyla rahatladığını düşünürken Prut, Venedik ve Avusturya seferleri dolayısıyla yorgun düşer. 1709 yılında Ruslar'a Poltova'da mağlup olan İsveç Kralı Şarl'ın Osmanlı'ya sığınmasıyla 21 Temmuz 1711'de Prut Antlaşmasıyla bitecek olan Osmanlı-Rus Savaşı patlak verir. Nisan 1712'de Rusların kaybettikleri yerleri Osmanlı'ya teslim etmeleriyle Osmanlı-Rus savaşı sona erer. Venediklilerin tahrikleri neticesinde Karadağ'da çıkan isyan Osmanlı ordusunun bir kez daha sefere çıkmasına neden olur. Venedik'le yapılan mücadelede Osmanlı'nın üstün durumda olduğunu gören Avusturya, sıranın kendisine geleceğini düşünerek Venedik'in yanında savaşa katılır. Pasarofça antlaşması için Avusturya ve Venedik'le masaya oturulacağı günlerde Sadrazam Nişancı Mehmet Paşa azledilir, yerine Nevşehirli İbrahim Paşa getirilir². İbrahim Paşa toprak kayıplarını göze alarak iç huzuru sağlamak ve devletin içişleriyle ilgilenmek için vakit kazanmak amacıyla barıştan yana bir siyaset izlemektedir. Aynı zamanda uzun süredir savaşlar ve seferler yüzünden maddî ve manevî anlamda perişan durumda olan halkın nefes almasını ve memnuniyetini sağlamak amacıyla Pasarofça antlaşmasını 21 Temmuz 1718 (22 Şaban 1130) tarihinde imzalar. Pasarofça antlaşmasıyla Osmanlı'nın Macaristan'daki son eyaleti olan Temeşvar, Belgrad, Semendire, Tuna nehrine dökülen Timok çayından Una nehrine kadar olan bölgeler Avusturya'ya bırakılır. Bu antlaşmadan imzalanmasıyla birlikte iki tarafa ait çeteler diğer tarafın sınırını ihlal etmeyecek, ihlal ettikleri takdirde cezalandırılacaklardı. İki taraftan da alınan esirler 2 ay zarfında iade edilecekti. Katolik rahipler eski imtiyazlarını koruyacaklardı. İki taraflı ticaret serbest olacaktı. Avusturya devleti tüccarlarının işlerini görebilmek amacıyla Osmanlı devletinde konsoloslar bulunduracaklardı. Dostluğun devamı için büyük elçiler atanacaktı. Yeni sınırların tespiti için ortak komisyonlar kurulacaktı. Bu savaş sırasında Osmanlı'nın yanında bulunan Macar ileri gelenleri Avusturya sınırından uzak yerlerde görevlendirilecekti. Antlaşmanın süresi 24 yıl olacaktı. Venedik'le yapılan antlaşmaya göre ise Mora Osmanlı devletinde kalıyor buna karşılık Serigo adaları ile Venedik'in Dalmaçya, Hersek, Karı-eli, Butrinto, Preveze Vonica

² Barış taraftarı olan yeni Sadrazam, III. Ahmet'i şehzadeliği döneminden tanımaktadır. Hatta Şehit Ali Paşanın sadrazam olduğu yıllarda, Padişahın o sırada Darüssaade ağası yazıcısı ve Haremeyn muhasebecisi olan İbrahim Paşaya bazı konularda fikrini sorması üzerine Sadrazam tarafından muhasebecilikten uzaklaştırılarak mevkufatçılık göreviyle Mora'ya gönderilir. Varadin mağlubiyeti sonucunda padişaha haber vermekle görevli olarak İstanbul'a gönderilen İbrahim Paşa III. Ahmet tarafından geri gönderilmeyerek yanında alıkonulur.

yakınlarında elde ettiği bazı kaleler Venedik'e kalıyordu. Yani Pasarofça antlaşmasıyla bir tarafta kazanan Osmanlı diğer tarafta kaybetmektedir. Pasarofça antlaşmasıyla kurulan Osmanlı-Avusturya dostluğu o esnada İsveçle savaşmakta olan Rusya'yı endişelendirir ve Haziran 1719'da Rus Çarının İstanbul'a Alexei Daskow isminde bir elçi göndermesine sebep olur. Rusya bu elçiyle Osmanlıya ebedi barış teklif etmektedir. Elçi iki sene uğraştıktan sonra, İngiltere'nin aleyhine olmasına rağmen 16 Kasım 1720 (15 Muharrem 1133) tarihinde Edirne antlaşmasının Ruslar lehine imzalanmasını başarır.

Bu uzun savaşlar ve seferler neticesinde bünyesinde ağır yaralar açılan Osmanlı'nın gerileme devrine girdiği anlaşılmaktadır. Toplumun savaşlar ve seferlerin ardından barışa ne kadar büyük bir özlem duyduğunu o dönemde yazılmış Sulhiyeler²'den anlamak mümkündür.

Savaşlar ve seferler dolayısıyla alt-üst olan Osmanlı sosyal ve ekonomik düzeni uzun bir barış dönemine ihtiyaç duymaktadır. Asker ve esnaf farklı nedenlerle seferden nefret etmektedir. III. Ahmet'in tahtta olduğu dönemde Osmanlı topraklarında bulunan ve Osmanlı sosyal hayatıyla ilgili izlenimlerini dostlarına yazdığı mektuplarla ölümsüzleştiren Lady Montagu bu durumu şöyle ifade etmektedir "*...yalnız farkına vardığım bir şey var ki, asker de sefere başlayacak kıt'alarda her zaman görülen memnuniyetten eser yok. Halk ve bilhassa esnaf harpten nefret ediyorlar. Özellikle ordu kumandanlığına padişah bizzat geçmeye karar verirse, o vakit tüccarın her sınıfı padişaha kendi servetine uygun bir hediye vermeye mecbur oluyorlar*" (Montagu trhs : 86). Damat İbrahim Paşanın sadrazamlığı zamanında, daha önce kaybedilmiş olan toprakların bir kısmı tekrar Osmanlı topraklarına katılır. 9 Temmuz 1723'te Gürcistan'da Tiflis ve Gori, 15 Ekim 1723'te Kermenşah, 6 Mayıs 1724'te Hoy Kalesinin fethi, 31 Ağustos 1724'te Hemedan, 3 Ekim 1724'te Revan, 3 Ağustos 1725'te Tebriz, 4 Eylül 1725'te Gence, 6 Eylül 1725'te Hürremabad fethedilmiştir.

Bu dönemde savaşlar dışında halkı perişan eden olaylardan bir tanesi de yangınlardır. İbrahim Paşanın sadrazamlık yaptığı dönemde İstanbul'da 21 Temmuz 1719'da Gedik paşa semtini kül eden, 27 Temmuz 1729'da ise İstanbul'un sekizde

² Dönemin ünlü şairlerinden Seyyid Vehbi'de bir sulhiye kaleme almıştır. Ayrıntılı bilgi için bk. Dikmen, H., 1991, *Seyyid Vehbi ve Divanının Karşılaştırmalı Metni*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili Ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi.

birinin kül olmasıyla sonuçlanan iki büyük yangın meydana gelir. Özellikle bu iki büyük felaketin etkisiyle bu dönemde yangınları söndürmekle görevli bir Tulumacılar Birliği kurulur.

Osmanlı devleti bu dönemde birçok yeniliğe sahne olur. 16 Aralık 1727'de İstanbul'da ilk Türk matbaası faaliyete geçer. İlk defa bu dönemde yurtdışına sefirler gönderilir. Çiniciliğin tekrar hayat bulması için İstanbul'da bir çini fabrikası açılır. Tercüme heyetleri oluşturularak önemli eserlerin dilimize tercümesi gerçekleştirilir. Eski ve kıymetli kitapların yabancılar tarafından yurtdışına çıkarılması yasaklanır. Bir kağıt ve bir kumaş fabrikası açılır.

İstanbul'da ve yurdun değişik yerlerinde inşa faaliyeti başlatılır. Tüm bu yenilik hareketleri devam ederken bir tarafta da merkezinde İbrahim Paşanın ve III. Ahmet'in bulunduğu lale eğlenceleri, Çırağan geceleri, helva sohbetleri ve Sadâbâd ziyafetleriyle dönemin şair ve alimlerinin de iştirak ettikleri zevkli bir hayat sürdürülür. Nitekim, Hadikâtü'l-Vüzerâ isimli eserde Damad İbrahim Paşa hakkında verilen bilgilerde onun öncü olduğu bu değişime işaret edilmekte, bu olay şu veciz sözlerle ifade edilmektedir: *“Evâ'il-i Devlet-i Aliyye-i Ebediyyü'd-devâmdan berü böyle bir dürr-i girân-mâye-i bî-bedelin vücûd-ı cûd-ı endûd-ı âlem sûdî ziynet sâz-ı sadeçe-i eyyâm olmuş değildi.”*³Devlet işlerini sadrazamına bırakan III. Ahmet'in hoşuna gidecek bir dünya yaratan İbrahim Paşa diğer tarafta ülkede bazı yenilik hareketlerini başlatabilmek için uygun olan ortamı yaratmaya çalışmaktadır.

Ülke ekonomisiyle ilgili de bazı tedbirlerin alındığı görülür; maliye düzene sokularak gelirler artırılır. III. Ahmet tahta çıkışından itibaren bazı tedbirler alarak hazineye gelir sağlamaya çalışır. Bir yandan ülkenin çeşitli bölgelerindeki gümüş madenleri işlek hale getirilmeye çalışılırken, diğer taraftan hazineden mahluller adına yapılan maaş ödemeleri gözden geçirilerek gereksiz ödemelere engel olmaya çalışılmıştır. Züyûf akçe ve kenarları kesik paranın kullanımını yasaklayan 22 Şubat 1728 (11 Recep 1140) tarihli bir de ferman çıkarılır. Yine bu dönemde bazı ek vergiler konulmasıyla, halk inşa edilen saraylar, köşkler ve düzenlenen eğlencelerin kendi sırtına yüklenen bu vergilerle yapıldığını düşünmeye başlar. Zihinlerde bu

³ Osmanzâde Ta'ib Ahmed, 1969, *Hadiqat ül-vüzerâ (der garten der Wesire)*, Freiburg, s.33 (dilâver Ağazâde Zeyli).

düşüncenin yer etmesi halkın tüm yapılanlara karşı nefret duymaya başlamasına neden olur (Çolak 2002: 525-530).

1722'de İran illerini Afgan hücumundan korumak amacıyla İran'a açılan sefer sonucunda İran toprakları Ruslarla paylaşılmıştı. Ancak bir süre sonra Şah Tahmasb ve Tahmasb Kuluhan Osmanlı'ya karşı harekete geçerek Hemedan, Tebriz, Ferehan gibi bölgeleri almışlardır. Bu haberlerin İstanbul'da duyulması III. Ahmet ve İbrahim Paşanın sürdürdüğü hayatı zaten nefretle izleyen halkın sabrını taşıma noktasına getirmiştir. Doğudan kötü haberlerin gelmesiyle İbrahim Paşa sefer yapılmasının gerekli olduğunu söyleyerek hazırlıklara başlamış; 31 Temmuz 1730 tarihinde başında III. Ahmet'in bulunduğu birlikler Üsküdar'a doğru yola çıkmıştır. Ancak aradan zaman geçmesine rağmen buradan ayrılmayan birliklerden dağılan askerler şehre dönmüşlerdir. 28 Eylül 1730 tarihinde Patrona Halil isimdeki bir hamam tellağının önderliğinde isyan hareketi başlamış, III. Ahmet'i tahtından İbrahim Paşayı ise canından eden hareket, Sultan Mustafa'nın oğlu olan şehzade Mahmut'un tahta çıkmasıyla son bulmuştur.

Nevşehirli İbrahim Paşa, sanatın, edebiyatın, sosyal hayatın gelişmesine oldukça önem vermiştir. Ancak şehri lale bahçeleri, saraylar ve köşklerle süslemesi, kültürel alanda gelişmelere zemin hazırlaması ülkede asırlardır hüküm süren taassup ve cehaleti engelleyememiştir. Zihinler değişmediği için de yapılan tüm bu değişiklikler uzun süreli olamamıştır (Altınay 1975: 97).

I. BÖLÜM

LALE

Tarih sayfalarında karşımıza çıkan olaylar zaman zaman inanılması son derece güç olan özellikler ihtiva eder. Bunlar arasında belki de bir milletin tarihinin belli bir dönemine ismini vermiş olan, güzelliğiyle zengin, fakir herkesi olmadık hayaller peşinde sürükleyen bir çiçeğin macerası oldukça dikkat çekicidir.

Bazen aynen bireylerde olduğu gibi kitleler de asıl amaçlarını bir kenara bırakarak çok başka mecralara kayarlar. 18. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu da sayısız sıkıntıdan başını kaldıramazken; tüm bunları bir kenara bırakarak kendisini bir lalenin peşinde israf ve sefahatin rahat kollarına bırakmış bulunmaktadır. Her ne kadar sanıldığı gibi bir lale soğanına verilen parayla köşkler satın alınamıyorsa bile, Osmanlı tarihinin bir döneminde lale merakı sıradan halkı, farklı meslek gruplarını, din adamlarını hatta en üst seviyedeki yönetici sınıfı -ki bunların içerisinde şeyhülislamdan vezirlere ve vezir-i azama- nihayet padişahı bile etkisi altına alır. Yaklaşık iki asır sonra Yahya Kemal Beyatlı tarafından Lale Devri olarak adlandırılan bu dönem, tarih kitaplarına da konu olmuş ve Ahmed Refik'in Lale Devri adını taşıyan kitabıyla literatürümüze girmiştir.⁴

Osmanlı İmparatorluğu'nda 18. yüzyılın ilk yarısında meydana gelen bu gelişmelerin bir benzeri yaklaşık yüz yıl önce Hollanda'da da yaşanır. Her ne kadar bu ülkede ihtilalle son bulan bir döneme isim vermemişse bile Hollanda halkı belki bu çiçek yüzünden Osmanlı'da olduğundan çok daha fazla sıkıntıya ve felakete sürüklenir.

Sözünü ettiğimiz bu dönemde Semper Augustus isimli son derece nadir bulunan -bilinen örneklerinin sayısı bir düzineyi geçmemiştir- bir lalenin tek soğanı bir evin fiyatının iki katını bulur (Dash 2000: 96).

Bu çiçek Hollanda ekonomisini ve halkını o kadar çok etkiler ki nihayetinde bu çiçeğin ticaretini yapan bir grup ortaya çıkar ve bu ticaretten son derece zengin olanlar olduğu gibi nice zengin olan kimse de sefalet içine düşer. Tarihin birçok döneminde edebi metinlerin eğitim öğretim amacıyla kullanıldıkları bir gerçektir. Hollanda'da da öyle bir dönem olmuştur ki bu çiçeğin insanları sürüklediği sefaleti

⁴ Ahmed Refik, 1311, *Lale Devri*, İstanbul.; *Mufassal Osmanlı Tarihi*, 1962, c.5, İstanbul, s.2437.

ve bu çılgınlığa kapılmanın zararlarını anlatmak için kitaplar yazılır, hikayeler anlatılır.

1636-1637 yıllarında Hollanda'da *Samenspraecken tusschen Waermondte ende Gaergoedt* (Açgözlü ve Açıksözlü Arasında Konuşmalar) isiminde yazarı bilinmeyen üç eser ortaya çıkar. Bu eserler o dönemde Haarlem'in önde gelen matbaacısı olan Adriaen Roman tarafından yayınlanırlar (Dash 2000:103).

Osmanlı'da da bulaşıcı bir hastalık gibi hızla yayılan ve ihtiras halini alan bu merak, bir kütle psikozunun ta kendisi haline gelir. Bir zamanlar dünyaya kafa tutmuş olan İmparatorluk, belki de sonradan Lale Devri ismini aldığı dönemde bu küçüklük hissini üzerinden atabilmek için çabalamakta ve dünyaya: *Bak ben hala neler yapabiliyorum!* Demek istemektedir (Ayverdi 1999: 464).

Kaynaklarda anavatanının Orta Asya olduğu belirtilen bu çiçeğin insanlar tarafından tam olarak hangi tarihten itibaren yetiştirilmeye başlandığı konusunda kesin bir bilgi yoktur. 1050 tarihinde lalenin İran'da son derece gözde bir çiçek olduğu bilinmektedir. Ömer Hayyam'ın rubailerinde kusursuz kadın güzelliğinin bir metaforu olarak karşımıza çıkan lale başka şairlerin şiirlerinde de kendisini göstermeye başlar. 1250 senesinde Müşerrefiddin Sadi hayalindeki bahçeyi "*serin suların mirıltısı, kuşların şakıması, bolca olgun meyve, rengarenk ve pırıl pırıl laleler ile hoş kokulu güller*" in bir araya gelmesi diyerek tarif ediyordu. Hafız ise çiçeğin taçyapraklarının parlaklığını canının al yanaklarına benzetmekteydi (Dash 2000: 19). Gerçekten de lalenin kendisine has güzelliği onu İran'da büyük simgesel değeri olan bir çiçek haline getirdi. Sonsuzluk ile eşdeğer sayılan lale hakkında birçok efsane uyduruldu. Bu efsanelerden bir tanesi de talihsiz Ferhat'ındır. Ferhat, Şirin adında güzeller güzeli bir kıza âşık olur. Kızın öldüğüyle ilgili asılsız bir haber alan Ferhat buna dayanamaz ve olduğu yerde baltasıyla vücudunda yaralar açar. Ferhat'ın yaralarından akan kanların toprağa düştüğü yerde kan gibi kıpkırmızı bir çiçek açar. Bu çiçekler kusursuz aşkın simgesi olan lalelerdir. Bu efsanelerin yazıya geçirilmesinden asırlar sonra hala kusursuz aşkın ve ölmeyen tutkuların simgesi İran'da kızıl lalelerdir (Dash 2000: 19-20).

Anadolu'da laleyi şiirlerinde ilk kullanan şair ise Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî'dir (Ünver, S.A. 1968, Baytop 1987).

Sadece doğuda değil batıda da bu çiçek aşkın ve tutkunun simgesidir.

17. asır gezginlerinden Jean Chardin, eğer bir genç sevgilisine bunlardan sunarsa çiçeğin rengiyle kadının güzelliğinin kalbini ateşe vermiş olduğunu anlatmaktadır. Taçyapraklarının dibindeki siyah yer ise çiçeği veren kişinin kalbinin aşk ateşiyle yanarak kömür gibi karardığını ifade eder demektedir (Dash 2000: 20).

Şu ana kadar bilinen en eski lale tasvirleri 13. yüzyıldan kalmadır. Bu tasvirler Selçuklu Sultanlarından I. Alaaddin Keykubad'ın Beyşehir Gölü kıyısında yaptırdığı sarayda yapılan kazı çalışmaları esnasında ortaya çıkan çinilerde yer alır (Dash 2000: 20). XIV. Asırda Osmanlılar çiçeklerin en kutsalı saydıkları laleyi uğursuzluklardan korunmak için kullanırlardı. Hem korunmak hem de dini kuralların canlı varlıkların tasvirine getirdiği yasağın etkisiyle laleyi görünen yerlere değil iç çamaşırlarına işlerlerdi. İstanbul'daki Türk ve İslam Sanatları Müzesinde zırhın altına giyilmesi için yapılan ön tarafında Kuran'dan ayetler arka kısmında ise lale motifi işlenmiş olan sade bir iç gömleği sergilenmektedir. Pamuklu kumaştan yapılmış bu gömlek Sultan Murat'ın ikinci oğlu Beyazıt'a aittir. Beyazıt henüz genç bir şehzadeyken Kosova'da Prens Lazar'a karşı çarpışmış ve şehit olmuştur. Bu genç şehzade tarihte kişisel olarak lale ile anılabilecek ilk kişidir (Dash 2000: 24).

Saray ve ev duvarlarındaki süslemelerde, giysilerde, çinilerde, vazolarda, halılarda ve daha birçok yerde sıkça süsleme motifi olarak kullanılan lalenin nazardan ve kötülüklerden koruduğuna inanılan bir simge olduğu düşüncesi oldukça ilginçtir.

Edirne Selimiye Camii'nin müezzin mahfilini taşıyan mermer ayaklarından birinde ters bir lale kabartması bulunmaktadır. Bu lale sütunun alt kısmında yaklaşık 20 cm. boyunda başı aşağı gelecek şekilde işlenmiştir. "ters lale" olarak isimlendirilen bu motifle ilgili 3 rivayet vardır. İlki Osmanlıca yazılmış lale kelimesinin tersten okunuşunun "hilal" olması, bununda Osmanlı'nın alameti olması dolayısıyla hilalin yere düşmesiyle Türklüğün sonunun geleceği inancıdır. Hilalin düşmesini ve caminin yıkılmasını engellemek amacıyla lale ters oyulmuştur. İkinci rivayete göre caminin yapıldığı arsanın "Laleci Baba" adıyla anılan ters bir ihtiyara ait olması ve bu ihtiyarın ilk başta caminin yapılması için bahçesini vermek istemeyişi üzerine uzun süren uğraşlar sonucu ikna edilmesi üzerinedir. İhtiyar razı edilince arzusu üzerine bu aksi adamın hatırasını yaşatmak için sütuna ters lale motifi

işlenir. Üçüncü rivayete göre de Selimiye Camii o kadar kusursuz yapılmıştır ki nazar değmesini önlemek üzere ters lale işlenmesi uygun görülür (Baytop 1987).

Elbette lalenin Türk toplumunda değer görmesinde güzelliği, zarafeti yanında çok başka nedenler olmalıdır. Onu bahçelerde yetişen diğer güzel çiçeklerden ayıran ve onu bir milletin gözünde kutsal hale getiren bazı özellikler vardır.

Lale kelimesinin Osmanlıca yazılışı ile Allah kelimesinin Osmanlıca yazılışında aynı harflerin kullanılması, her ikisinin de ebced hesabıyla 66 sayısını vermesi bunların yanında lalenin tersten okunuşunun *hilâl* kelimesini vermesi, hilalin ise İslâmiyeti ve Osmanlı'yı simgelemesi, bir kök ve bir çiçeğinin olması dolayısıyla tevhidî hatırlatması Osmanlı toplumunda lalenin farklı bir sevgiyle yetiştirilmesine neden olur (Kartal 1998: XI).

Bu anlayış ifadesini en güzel şekilde aşağıdaki beyitle bulmaktadır;

Mazhari ismi Celâl olmasa idi lâle,

Bulamazdı bu kadar rütbeî vâlâ lâle (Ayverdi 1950: 3)

Toprağa gömülen bir soğanın, yağmurlarla sulana sulana zamanı geldiğinde yeşil birkaç yaprakla gün yüzüne çıkmasını sonra o yapraklar arasından önce bir yumrunun belirmesini, bir süre sonra bu yumrunun içinden de en olmadık renklerde kadeh biçiminde nazlı mı nazlı bir çiçeğin çıkmasını kendiliğinden meydana geliyor saymayan Türkler bunu görmedikleri bir kuvvetin belirtisi olarak düşünürler. Kendisini gözler önüne sunmayan, insan aklına sığmayan, ama kendisini, sonsuz gücünü, sevgisini birçok şeyde olduğu gibi lalelerde de gösteren Tanrı'yı akla getirirler (Gülersoy 1980).

Laleyi dini bir simge olarak gören tek millet Türkler değildir. Pennsylvania Hollandalıları da -17. yüzyıldan itibaren Amerikanın doğu kıyılarına yerleşmiş olan Alman göçmen topluluğu- üç yapraklı bir lale motifini teslis simgesi olarak kullanırlar. Doğum belgesi gibi önemli ve resmi belgelerde bu motife yer verirler (Schloredt s.43; Dash 2000: 174).

İstanbul'da lale yetiştiren ilk isim Kanuni döneminde yaşayan Şeyhülislam Ebu Suud Efendidir. Yetiştirdiği laleye de Nur-ı Adn ismini verir. XVIII. yüzyılda III. Ahmet'in padişahlığı döneminde Nevşehirli Damat İbrahim Paşanın veziriazamlığı döneminde İstanbul'daki lale merakı hat safhaya çıkar. İbrahim Paşa

bir yandan devlet işleriyle meşgul olurken bir yandan şair ve ilim adamlarını desteklemiş bir yandan da III. Ahmet'in temayüllerini göz önünde bulundurarak onu eğlendirmek, memnun olmasını sağlamak için Çırağan eğlenceleri tertip eder ve lale bahçeleri oluşturur.

III. Ahmet'in laleye olan tutkunluğu ve özellikle Çırağan sefaları lalenin kıymetini büsbütün artırır. Saray bahçelerinin yanında başta veziriazam olmak üzere vezirler ve devlet erkanı bahçelerini lalelerle süslerler.

Lalelerin bu derece değerlenmesi halk arasında da rekabet hissi uyandırır. Hemen her evin bahçesinde çeşit çeşit laleler yetiştirilerek her birine yetiştiricisi tarafından şairane isimler verilir. Lalelerin açılmaya başladığı dönem İstanbul halkı bunların açılışını seyretmeye gider, kısa bir zamanda şehir yeşil koruları, güzel bahçeleri ve rengarenk bahçeleri ile bir yeryüzü cenneti haline gelir. Bu gelişmelerle birlikte lale ticareti İstanbul'da bir meslek, yetiştiriciliği ise bir sanat halini alır.

Münir Aktepe'nin, Damad İbrahim Paşa Devrinde Lâleye Dâir Bir Vesika isimli makalesinde belirttiği gibi lale fiyatları bir sene içerisinde olağan dışı bir yükseliş gösterir. Bu çalışmada görüyoruz ki bir lalenin fiyatı 1138 tarihli bir vesikada 50 kuruş, 1140 tarihli bir başka vesikada ise 200 kuruştur. Bu da gösteriyor ki lale merakı her geçen gün artmaktadır. Ancak bununla birlikte hiçbir zaman bir lale soğanının fiyatı bin altın gibi o dönem için muazzam fiyatlara ulaşmaz.

Her ne kadar lale fiyatları zikredilen rakamlara ulaşmamışsa bile yine de laleye gösterilen fazla talep fiyatlarının artmasına neden olur. Bunun üzerine her lalenin fiyatının belirlenmesi yoluna gidilir. Bununla ilgili ferman aşağıdadır.

“Laleye narh konulmasına dair

ahalii darüssaltanatül aliyem iktizai letafeti ab ü heva ile öteden berü şükûfe perverliğe meylü rağbet ve kudreti ilâhiyyeyi nazar-ı ibret ile temâşa ve müşahede için lâle-i rumî terbiyesini zeman-ı kadimden berü âdet idiniüp ricâl-i devlet-i aliyemden dahi niçeleri meşguf ve melûf ve her birinin enva' ve ecnasına göre hiridü fûruhtunda kıymet ve behası vechi itidal üzre muayyen ve malûm olup devlet ü ikbâl ile âsitane-i saadete teşrif-i hümayunumdan mukaddem cümle beyninde ol vechile beyi ü şira ve bazı şükûfe kesret buldukca behası dahi tedenni ve tenezzül bulmağla gün be gün beha-i rahis ile ahzü i'ta olunagelmışiken cenâb-ı

hilâfetmeabım darüssaltana-i seniyyeme sâye endâzı iclâl ve bihamdillâhil melikil müteal her taraf karini asayış ve müreffehül hal ve sâye-i adaletmaye-i devleti aliyemde cümlelerin aramış ü istirahatleri reside-i rütbe-i kemâl olmağla bu hilâl-i meymenet şimalde tarafı hümâyunumdan dahi bazı mertebe rağbet olunmağın şükûfe dad ü sitedine me'lûf ve mu'tad olan tayife-i bî insâfı tama' itiyad bu hâleti mahzâ fırsat ad ve sene besene beherine terakki zam iderek hadd-i itidâl ve insaf-ı tecavüz ve içlerinde muhtekirler peydâ olup vakt ile bulunan mahallerden rahis behâ ile devşirüp muzayaka vaktinde zı'fi ile fûruhtuna kanaat itmeyüp behâ-i lâyuhsâ ve lâyuad mutalebesile tekdir-i nâisn izaalesine ve husûsâ ricâl-i devlet-i aliyemden ve gayriden terbiyesine me'lûf olanların bivecih masarifi zayideleri izâlesi için birer behâ-yi mutedile ve nerhi kavime takvim ve tâyin olunmak iktizâ itmegin bu ahd-i karibde alınup satıldığı minval üzre ber vech-i itidal bir defter tertîb ve fileri vaz olunmagla sen ki mevlânâ-yı mumailayhsin işbu emri şerîfi âlişan ve vacibül iz'anım vusulünde ser şükûfeciyân olan Şeyh Mehmed zide salâhuhu marifetile cümle şükûfecileri huzuruna geütrtüp lâle envaından her bir nev'in defteri merkûmda mastur olan filerini birer birer kendülere tefhüm ve fimabaad takinü takvim olunan behâlarından bir akçe ziyâdeye fûruht olunmamak üzre tenbih ve te'kid ve nerh defterine tesbir ve işbu emr-i şerîfimin mazmunu münifi düsturül amel kılınmak üzre bir sûretin sicill-i mahfuza kayıd ve bir sûretin dahi baş muhasebe kaleminde hıfz olunmak üzre kalemi merkûma irsâl ve ilâ maşallâhü tealâ mûcibile amel ve serim u hilâfından begayet ictinâb ve hazer olunmak üzre ihtimâmı tam eyleyesin bu husus sirren ve alenen tecessüs olunmak mukarrer ve muhakkak olmagla şöyleki tâyin ve takvim olunan behâlarından bir akçe ziyâdeye beyi iden olur ise şükûfeleri canib-i mirîden zabt ve kendüleri bilâd-ı baideyeye nefy ü tağrîb ile te'dib olunacakları musammem olduğun cümleye ilân ve sen dahi bu hususu üzerine olup gereği gibi tetebbu ve tecessüsle mukayyed ve her kim fermân-ı vacibül imtisâlime mugayir hareket ider ise der-i devlet-medârıma arz u ilâm eyleyüp ihmal ve müsamahadan gayetül gaye tehaşi ve mücanebet olunmak bâbında fermân-ı âlişânım sadır olmuştur. Buyurdum ki fi evâsıtı 1140”⁵

⁵ Küçük Çelebizâde Âsım, 1153, *Âsım Tarihi*, İstanbul, s.415.; Ahmet Refik, 1988, *Hicri On İkinci Asırda İstanbul Hayatı*, Enderun Kitabevi, İstanbul, s. 95.

Osmanlı toplumunda bu denli rağbet bulan ve sevilen bu çiçekle ilgili yazılmış olan birçok mecmua ve risale mevcuttur. Bu eserlerin bazıları Ekrem Hakkı Ayverdi'nin XVIII. Asırda Lale isimli kitabında şu şekilde sıralanmaktadır:

- 1- *Netayicülezhâr, (Mehmet bin Ahmedülubevdî) 1110 Emiri Ef. Tabiiye 162.*
- 2- *Goncei Lâlezârı Bâğı kadim, 1115 den sonra Emiri Ef. Tabiiye 157-172.*
- 3- *Defteri Lâlezârı İstanbul (1138) Emiri Ef. Tabiiye 157-164.*
- 4- *Narh Defteri, (1133) İstanbul Kadılığı Sicil s. 18 No. 24 Mecelleyi Umuru Belediye Cild: I. 434-437.*
- 5- *Lâlezârı İbrahim, Reisülküttap üç anbarlı Mehmet Ef. (1139) Emiri Ef. Tabiiye 163-174.*
- 6- *Mizanülezhâr, Şeyh Mehmedî Lâlezârî Lale devri. Emiri Ef. Tabiiye 163-174.*
- 7- *Şüküfename, (Abdullah bin Mehmet Ef.) Birinci S. Mahmut devri Emiri Ef. Tabiiye 169.*
- 8- *Risalei Esamii Lâle, (Ahmet Kâmil Ef.) 1164 Emiri Ef. Tabiiye 158-171.*
- 9- *Tuhfetülahbap, (Fenni EF.) Emiri Ef. Tabiiye 161.*
- 10- *Miyarülezhâr (Tabip Aşkî Ef.) Emiri Ef. Tabiiye 165.*
- 11- *Takvimi ezhar (Tabip Aşkî Ef.) 1216 Emiri Ef. Tabiiye 159.*
- 12- *Şüküfename, (Urfalı Admî Ef.) 1292. Matbu.*

Tabib Mehmed Aşkî Efendi başlangıçtan 1730 senesine kadar Osmanlı topraklarında yetiştirilen laleleri üçe ayırmaktadır;

1. Bölüm; Mukaddeme-i esmâ-i lâle ismindedir. Bu kısım Ebusuud Efendi'nin yetiştirdiği ve ismini de kendisinin verdiği Nur-ı Adn isimli laleyle başlar ve toplam 27 lale çeşidinin ismi sayılır.

2. Bölüm; Esmâ-i lâle der vakt-ı Hüdâî Mahmud Efendi başlığını taşır bu bölümde de bir öncekinde olduğu gibi 27 lale çeşidi sayılır.

3. Bölüm; Hüdâî Mahmud Efendi hazretlerinin zaman-ı şeriflerinden sonra yani Avcu Sultan Mehmed Han hazretlerinin zaman-ı şeriflerinden Sultan Ahmed Han-ı Sâlis hasretlerinin intiha-i vakitlerine değin bâzı malûm olunan lâlelerin esmâları başlığını taşımaktadır. Bu bölümde isimleri verilen lalelerin sayısı oldukça fazladır.

Mizanü'l-ezhâr'da lalenin güzelliğini belirlemekte esas alınacak 20 özellik sıralayan Mehmed Aşkî çiçeğin sapının uzun ve sağlam olması gerektiğini düzgün yüzeyle, dayanıklı ve hepsi eşit uzunlukta altı taç yaprağı bulunması gerektiğini belirtir. Ancak yapraklar çiçeği gölgede bırakmamalı çiçek dik durmalı ve kendi polenleriyle kirlenmiş olmamalıdır. Çok renkli çiçeklerin ise değişik renklerinin vurgulanması için düz beyaz bir zemin üzerinde sergilenmesinin doğru olacağı saptanan bir diğer husustur (Dash 2000: 158).

Lalezari' nin bir diğer el yazması Makbul ve Güzel başlığını taşır. Bu yazma Berlin'deki bir arşivde bulunmaktadır. Adı geçen eserde ideal lale şu şekilde tanımlanmıştır; “ *Yeni doğmuş ay gibi kıvrımlı, renkleri dengeli dağılmış, temiz ve muntazam olacak; badem biçimli iğne gibi uzun ince, zarif ışınlarla bezeli olup iç yaprakları bir kuyuyu andırırken dış yaprakları hafif aralık duracaktır, beyaz zemin üstüne desenli taç yapraklar tam anlamıyla mükemmeldir. Lalenin böylesi, seçilmişlerin seçilmişsi sayılır*” (Dash 2000:158).

Bu güzel çiçeğin tarihimizin bir bölümüne isminin verilmiş hikayesi de kendisi gibi zariftir. Elbette 1718-1730 tarihleri arasında hiç kimse yaşadığı döneme Lale Devri ismini vermemiştir. Kanlı bir ihtilalle sona eren III. Ahmet'in hükümdarlık ve İbrahim Paşanın Sadrazamlık yıllarından seneler sonra döneme bu isim verilmiştir.

LALE İSİMLERİ

Münir Aktepe'nin “Damad İbrahim Paşa Devrinde Lale” isimli iki makalesinden hareketle belirlediğimiz lale isimleri ve bu isimlerin beyitlerde görünümü;

adîm (Aktepe 1954: 122)

adl (Aktepe 1954: 124)

akıyk-ı Yemen (Aktepe 1954: 124)

âlem-ârâ (Aktepe 1954: 124)
âlem-beha (Aktepe 1953: 119)
âlem-firib (Aktepe 1954: 119)
âlem-gir (Aktepe 1954: 122)
âlem-i bahar (Aktepe 1954: 124)
âlem-nümâ (Aktepe 1954: 123)
âlem-pesend (Aktepe 1953: 125)
alemşah (Aktepe 1954: 124)
âlem-zîb (Aktepe 1954: 124)
âl-ı bülend (Aktepe 1954: 124)
âl-ı cedîd-i Osmanî (Aktepe 1953: 119)
âl-i cedîd (Aktepe 1954: 121)
âl-i cedid müşabihi (Aktepe 1954: 124)
âl-i Dihkaanî (Aktepe 1954: 123)
âl-i Kethüda-zâde (Aktepe 1954: 122)
âl-i nâzende (Aktepe 1954: 122)
âl-i zer-bahş (Aktepe 1954: 124)
âlî-kadr (Aktepe 1953: 112)
âlî-meniş (Aktepe 1954: 119)
âlî-şan (Aktepe 1953: 101)
âlî-tebar (Aktepe 1953: 99)
âlî-zat (Aktepe 1953: 123)
âlû'l-âl (Aktepe 1954: 124)
anber-nümâ (Aktepe 1954: 124)
ârus (Aktepe 1954: 124)
âsaf-perver (Aktepe 1954: 124)

âsaf-pesend (Aktepe 1954: 124)
âşub (Aktepe 1954: 124)
âteş-i ruhsar (Aktepe 1954: 124)
baha-pîray-i İsmail (Aktepe 1953: 105)
bahar-pîrâ (Aktepe 1954: 118)
bahşende (Aktepe 1954: 124)
bahş-ı Hüdâ (Aktepe 1954: 120)
bâlâ turuncî (Aktepe 1954: 119)
bâlâ-gevz (Aktepe 1954: 124)
bâlâ-nişîn (Aktepe 1954: 120)
bedr-i münir (Aktepe 1954: 124)
bedr-i rahşende (Aktepe 1953: 107)
behcet-efza (Aktepe 1954: 121)
behram (Aktepe 1954: 124)
beyaz-ı perviz (Aktepe 1953: 106)
bezm-efrûz (Aktepe 1954: 120)
bıyıklı velî (Aktepe 1954: 124)
büyük-al (Aktepe 1954: 123)
can-bahş (Aktepe 1954: 124)
câzib (Aktepe 1954: 123)
ciğer-delen (Aktepe 1954: 124)
cîhan-ârâ (Aktepe 1954: 118)
cîhan-bezedi (Aktepe 1954: 121)
cîhangîr (Aktepe 1954: 124)
cîhan-tâb (Aktepe 1954: 124)
cılve-rîz (Aktepe 1954: 119)

çemen-ârâ (Aktepe 1954: 122)
çemen-zîb (Aktepe 1954: 124)
çevgâni-i kadıncık (Aktepe 1954: 124)
çırağ-ı gülşen (Aktepe 1954: 123)
Davud'un büyük al'ı (Aktepe 1954: 124)
Davud'un kibritî'si (Aktepe 1954: 124)
Davud'un küçük al'ı (Aktepe 1954: 124)
derviş-pesend (Aktepe 1954: 124)
dil-ârâ (Aktepe 1954: 124)
dil-beste (Aktepe 1954: 124)
dil-dâr-ı Salihî (Aktepe 1953: 125)
dil-firib (Aktepe 1954: 124)
dil-hâh (Aktepe 1954: 121)
dil-küşâd (Aktepe 1954: 122)
dil-nüvaz (Aktepe 1954: 124)
dil-rûbâ (Aktepe 1954: 124)
dil-sûz (Aktepe 1954: 122)
dilsûz-ı Osman Efendi (Aktepe 1954: 124)
dil-şad (Aktepe 1954: 122)
dil-şifâ (Aktepe 1954: 124)
dûd-ı dil (Aktepe 1954: 124)
dürre (Aktepe 1954: 124)
dürr-i adn (Aktepe 1953: 126)
dürr-i şeh-var (Aktepe 1953: 126)
elmas-pâre-i Kethüda-zâde (Aktepe 1954: 123)
elmas-pâre-i Uşşakî-zâde (Aktepe 1954: 124)

erik-dibi (Aktepe 1954: 124)
Eyyûbî-turuncî (Aktepe 1954: 122)
ferah-âver (Aktepe 1954: 122)
ferah-dil (Aktepe 1954: 120)
ferah-efza (Aktepe 1953: 100)
ferah-engîz (Aktepe 1954: 119)
ferah-nümâ (Aktepe 1954: 122)
ferah-perver (Aktepe 1953: 121)
ferid-i Üsküdârî (Aktepe 1954: 123)
ferîd-i zaman (Aktepe 1954: 124)
feyz-i bahar (Aktepe 1954: 118)
feyz-i Hüdâ (Aktepe 1954: 119)
feyz-i nev (Aktepe 1954: 124)
feyz-i sâni (Aktepe 1954: 124)
feyz-i seher (Aktepe 1954: 124)
feyz-i Süleymânî (Aktepe 1954: 121)
feyz-yâb (Aktepe 1954: 124)
frenç-pesend (Aktepe 1954: 124)
fürûzende (Aktepe 1954: 122)
gam-güsâr (Aktepe 1954: 124)
gavvas (Aktepe 1954: 124)
girre (Aktepe 1954: 124)
gonce-nümâ (Aktepe 1954: 123)
güher-i nigîn (Aktepe 1954: 124)
gülçü-başı (Aktepe 1954: 123)
gül-nûş (Aktepe 1954: 124)

gül-reng-i Salihî (Aktepe 1953: 110)

gül-rîz (Aktepe 1954: 118)

gül-ruhsar (Aktepe 1954: 119)

gül-rûy (Aktepe 1954: 124)

gülşen-ârâ (Aktepe 1953: 115)

gülşen-efrûz (Aktepe 1954: 119)

gülşen-i ziya (Aktepe 1953: 116)

gülşen-nümâ (Aktepe 1954: 124)

gülşen-pîrâ (Aktepe 1954: 124)

gülşen-sûz (Aktepe 1953: 126)

gülşen-zîver (Aktepe 1954: 118)

hançer-i lâ'lin (Aktepe 1954: 124)

hançer-i yakut (Aktepe 1954: 120)

hançer-i zerrin (Aktepe 1954: 124)

haşhaş (Aktepe 1954: 120)

hayat-ezfa (Aktepe 1954: 124)

hem-ser-i Salihî (Aktepe 1954: 120)

himmət-zâde (Aktepe 1954: 122)

hoş-âyende (Aktepe 1954: 124)

hoş-bûy-ı Sarrac (Aktepe 1954: 121)

hoş-nümâ (Aktepe 1954: 124)

hulâsa (Aktepe 1953: 107)

hûr-peyker (Aktepe 1954: 120)

hülâsâ (Aktepe 1954: 119)

hüsn (Aktepe 1954: 124)

ızar-ı kavukçu (Aktepe 1953: 122)

İbrahim Bey alı (Aktepe 1954: 123)
ilâve (Aktepe 1953: 105)
işve-baz (Aktepe 1954: 119)
işve-engîz (Aktepe 1954: 124)
izâr-ı Kavukçu (Aktepe 1954: 121)
izar-ı Yusufî (Aktepe 1954: 122)
kalaycı-beyazı (Aktepe 1954: 124)
kalaycı-kibritîsi (Aktepe 1954: 121)
kavs-i kuzah (Aktepe 1954: 124)
kebir-gevz (Aktepe 1954: 124)
keresteci (Aktepe 1954: 124)
kıt'a (Aktepe 1954: 124)
kızıl (Aktepe 1954: 124)
küçük-al (Aktepe 1954: 124)
la'l-fam (Aktepe 1954: 121)
lâ'l-pâre (Aktepe 1954: 124)
la'l-pûş (Aktepe 1954: 122)
lâ-nazîr (Aktepe 1954: 124)
lâtif turuncî (Aktepe 1954: 118)
leylâkî (Aktepe 1954: 121)
leylâkî-i berber (Aktepe 1953: 121)
leylâkî-i İshak Efendi ((Aktepe 1953: 110)
mahbubü'l-kulûb (Aktepe 1954: 124)
meclis-ârâ (Aktepe 1954: 122)
melek-peyker (Aktepe 1953: 119)
memduh (Aktepe 1954: 124)

memik-zâde (Aktepe 1954: 124)
mesned (Aktepe 1954: 124)
mesned-nişîn (Aktepe 1954: 119)
mestâne (Aktepe 1954: 124)
mîhr-engîz (Aktepe 1954: 120)
mîhr-i dırâhşan (Aktepe 1954: 124)
mîhr-i tal'at (Aktepe 1954: 124)
mînâ-ı derun (Aktepe 1954: 124)
mir'at-ı berber (Aktepe 1953: 97)
mir'at-ı cihan (Aktepe 1953: 97)
mir'at-ı elmas (Aktepe 1953: 97)
mir'at-ı Halîm (Aktepe 1954: 123)
mir'at-ı kudret (Aktepe 1953: 97)
mir'at-ı musaffâ (Aktepe 1953: 97)
mir'at-ı mücellâ (Aktepe 1953: 97)
mir'at-ı nur (Aktepe 1953: 97)
mir'at-ı ruh (Aktepe 1953: 97)
mir'at-ı selmanî (Aktepe 1953: 97)
mir'at-ı sîm (Aktepe 1953: 97)
mîr-i ezhar (Aktepe 1954: 124)
mîr-i gülzâr (Aktepe 1954: 124)
mu'teber (Aktepe 1954: 120)
Muhammedî-gevz (Aktepe 1954: 121)
mur-ı aşcı (Aktepe 1954: 124)
mur-ı Yusufî (Aktepe 1954: 120)
mülûkâne (Aktepe 1954: 122)

mülûkî (Aktepe 1954: 123)
mümtaz (Aktepe 1954: 124)
mümtenâ (Aktepe 1954: 124)
müncelî-gevz (Aktepe 1954: 124)
müşâbih-i hanzâde (Aktepe 1954: 124)
müşâbih-i şevk (Aktepe 1954: 124)
müşîrâne (Aktepe 1954: 118)
nâhid (Aktepe 1954: 122)
nahl-i ergavan (Aktepe 1954: 118)
nar-çiçeği (Aktepe 1954: 122)
naz-dar (Aktepe 1954: 124)
nazende (Aktepe 1954: 124)
nazenin (Aktepe 1954: 124)
naz-perver (Aktepe 1954: 124)
Necîb (Aktepe 1954: 123)
necm-i bahar (Aktepe 1954: 124)
necm-i seher (Aktepe 1954: 123)
necm-i süreyya (Aktepe 1954: 124)
neş'e-bahş (Aktepe 1953: 118)
neş'e-dâr (Aktepe 1953: 125)
neş'e-efgen (Aktepe 1954: 120)
neşat-ârâ (Aktepe 1954: 120)
neşat-âver (Aktepe 1953: 118)
neşat-bahş (Aktepe 1954: 121)
neşat-efgen (Aktepe 1954: 121)
nev-âmed (Aktepe 1954: 123)

nevres (Aktepe 1954: 120)
neyyir-i gülşen (Aktepe 1953: 111)
nişter-i zerrîn (Aktepe 1954: 122)
nîze-i gültreng (Aktepe 1954: 120)
nîze-i haşhaş (Aktepe 1953: 113)
nîze-i lâ'lin (Aktepe 1954: 120)
nîze-i molla (Aktepe 1954: 123)
nîze-i rummânî (Aktepe 1953: 95)
nîze-i selman (Aktepe 1954: 119)
nîze-i Süleymanî (Aktepe 1954: 124)
nîze-i Tanburî (Aktepe 1954: 122)
nîze-i Yusuf (Aktepe 1954: 122)
nnabî-i İmam Tarsusî (Aktepe 1953: 125)
nûr-efzâ (Aktepe 1954: 123)
nûr-ı bihişt (Aktepe 1954: 120)
nûr-ı cihan (Aktepe 1954: 124)
nûr-ı cinan (Aktepe 1954: 124)
nûr-ı mücessem (Aktepe 1954: 121)
nûz-bû (Aktepe 1954: 123)
papuççu (Aktepe 1954: 123)
pençe (Aktepe 1954: 118)
pençe-i berber (Aktepe 1953: 96)
pençe-i mu'ciz (Aktepe 1954: 124)
pertev-efgen (Aktepe 1953: 116)
pesendide (Aktepe 1954: 124)
peyk-i bahar (Aktepe 1954: 124)

reşk-i gülşen (Aktepe 1954: 118)
reşk-i gülşen-i Ömerî (Aktepe 1953: 115)
revnak-ı gülşen (Aktepe 1953: 123)
ruh-ı dilber (Aktepe 1954: 123)
ruh-perver (Aktepe 1954: 120)
ruhû'l-kulûb (Aktepe 1954: 124)
rûy-ı mahbûb (Aktepe 1954: 124)
rûy-ı nigâr (Aktepe 1954: 123)
sadriye (Aktepe 1954: 124)
sadr-nişîn (Aktepe 1953: 124)
safa-perver (Aktepe 1954: 123)
sâgar-i gülşen (Aktepe 1954: 118)
sâgar-i lâ'lîn (Aktepe 1953: 98)
sâgar-i sîm (Aktepe 1954: 119)
sâgar-nüma (Aktepe 1953: 115)
sâgar-şinas (Aktepe 1954: 123)
sâhib-kırân (Aktepe 1954: 118)
selmân-ı pâk (Aktepe 1954: 121)
ser-âmed (Aktepe 1954: 123)
serbâz-ı cihan (Aktepe 1954: 120)
serkeş-i cihan (Aktepe 1954: 124)
ser-tîz (Aktepe 1954: 122)
serv-kad (Aktepe 1954: 124)
sîm-atlas (Aktepe 1954: 124)
sîm-derûn (Aktepe 1954: 124)
sîm-endâm (Aktepe 1954: 124)

sîm-i ten (Aktepe 1954: 124)
sîm-varak (Aktepe 1954: 124)
sinan (Aktepe 1954: 123)
sirâc-ı gülşen (Aktepe 1954: 122)
subh-ı bahar (Aktepe 1953: 102)
sultan-ı cihan (Aktepe 1954: 124)
sun'-ı Hak (Aktepe 1953: 108)
sun'-ı Hüda (Aktepe 1954: 124)
sürûr-ı dil (Aktepe 1954: 124)
sürûr-ı şeyh (Aktepe 1953: 117)
şafak-puş (Aktepe 1954: 124)
şarâbî (Aktepe 1954: 124)
şehinşâhî (Aktepe 1954: 123)
şehlevend (Aktepe 1954: 122)
şehnaz (Aktepe 1954: 124)
şeh-per (Aktepe 1953: 103)
şehper-i Ali (Aktepe 1954: 119)
şeh-per-i hüma (Aktepe 1953: 103)
şeh-per-i şeydâ (Aktepe 1953: 103)
şeh-pesend (Aktepe 1954: 118)
şevk-bahş (Aktepe 1953: 101)
şevk-efrûz (Aktepe 1954: 119)
şevk-efza (Aktepe 1954: 121)
şevk-engîz (Aktepe 1954: 118)
şevketî-turuncî (Aktepe 1954: 124)
şîr-i nigâr (Aktepe 1954: 123)

şirin (Aktepe 1954: 124)
şişe-i fanus (Aktepe 1954: 124)
şive-engîz (Aktepe 1953: 98)
Şivekâr (Aktepe 1954: 123)
şu'le-dâr (Aktepe 1954: 124)
şu'le-paş (Aktepe 1954: 124)
şû'le-riz (Aktepe 1954: 119)
şur-efgen (Aktepe 1953: 113)
tâb-âver (Aktepe 1954: 119)
tıfl-ı çemen (Aktepe 1954: 124)
tırnaklı al (Aktepe 1954: 124)
tiğ-i sürh (Aktepe 1953: 123)
tohm-ı benefşe (Aktepe 1954: 122)
toz-koparan nâm-ı diğer neşât-âver (Aktepe 1954: 120)
tuhfe (Aktepe 1954: 123)
turuncî-i berber (Aktepe 1953: 99)
turuncî-i müferrah (Aktepe 1953: 99)
turuncî-i sagîr (Aktepe 1953: 99)
turuncî-i şeyh (Aktepe 1953: 99)
tutiyay-ı çeşm (Aktepe 1954: 124)
Unnâbî (Aktepe 1954: 121)
vahîd (Aktepe 1953: 97)
vahîd (Aktepe 1954: 118)
vâlâ-şan (Aktepe 1953: 97)
vasat turuncî (Aktepe 1954: 121)
velvele (Aktepe 1954: 124)

yakut-nümâ (Aktepe 1954: 124)
yakut-reng-i Sübaşı (Aktepe 1954: 122)
yed-i beyzâ (Aktepe 1954: 120)
yek-dâne (Aktepe 1953: 112)
yek-dâne-i İmam (Aktepe 1953: 112)
yekdâne-i Salihî (Aktepe 1954: 120)
yeni-dünya (Aktepe 1954: 124)
zer-peyker (Aktepe 1954: 123)
zer-puş (Aktepe 1954: 121)
zerrinli (Aktepe 1954: 124)
zevk-bahş (Aktepe 1954: 119)
zîba (Aktepe 1954: 124)
zişân (Aktepe 1953: 106)
zîşan-müşabihi (Aktepe 1953: 106)
zîver-bahş (Aktepe 1954: 121)
ziver-yab (Aktepe 1954: 121)
ziver-yâb-ı Salihî (Aktepe 1953: 119)
ziya yolunda al (Aktepe 1954: 122)
ziya-bahş (Aktepe 1953: 113)

Lale Devri şairlerinin şiirlerinden tespit edebildiğimiz lale çeşitlerinin isimlerinin geçtiği beyitler şunlardır:

Gazel-i Müzeyyel Bâ Esâmî-i Lâle Der Vâsf-ı Vezîr-i Mezkûr

1

Gönülde şevk-ı vuslat dîdede rûy-ı nigâr olsa
Çırağan vakti gelse fasl-ı seyr-i lâlezâr olsa

2

Yine bir nâz-perver şeh-levend ister gönül ammâ
Hât-ı nevle beyâz-ı gerdeni subh-ı bahâr olsa
s.206-3

Vahîd olsa dür-i yektâ gibi hüsn-i ser-âmedle

Dil-ârâ dil-firîb ü dil-nüvâz u dil-guşâ olsa

4

Şafak-pûş oldu zann itse gören hurşîd-i rahşânı

Turuncî câme ile reşk-i mihr-i tâb-dâr olsa

5

Sirâcâsâ olup mir'ât-ı rûh-sârı fûrûzende

Çerâğ-ı hüsni ile gülşen-i dil şu'le-dâr olsa

6

Görüp dâğ-ı kebûdum lâciverdî lâle şevkıyle

O gül-ruhsâr gelse sîneme zîb-i kenâr olsa

7

Sinân-ı gamze dönse nîze-i gül-gûna her zahmı

Misâl-i hancer-i la'lîn dilde yadigâr olsa

8

Bahâr u lâle vasfı şimdi bî-hengâmdır Neylî

Ne denlü gerçi vaktinde sezâ-yı i'tibâr olsa

9

Tek ü pûy-i dile bir gülşen-i feyz olsa 'âlemde

O olup dâ'im şükûfte gülleri her dem bahâr olsa

10

Nihâl-i hâmeye ya'nî olursa cilvegâh-ı feyz

Çemenzâr-ı senâ-yı Âsaf-ı 'âlî-tebâr olsa

11

Vezi'r-i bî-müdânî revnak-ı câh-ı kapudânî

Ki şâyan zevrak-ı iclâli gerdûn-i'tibâr olsa

12

Yem-i mecd ü me'âlî kim sezâ eyyâm-ı ikbâli

Misâl-i 'ikd-ı gevher-zîb-i tâc-ı rüzgâr olsa

15

Hemîşe neyyir-i iclâli reşk-i mihr ü mâh olsun

Budur Hakdan du'âmız her ne dem leyl ü nehâr olsa

AND, s.205, 16

Hat-âver oldu ten-i dâğ-dâre gelmez mi

Bahâr geldi o gül lâlezâre gelmez mi

AND, s.306, 168-1

Çirâğân eylediler makdem-i sultân-ı nev-rûza

Gül ile lâle gülzârın olup şem'-i şebistânı

AND, s.307, 171-4

Sîne de tâze zahm-ı müjgânın

Nev-şükûfte sinân-ı lâlesidir

AND, s.410, 28

Belki bu demlerde tab'-ı pâkine matlûb-ı vakt

'İzz-i devlet birle meyl-i lâlezâr olmakdadur

RD, s.46, 18

Elbette her lisâna birer tercemân olur
Engüşt lâle harf-şinâs-ı zebân olur
RD, s.261, 57,1

Yâ Rab o şeh-levendine sâhib-kırân olur
Kanda çıkarsa nîze-i rümmâni kan olur
SVD, s.161-39

İkbâlün ile lâle-i feyz-i Hudâ gibi
Hem-seng-i şeb-çerâğdur ezhâr-ı ma'rifet
SVD, s.182-13

Eylerem zahm-ı nîze-i yâra
Câ bir lâle-i sinâni gibi
SVD, c.II, s.665-240-4

şud **Kasîde bî-hemtâdır der-medh-i ibrâhîm paşa bi'l-esâmî-i lâle lehâ inşâ-**

1
Nola reşk-âver-i gülzâr-ı 'adn etse gülistânı
Getirdi şevke şevk-i nev-bahârı andelîbânı
2
Fürûğ-ı lem'a-i hûrşîd-i envâr oldu tâb-âver
Ziyâ verdi harîm-i gülşene nevrûz-ı sultânı
3
Çerâğ-ı gülşen oldu şu'le-pâş-ı nağme-i bülbül
Bu dem dilsûz ile etse nola lâle çerâğânı
s.33-4
Safâ-âver-i sabâ peyk-i bahâr-ı rûh-perverdir
Getirdi mîr-i gülzâra peyâm-ı verd-i handânı
5
Şafak-pûş oldu ebr-i müncelî çün gurre-i ra'nâ
Eder necm-i bahâra gıpta-fermâ mâh-ı tâbânı
6
Dürr-i yektâ 'arûs-ı gülşene şâhâne zîverdir
Eder dürr-i 'aden rûy-ı 'udûl ol gevher-i cânı
7
Dil-ârâm oldu mir'ât çemen-i dildâr gelir diye
Olup pertev figen kıldı musaffâ tâb'-ı cânânı
8
Dem-i subh-ı bahâr-ı rûh-bahş-ı gülşen-ârâdır
Kılındı tuhfe-i sev-i sehî feyz-i hırâmânı
9
Zihî bahşâyış-i sun'-ı ilâhî nehr olup cârî
'Aceb şîrîn-i mecdûl eyledi etrâf-ı bustânı
10
Salındı nahl-i hoş-endâm olup pîrâye-i gülşen
Mülûkâne giyip dîbâ-yı hoş-reng ü hoş-elvânı
11

Turuncu bir hitâya câme giymiştir bahâriyye
Murassa' eyledi sanma şafak hûrşîd-i rahşânı
12
'Îzâr-ı al-ı cânânun gül-i zîbâ-yı elmâsı
'Aceb mi olsa gülşen-zîb iken ser-mest-i hayrânı
13
Benefşe ser-be-pîş-i hayret oldu sûsenün böyle
Miyânında görünce hançer-i zer-tûğ-i 'üryânı
14
Döşendi hoş-kumâş-ı dil-nişîn sahn-ı gülistâna
Ser-hoş oldu güller buldu 'âlem-zîb ü 'üvânı
15
Zihî feyz-i dem-i bî-misl ü şâdî bahş-ı 'âlem-gîr
Hoşâ vakt-i revân-bahş-ı ferah-efzâ-yı handânı
16
Peyâm-ı yâr-ı sîm-endâm için zanbak tutar dâ'im
Yed-i beyzâ ile mektûb-ı mihr-engîz-i cânânı
s.34-17
Gelip cû-yı semen-sîmâ sabâ-yı dil-küşâ birle
Mutarrâ eyledi sildi süpürdü sahn-ı bustânı
18
Fürûzende çerâğ-ı gülşen-i 'âlem-behâ yer yer
Meger seyr etmek ister âteşîn ruhsâr-ı hûbânı
19
O şüh-ı şeh-levend-i dil-şkâr-ı 'âlem-ârânın
Olup elmâs-ı pâre hançer-i ser-tîz-i 'üryânı
21
Edip şâh-ı dıraht-ı müntehâdan nîze-i gül-gûn
Pesendîde eder bâd-ı sabâ turfende cevânı
22
Şerâb-ı câm-ı reng-â-reng ile gül-nûş eder dâ'im
Eder mestâne cümbüş gösterip hoş-rûy-ı handânı
23
Dürr-i nâ-yâb-ı mazmunı nisâr etdi çemenzâra
Bahâriyye bu matla'la olup bülbül gazel-hânı
24
Oyalının yüzlinün refîâr-ı gül-şensûz-ı cevânı
Yakar âteşlere sad harmen-i ârâm u sâ mânı
25
Nola mey-gûn olursa la'l-i gül-rengi o hûnün
Dem-â-dem nûş eder hûn-ı dil-i 'uşşâk-ı nâlânı
26
Döşense nola aya zülf-i müşgîn-i dil-âvîzi
Ne kadar kıl kalemlerle ede tasvîr anı Mânî
27
Berûmend-i ma'ârif ser-be-pîş-i hâk-i zilletdir
Temâşâ eyle şâh-ı meyvedâr-ı nâhl-i rümmânî
ŞD, s.32, 10

Dü mısra'la olup bu şeh-pesend-i hûb-ı müstesnâ
Açılmış iki tahta lâle-i sultânîdir gûyâ
ŞD, s.311-2

Her lâle-i yâkût-gûn olmakdadur sâgar-nümûn
Mânend-i bîd-i ser-nigûn dönsün sürâhîler müdâm
ASD, s.121-17-2

- 1
Sahn-ı gülşende olup gice saf-ârâ lâle
Seherî oldı şikest-âver-i sermâ lâle
- 2
Gösterüp düşmene her berg-i sinâmı bir tîr
Çekdi fark-ı deye bir şeş-Per-i garrâ lâle
- 3
'Işk ile bağda bir na'ra-i mestâne çeküp
Oldı gül-bağçede velvele-ârâ lâle
- 4
Gice bir hançer-i la'lîn çeküp yanından
Saff-ı sermâya hücum itdi ser-â-pâ lâle
s.65-5
Süpürî tutdılar evrâk-ı hazân-dîde hemân
İdicek hamle-i şîrânesin icrâ lâle
- 6
Ser-te-ser hıtta-i gülzârı idince teshîr
İtdi bir meclis-i pür-zîb müheyyâ lâle
- 7
Göricek nergisün elde kadeh-i la'lînin
Destine aldı hemân câm-ı musaffâ lâle
- 8
Nûş idüp bâğda şeş-hâne kadehden bâde
Altıyı aldı olup kanzil ü rüsvâ lâle
- 9
Gösterüp hey'et-i zîbâsı surâhî şeklin
Gül-i ra'nâyı ider penbe-i mînâ lâle
- 10
İdicek nâmına menşûr-ı bahârı tahrîr
La'l ile çekdi hemân üstine tuğrâ lâle
- 11
Destgâhından alup eyledi zünnâr güli
Urdı târ-ı teline kırmızı tamga lâle
- 12
Gösterüp 'âleme şeş bergini etrâfindan
Remz ile sırr-ı cihâtı ider îmâ lâle
- 13
Şîve ta'lîmin ider cümle nigârân-ı güle
Nâz ile gösterür engüşt-i muhannâ lâle
- 14
Şeh-levendâne n'ola sâkını teşmîr itse

Altı yaprak dimisin geydi ser-â-pâ lâle
15
Kalmadı hâceti halkun hele şevk-engîze
Oldı şol denlü çemende ferah-efzâ lâle
16
Sâgar-ı leb-be-lebi bâde-i nâba benzer
Neş'e-bahşâ-yı cihân olmada gûyâ lâle
s.66-17
Jâle sanma gül için eyler 'azîmet-hânî
Destine sübha alup çekmede esmâ lâle
18
Yohsa bir kîse-i zerdür çıkarup ceybinden
İder etfâl-i güle nukreler i'tâ lâle
19
Çiçek elkâbın okur gerçi çemende nergis
Gülşen-i Râz bilür söylemez ammâ lâle
20
Mekteb-i bâğçede Nefhatü'l-ezhâr okuyup
Oldı destâr-ı mükevver ile mollâ lâle
21
Cân virüp oldı nefes oğlu buhûr-ı Meryem
Neşr idüp 'âleme enfâs-ı Mesîhâ lâle
22
Bir Hatâyî dokuyup kârgen-i gülşende
'Arz ider pâdşeh-i 'âleme kâlâ lâle
23
Tâ ide makdem-i sultâna anı pây-endâz
Döşedi gülşene hep kırmızı dîbâ lâle
24
Hân Ahmed ki eger olsa sezâdur hakkâ
Dest-i rehvârına debbûs-ı mutallâ lâle
25
Şâh-ı Cem-gevkebe kim olsa eger lâyıkdur
Mehter-i dergen-i ikbâlîne sûr-nâ lâle
26
'Arz ider haclet ile ol şeh-i 'âlî-şânun
Kâtib-i sırrına rîgdân-ı mücellâ lâle
27
Yohsa tûmâr-ı nev-ahkâm-ı felekdür ki anı
Eylemiş hüsrev-i sûr-ahtere ihdâ lâle
28
Olmasa nâmiye-i lutfi eger kim cârî
Bağda olmaz idi yek-sere peydâ lâle
s.67-29
Olmasa sâye-i 'adlinde eger âsûde
Çekemezdi bu kadar tâ kad-i bâlâ lâle
30
Ebr-i nîsân-ı mekârim ki yem-i lutfi ile
Açılır gül bitürür dâmen-i sahrâ lâle

31
Vefk-i sad-der-sad-ı tâc-ı ser-i ikbâl gülü
Bâzu-yı devletine heykel-i zîbâ lâle

32
Anı şâhinci-başı kulına eyle i'tâ
Ki getürmüş sana bir üskûf-i zîbâ lâle

33
Lutf idüp pâdşâhum sahn-ı ırâğâna buyur
Yandı yakıldı ruhun şevkına zîrâ lâle

34
Cümle âmâde-i teşrîf-i hümâyûnundur
Saff-be-saff oldu turup yek-sere ber-pâ lâle

35
Revnâk-ı tâze virüp mastaba-i gülzâra
Çekdi gül şevkine bir sâgâr-ı sahbâ lâle

36
Kim alup destine keşkûlini dervîşâne
Bir gazel okıdı mevzûn u mukaffâ lâle

37
Mâzhar-ı ism-i celâl olmasa hakkâ lâle
Bulamazdı bu kadar rütbe-i vâlâ lâle

38
Ne açık meşreb olur şâh-ı gül-i nev-rüste
Almış âgûşına anı tek ü tenhâ lâle

39
Rengden renge hülûl eylemese bulmaz idi
Eller üstinde gezüp revnak-ı zîbâ lâle
s.68-40
Kimde var bû-yı hakîkat 'acebâ 'âlemde
N'ola olmazsa müşâbih güle zîrâ lâle

41
Gülşene her sene bir gûne libâs ile gelür
Olsa dönmekde felekde n'ola hem-pâ lâle

42
Mevlevî olmasa geymezdi külâhı başına
Durmayup böyle dönerse felekâsâ lâle

43
Bâğda destine almış varak-ı reng-âmîz
Tâ ide menkabet-i âsafa inşâ lâle

44
Âsaf-ı sâf-şiyem ya'ni vezîr-i a'zam
İ'tibâr itmese bulmazdı mutarrâ lâle

45
Sâhib-i Cem-haşmet sadr-ı felek-rif'at kim
Oldı cârû-keş-i dergâhı ser-â-pâ lâle

46
Gelme 'âleme âsâyiş eger devrinde
İdemezlerdi bu gülşende temâşâ lâle

47

Şemme ahz eylese ger nefha-i ahlâkından
Ki bulur hâssiyet-i ‘anber-i sârâ lâle
48

Dâverâ rahş-ı sabâ-seyrün içündür eyler
Bir kutâs ile gelüp ‘arz-ı hedâyâ lâle
49

‘İzzetâ kâfiye teng oldu du’â eyleyelüm
K’ola âmîn diyerek yek-sere gûyâ lâle
50

Her sene tâ ki çemen-suffe-i gülşende ola
Zînet-i revnak-ı nâzıyla saf-ârâ lâle
51

Gülşen-i devleti her demde anun şâd olsun
Sahn-ı gülzâr-ı cihânda açıla tâ lâle
İAPD, s.64,2

Oldı çün la’lîn-kadeh nergislerin faslı tamâm
Elde lâzımdur surâhî lâle-i hamrâ gibi
İAPD, s.77-18

Keremverâ bu gönül kaldı bâğ-ı devletinün
Bir iki lâle-i mümtâz-ı nâmdârında
İAPD, s.91-36

Dâğ yaksa çâk çâk itse giribânın n’ola
Lâle-i Rûmî o Rûmî-beççenün dil-hûnidur
İAPD, s.165-15-3

Hat-ı pûşt-i lebi pûşide kılmış dâne-i hâlin
Çemende lâle-i Rûmî anun-çün dâğ-ber-dildür
İAPD, s.193-52-3

1
Salınsa ol kad-i bâlâ Turuncı câme ile
Düşerdi ardına şeyhü’l-harem ‘imâme ile
2

Bu bergüzâr-ı Müşîrâne oldu yek dâne
Sezâ ise n’ola tahsîn-i şâh-ı devrâna
3

Senün vücûdun olur ey hıdîv Feyz-âver
Yine nümûne-i Feyz-i Bahâr olsa eger
4

Senün kef-i keremündür eyâ cihân-dâver
Yine Müşâbih-i Feyz-i Bahâr olsa eger
5

Geyüp o kâmet-i Bâlâ Turuncı câmesini
Çevirdi zâhid-i huşkün bu gün ‘imâmesini
6

Çemen geyindi yine sebz-i sihr-i berrâkı

N'ola tırâz olursa kumâş-ı Leylâkî
s.278-7

Zamânun olur ise Rüstem ü Nerîmân'ı
Harîf-i hamle-i Sâhib-kırân-ı 'Osmânî
8

Fürûğ-ı zâtun ola Pertev-efgen-i dünyâ
İde felekde çırâğân tâ-nücûm-ı Sühâ
9

'Atâda sana nazîr olmaz 'âmmdur keremün
Ferah-fezâ-yı kulûb-ı enâmdur keremün
10

Cihân hemîşe zamânunda pür-safâ olsun
'Înâyetün bize dâ'im Ferah-fezâ olsun
11

Bir hıdvün Hakk ki mütahkem kıla erkânını
Ser-fürû eyler gören dergâh-ı Vâlâ-şân'mı

12
Zât-ı pâk-i pâdişâhîdür Cihân-ârâ olan
Lutfidur ser-mâye-bahş-ı Behçet-i Dünyâ olan
13

Her şükûfe böyle Hayret-bahş u Müstesnâ mıdur
Fark olunmaz lâle mi mahtûbe-i dünyâ mıdur
s.279-14

Ol kad-i Bâlâ Turucî câme ile gûyiyâ
Şem'a-i kâfûrdur kim eylemişler zer tılâ
15

Rağbet-i şâhenşeh-i 'âlemden olmaz behremend
Her kimün olmazsa tavrı lâleveş Âsaf-pesend
16

Dâ'imâ mânende-i bedr ol felekde kâm-rân
Mâh-tâb-ı devletündür Gülşen-efrûz-ı cihân
17

Sâyenî memdûd idüp âfâka Rabb-i Müste'ân
Ola dâ'im ebr-i cûdun Gülşen-efrûz-ı cihân
18

Zât-ı pâkûn ey güzîde âsaf-ı Tâyî-'atâ
Ola Zîver-bahş-ı eyvân-ı sa'âdet dâ'imâ
19

'Âlemi tecdîd kıldun ey vezîr-i ser-firâz
Çarh-ı pîr oldı zamânunda cüvân-ı 'İşve-bâz
20

Gün-be-gün Allâh ide efzûn kadr ü rif'atün
Şu'le-rîz-i bezm-i 'âlemdür Fürûğ-ı devletün
s.280-21

Lâlezâr-ı devletün ey âsaf-ı çâker-nevâz
Ola her dem tâze hem-çün dil-rübâ-yı 'İşve-bâz
22

Tâ ki ebr-i nev-bahârî bâğı reyyân eyleye

Zâtunı Allâh Zîver-bahş-ı ‘üvân eyleye
23
Yine gül-gûn câmeler geymiş o şûh-ı dil-sitân
Salınsa yakışur mânend-i Nahl-i Ergavân
24
Nîze-i Rummâni-i dil-dûzı itmiş der-kenâr
Gâlibâ teshîr-i mülk-i bâğa ‘azm eyler bahâr
25
Görmedük biz ey hıdv-i kâm-bahş-ı kâm-rân
‘Arsa-i himmetde zâtun gibi bir Sâhib-kırân
26
Mâh-ı cûdundur şebistâna viren germiyyeti
Mîhr-i re’yündür açan Subh-ı Bahâr-ı devleti
27
Hüsrevâ zâtun iden râyiz-i şeb-dîz-i cihân
Eylemiş nâm-ı şerîfün Ferah-engîz-i cihân
s.281-28
Turdığınca felek ey âsaf-ı ‘âlî-himmet
Şem’-i zâtun ola Tâb-âver-i bezm-i devlet
29
Eyleyüp kuvvet-i ikbâlini efzûn Hudâ
Satvetün eyleye Şûr-efgen-i mülk-i a’dâ
30
Olsa bu lâle-i garrâ n’ola Gülşen-zîver
Resm-i tuğrâ-yı şehensâh-ı cihâna benzer
31
İtdi her bergini bu lâle-i ter bir Şeh-perr
Var ise ravza-i Hân Ahmed’e uçmak ister
32
Tâ-ebed sana Hudâ sadrı idüp cây-ı nişest
Câm-ı ikbâl-i Ferah-perver ola zîver-i dest
33
Her sene lâle-i Rûmî vire tâ gülşene tâb
İde gül-bâğçe-i devletüni Hakk Şâd-âb
34
N’ola bu lâle-i zîbâda olan tarz-ı hasen
Olsa sahn-ı çemene nâziş ile Şûr-efgen
s.282-35
Gülşen-ârâ-yı çemen suffice-i iclâlün ola
Dâ’imâ feyz-i ezel hâfız-ı ikbâlün ola
36
Lem’a-i şem’a-i iclâlün eyâ sadr-ı be-nâm
Şu’le-rîz ola çemen-suffe-i ikbâle müdâm
37
Âsaf ikbâlün o denlü Ferah-engîz olsun
Açılan lâlelerin yek-sere Gül-rîz olsun
38
Habbezâ lâle-i Gülşen-zîver
Oldı hem-reng-i ‘izâr-ı dil-ber

39

Eylemiş zât-ı pâkini Mennân
Şevk-bahş-ı kulûb-ı 'âlemiyân

40

Cümlesinden bu lâle Fâyık'dur
Nazar-ı pâdşâha lâıkdur

s.283-41

Burma destâr ile o dil-ber-i mest
Pençe-i Âftâb'ı itdi şikest

42

İde hemvâre Hâlik-ı Mennân
Lutfunı Neş'e-bahş-ı gamm-zedegân

43

Keremündür ey âsaf-ı efham
Ferah-efzâ-yı hâtır-ı 'âlem

44

Âsafâ zâtun ola subh u leyâl
Çemen-ârâ-yı gülşen-i ikbâl

45

N'ola kapılsa ana merd-i zarîf
Bu Turuncı'nun oldu rengi latîf

46

Serîr-i saltanatda her gören hâkân-ı devrânı
Bulurlar şevketinde mâye-i Feyz-i Süleymân'ı

47

Misâl-i himmet-i sultân-ı 'âlem ser-bülend olsa
Olursa lâle işte böyle pâk ü Şeh-pesend olsa

48

Bahâr eyyâmının olsa 'aceb mi her günü nev-rûz
Hamel baş tahtadur üstinde lâle mihr-i Şevk-efrûz

s.284-49

Şeref-bahş olduğınca zât-ı pâkün sadr-ı vâlâya
Hemîşe satvetün Şûr-efgen olsun mülk-i a'dâya

50

Ki her bir bergi gûyâ bir hadeng-i nâz-ı dil-berdür
Bu tohm-ı nev-zuhûrun ism-i pâki Nâz-perver'dür

51

Safâsından senün devrinde ey sadr-ı kerem-ârâ
Cüvân-ı 'İşve-bâz'a benzemişdür pîr iken dünyâ

52

Gülzâr-ı saltanat şeh-i kişver-güşâ ola
Her dem bahâr-ı şevk ola Feyz-i Hudâ ola

53

Açıldı lâle bâğda Gül-gûn Kabâ ile
SGelmez mi seyre Şeyh Turuncî ridâ ile

54

Gülzâra gelse şeyh riyâsı şikest olur
Bir kerre görse Sâgar-ı Lalîn'i mest olur

55

İzhâr ider isem ne ‘aceb sûz ile güdâz
Kundak bıraktı gönlüme bir tıfl-ı ‘İşve-bâz
s.285-56

Zâtun eyâ Güzîde-cihân dâver-i Ferîd
O dürr-i şâhvâreye benzer k’ola masîd
57

Endâm-ı şûhî düşmen-i sabr u şikîbdür
Bu lâlenün nümâyîşi ‘Âlem-firîb’dür
58

Ey dâver-i huçeste-şiyem vire dâ’imâ
Subh-ı Bahâr-ı devletün ‘âlemlere ziyâ
59

‘Âlemlere mükâmeleti eylemiş mezîd
Zâtun ide mastaba-i gülzârda Vahîd
60

Endâmı nâzükâna kumâş-ı nazîfdür
Bu lâle bir Turuncı’dur ammâ latîfdür
61

Fürûğ-ı Subh-ı Bahâr-ı sa’âdetün her dem
İde nişîmen-i gülzâr-ı ‘âlemi ber-dem
62

Güşâyîş-i dil-i halka medârdur cûdun
Hemân Müşâbih-i Feyz-i Bahâr’dur cûdun
İAPD, s.277

Herkesün tarhında gerçi lâle-i gül-gûn biter
Bir avuç yirinde gel gör bir berün altun biter
KD, c. II, s.303-28

Âlemveş nîze-i rümmâni oldukça çemen pîrâ
Bula râyât-ı hâkan-ı cihan nusretle isti’lâ
ND, s.373-1

Bu nâzük lâle-i zîbâ ki olmuş nâmı gül-ruhsâr
Ola hünkârımın bezminde sad şevk ile hidmetkâr
ND, s.373-5

Hemîşe bu müferrih lâle-i dil-cûy-ı hüsn-âmiz
Ola ismi gibi bezm-i şehenşâha ferah-engiz
ND, s.373-7

1
Nemâ-yı re’feti düstûr-ı zıll-ı Yezdânî
Riyâz-ı ‘âleme virdi o rütbe handânî

2
Fusûl-ı erba’a yek-laht olup letâfetden
Safâ-yı ‘ahdi behişt eyledi gülistâmı
3

O sadr-ı mekrümet-ârâ ki gülşen-i dehre
Tarâvet-efgen olunca nemâ-yı ihsânı
4
Zemîn-i dilde temennâ-feşân-ı tohm-ı emel
Bihîn şükûfe-i dil-hâh-ı behcet-ünvânı
5
Tırâz-ı şîşe-i çeşm-i vusûl ider şimdi
Ki oldu nâmiye-bahşâ zamân-ı ihsânı
6
Ser-â-ser olmada baş tahta-veş bu demde zemîn
Şükûfe-zâr-ı ferah-ı gülistân-ı şâdânî
7
Cihânı eyledi yek-reng gâze-i keremi
Döneklik oldu fakat tab'-ı lâlenin şânı
8
Bülend-kevkebe sâhib-kırân-ı kişver-i cûd
Elinde nîze-i rümmânî-i kerem-rânı
9
Semiyy-i cedd-i Habîb-i Hudâdır olsa sezâ
Cemî'-i 'âlemiyân sîr-i hân-ı ihsânı
10
Nesîm-i re'fet-i gül-rîzidir hemîşe olan
Cihâna nefha-disâr-ı neşât-ı rûhânâ
11
Zebûn-ı pençe-i fermânı Kahramân-ı zamân
Hirâs-ı satveti lerzân ider Nerîmânı
12
Vücûd-ı cûd-ı nihâd-ı o rûtbe vâlâ-şân
Ki oldu Bermekiyânın şikeste 'ünvânı
s.192,13
Tırâz-ı sadr-i mu'allâdır olsa şâyeste
Vücûd-ı pâki sa'âdetle sıhr-ı sultânî
14
O tâze feyz-i nemâ-bahş-ı şevk ile 'âlem
Ser-â-ser olmada vakt-i bahâr-ı şâdânî
15
Hemîşe virmededir re'y-i şeh-pesendiyle
Bihîn sarây-ı nizâm-ı umûra 'umrânî
16
Virürdi destine terk eyleseydi sûzişini
Zer-i turuncî diyü çarh mihr-i rahşânı
17
Olunca safvet-i mir'ât-ı fîneti manzûr
Nigâh-ı hayrete kor hep nezâre-sencânı
18
Nigâh-ı 'âtîfeti şevk-bahş-ı 'âlemiyân
Fürûg-ı lutfi ider pür*ziyâ gülistânı
19
'Arus-ı cûd-ı cihân-gîr-i şîve-engîzi

Olunca hacle-nişîn-i güşâde-pîşânî

20

İder nümâyiş-i 'âlî-tebâr-ı Hâtemi tay

Kemâl-i behcet-i didâr-ı lem'a-efşânî

21

Dakîka-dân-ı cihândır o sadr-ı 'âlî-şân

Ki re'y-i mu'cizinin cümle halk hayrânı

22

Cemâli subh-ı bahâr-ı neşât-ı zîbende

Vahîd-i zâtî sabâhatda neyyir-i sâni

23

'Aceb mi hüsn ile her lâle 'işve-bâz olsa

Nigâh-ı rağbete şâyeste eyledi anı

s. 193,24

Ferah-fezâ-yı dil ü nûr-ı çeşm-i şâdîdir

'Uyûn-ı 'âleme çün kim cilâ-yı ihsânî

25

Düşürdi bînî-i âmâl-i ehl-i hâhişden

Hemîşe 'aynek-i hayret-nümâ-yı hirmânı

26

Olunca 'âlemiyana eşi'a-pâş-ı neşât

Bihîn hadîka-i nev-tarhının çerâğânı

27

Görüp o tâbiş-i gülşen-fürûz-ı şevki felek

Derûnı şevk ile pür-dâğ olursa erzânî

28

'Aceb mi sâgar-ı gülşen-gehin olursa gören

O âb ü tâb-ı letâfetle mest ü hayrânî

29

Ki oldı şevk ile her lâle sâgar-ı la'lîn

Olunca neş'e-figen sıhr-i zıll-ı Yezdânî

30

Meşâm-ı 'âleme feyz-i seher iderîsâr

Nisâr idince sabâ hulk-ı sadr-ı zî-şânı

31

Yed-i müeyyedi meşşâta-i cihân-ârâ

Nigîni hükm-dih-i hâtem-i Süleymânî

32

Sezâ o âsâf-ı dil-perver-i cihânyânın

Olursa micmer-i hurşîd zîr-i dâmânı

33

Çemende almada gül reng feyz-i tab'ından

Ki gülşen olmada sır-âb-ı cûy-ı ihsânı

34

'Atâ-yı tab'-ı kerîmi olur müşâbih-i feyz

Ki oldı neş'e-dih-i resh-i ebr-i nîsânî

s.194,35

Hulâsa-i eser-i feyz ü bast-ı re'fetidir

Sükûn-ı mâye-i kân cûş-ı mevc-i 'ummânî

36

Vücûdı evc-i sadâretde bedr-i rahşende

Sîpihr-i ma'deletin zâtı necm-i rahşanı

37

Hemîşe re'fetidir zevk-bahş-ı 'âlemiyân

Ofeyz-i nevle gelür bâğ-ı dehre reyyânî

38

Tırâz-ı gülşen olursa 'aceb mi leylâkî

Ki oldı lâyıık-ı nezzâre-i cihân-bânî

39

Olalı hulki riyâz-ı sürûra şûr-efgen

Unutdı halk-ı cihân 'ahd-i hân-ı hânânı

40

Ziyâ-yı neyyir-i ahlâkı dehre tâb-âver

Cihân fûrûg-ı 'atasıyle oldı nûrânî

41

Şi'âr cem ise zerd ü beyâzı Pervîze

O sadr-ı cûd-verin bahş-ı sîm ü zer şanı

42

Hudâ o sadr-ı kerem-kârı eylemiş zî-şân

Der-i 'inâyetine bende kılmış insânı

43

Nemâ-yı 'âtıfeti feyz-bahş-ı 'âlemdir

Sezâdır olsa 'ilâve bahâra ihsânı

44

Dür-i vücûd-ı girân-kadrin itmiş 'âlem-zîb

Sıfat u zâtını kılmış medîhe erzânî

45

Neşât-ı re'fetidir rûh-perver-i 'âlem

Ki herkes olmada sâgar-nümâ-yı im'ânı

s.195,46

Hemîşe feyz-i nemâ-yı bahâr ile İshâk

Derûn-ı gülşene geldikce tâb-ı handânî

47

Bi-hakk-ı mefhar-i 'âlem o sadr-ı zî-şânın

Ola 'uyûn-ı 'inâyât-ı Hak nigeş-bânı

48

Riyâz-ı 'âlemi hemv3are eyleye reyyân

Nemâ-yı c3ud-nümâ-yı sehâb-ı ihsânı

49

Sıyânet eyleye tâb-ı hazândan her dem

Gül-i vücûdını hıfz u emân-ı Rabbânî

ŞİD, s.190

1

Şeh-pesend eyledi gülzârı yine feyz-i bahâr

'İşve-bâz oldı letâfetle çemende ezhâr

2
Şâhidân-ı çemen ârâyiş-i nev buldı yine
Kimi sîmîn-beden oldı kimisi gül-ruhsâr

3
Oldı bâlâ-yı çemen-zâra münâsib câme
Bir çiçekli çemenî atlas-ı i'câz-şî'âr

4
Geydi ezhâr yine câme-i reng-â-rengin
Aldı sükkân-ı çemen yıllığını oldı bahâr

5
Şâhid-i gülşene zîver viricek feyz-i Hudâ
Lâleyi rûy-ı nigâr-ı çemene kıldı 'izâr

6
Mazhar-ı mevhibe-i feyz-i seherdir lâle
Diseler şâm-ı çerâğâna sezâ subh-ı bahâr

7
Lâledir sâgar-ı la'lîn-i mey-i şevk-engîz
Ki olur reng-i turuncîsi dile âteş-bâr

8
Lâle bir sâgar-ı gülşen-geh-i şâdîdir kim
Oldı mir'ât-ı safâ hemçü cebîn-i dildâr

9
Lâledir zîb-dih-i şîşe-i çeşm-i bülbül
Olsa lâyık gül-i zîbâ gibi meftûnı hezâr
s. 201,10
Hüsn-i dil-keşle görüp behcet-i vâlâ-şânın
Lâleye nîze-keş-i dâğ-ı hasedir ezhâr

11
Lâle der-dest idicek nîze-i rümmânîsin
Oldı gül-rîz-i ferâh pençe-i hayyal-i bahâr

12
Dönse her lâle n'ola dilber-i 'âlem-zîbe
Vechi var olsa da yek-reng 'izâr-ı dildâr

13
Feyz-i nev buldı olaldan beri Âsaf-perver
O güşâyişdir iden lâleyi reşk-i ruhsâr

14
Feyz-i ikbâl-i şehensâh-ı cihân-âver ile
Nâz-dârende-i ârâyiş-i nevdîr ezhâr

15
Şîve-engîz iden ol feyz-i cihân-ârâdır
Lâleyi reng-i nümâyişle misâl-i ruh-ı yâr

16
Eyleyen lâleyi ol şevk-ı bahâ-pîrâdır
Zîver-i gülşen-i zîbende-i ikbâl-i kibâr

17
Feyz-i cûdıyle o zî-şân-ı vahîdü'z-zâtın
Kuvvet-i nâmiye kesb eyledi tâb'-ı gülzâr

18

Oldı gül-rûy-ı ‘arûs-ı çemene ol neş’e
Behcet-ârâ-yı dil-efzâ-yı bihîn nakş u nigâr
19
Gülşen-ârâ-yı bihîn taht-ı hilâfet ki olur
Feyz-i lutfiyle çemen-zâr-ı cihân reşk-i bahâr
20
Neş’e-i ‘âtıfeti öyle ferah-efzâ kim
Rûh perverliğini itmede ‘âlem ikrâr
21
Şâhid-i re’feti ol mertebe şevk-âver kim
Zevk-bahş olmadadır eylese ‘arz-ı didâr
22
Eyleyüp nermî-i gülgonçe-i tab’-ı te’sîr
Hiddetin gamze-i hûbân gibi terk eyledi hâr
23
Fass-ı yâkût-ı girân-kadre dönerse ne ‘aceb
Reng-i lutfiyle benân-zîb-i çemendir gülnâr
24
Tâbiş-i mihr-i nigâhıyla beyâz-ı Pervîz
Dest-i rağbetde olur reşk-i turunc-ı zer-kâr
25
Kalb-i berg-i gül ile şebneme nezzâre olur
Varak-ı zer birisi ol biri dürr-i şeh-vâr
26
Oldı ezhâr-ı çemen-zâr firûzende çerâğ
Nûr-ı lutfiyle dil-efrûz olıcak tab’-ı bahâr
27
Pertev-i neyyir-i lutfiyle o ‘âlî-şânın
Oldı hem-tînet-i iksîr-i zemîn-i gül-zâr
28
Lâleyi kıldı nemâ-yı keremi sultânî
Oldı te’sîr-i nigâhıyla mülûkı ezhâr
29
Âsumân oldı zemîn şâm-ı çerâğânında
Pertev-efgen olıcak encüm-i şem’-i nevvâr
30
Gerdiş-âmûz-ı felekdir o sipîhr-i keremin
Evc-i tab’ında olan tavr-ı nizâm-ı refâtâr
31
Baksan âyine-i safvet-meniş-i tab’ından
Sath-ı şâdî görünür ‘aks-i kıbâb-ı küh-sâr
s.203, 32
Kıldı ressâm-ı ezel dâ’ire-i ‘âlemde
Re’y-i zîb-endesini hatt-ı nizâma pergâr
36
Bedr-i rahşende-i vâlâ-ufuk-ı şevketdir
Ne ‘aceb olsa ziyâ-bahş-ı derûn-ı şeb-i târ
37
Nuhbe-i pâdişehândır ki yed-i beyzâsı

Dil-nüvâz olmada âfâka olur mu' ciz-kâr
38

Neyyir-i lutf-ı safâ-âver-i 'âlem-tâbı
Lâleyi eyledi tâb-âver-i sahn-ı gül-zâr
39

Eser-i meşreb-i sâf u nıgeh-i rağbetdir
Âb ü tâb-ı ferah-ârâ-yı vücûh-ı ezhâr
40

Lâle ten-pûş olarak câme-i leylâkîsin
Vaktidir eylese gül-reng-i 'izârın izhâr
ŞİD, s.201

— ZEVK-BAHŞ (Zevk veren).

— GÜL-RİZ (Gül saçan).

NIZE-I RUMMANI.

II.BÖLÜM

LALE DEVRİNDE EDEBİYAT

18. yüzyılın ilk yarısında III. Ahmet'in tahtta ve Nevşehirli Damat İbrahim Paşanın sadarete olduğu 1718-1730 yılları arasında kalan 12 senelik zaman dilimi Lale Devri olarak anılmaktadır. Bu kısa zaman dilimine böyle bir isim verilmesi elbette o dönemin siyasî ve sosyal hayatıyla yakından ilgilidir. Kaynakların birçoğunda Tanzimat'la başlatılan Osmanlı Devletinin batılılaşma sürecinin temelleri aslında Lale Devri olarak adlandırdığımız bu dönemde gerçekleşmiştir. Özellikle savaş alanlarında alınan başarısız sonuçların ardından Osmanlı Devlet adamlarında ilerlemesini hızla sürdüren batıdan faydalanılabileceği fikri hasıl olur. Bu amaçla yurtdışına sefirler gönderen ve onlardan gördükleri her şeyle ilgili ayrıntılı rapor isteyen Damat İbrahim Paşa diğer tarafta Osmanlı'ya gönderilen elçileri inşa ettirilen yeni saraylar, bahçeler, ziyafetler ve eğlencelerle etkilemeye çalışmıştır. Bu eğlencelerin ve ziyafetlerin vazgeçilmez üyeleri arasında devrin alim ve şairleri de vardır.

Osmanlı edebiyatında 17. Yüzyılda Nef'i, Nailî-i Kadîm, Neşâtî ve İsmetî ile etkisini hissettiren Sebki Hindî üslubu yine aynı yüzyılda Nabî'nin hikemî tarzda yazdığı şiirlerinin ve şiir dilinde gerekli gördüğü sadeleşme fikirlerinin etkisiyle 18. yüzyılda etkisini yitirmiştir. 17. yüzyılda Nabî ile birlikte dikkat çeken bir diğer şair Bâkî, Şeyhülislâm Yahya ve Necatî'de kendisini hissettiren mahallileşme cereyanının temsilcisi olan Sabit' tir. Klasik şiir bu yüzyılda şair kadrosu bakımından en zengin dönemini yaşamaktadır. İstanbul kütüphanelerinde 18. yüzyıla ait divanı olan şairlerin sayısı 168 olarak belirlenmiştir. Bu dönem şairlerinde dikkat çeken bir başka husus da bu döneme kadar 10'u bulmayan kadın şairlerin sayısının 19. yüzyılda 20'nin üzerine çıkmasıdır (Kızıltan 1994: 106-107; Horata 2004: 459).

Bu dönemde bir yandan hikemî tarzda şiirler yazılırken diğer yandan İran etkisi Arpaeminizade Samî gibi şairlerde görülmeye devam etmiştir. Geçmişten gelen aşk, tasavvuf, tabiat gibi konuların yanı sıra mahallî konular şiire daha çok girmiş; şairler bu dönemde dış gerçekliğe şiirlerinde daha çok yer vermeye başlamışlardır (Horata 2004: 461).

Sevgilinin tüm cefalarına seve seve katlanan, eziyetlerini minnetle kabul eden, sevgilinin ayağını sürdüğü toprağa yüz süren klasik şairden farklı olarak bu dönem şairleri sevgiliyi evlerine davet etmekte:

Münâsibdir sana ey tıfl-ı nâzım hüccetin al gel
Beşiktaş'a yakın bir hâne-i virânımız vardır
ND, s.286

neşeli bir söyleyişle sevgilisine arzularını bildirmektedir.

Didüm öpeyüm didi o mâhum ramazândur
Didüm seni mushaf gibi öpmek ne ziyândur
KD, s.306

Kaynaklarda bu dönemi İbrahim Paşanın meclislerinde ve Onun himayesinde birebir takip etme imkanı bulan şairlerin isimleri belirtilmektedir. Bizim çalışmamıza dahil ettiğimiz şairler kaynaklarda ortak olan şairlerdir. Bunlar; Nedim, Arpaeminizade Sâmî, Raşid, Şâkir, Seyyid Vehbî, Ahmet Neylî, Osmanzade Taib, Kâmî, Şeyhülislam İshak Efendi ve İzzet Ali Paşa'dır. Sözü edilen bu şairler döneme ait hususiyetleri şiirlerinde yansıtmışlardır. Ancak Lale Devri'nde faaliyet göstermiş olan şairlerin isimlerini dönemle ilgili ayrıntılı bilgi veren Safayî tezkiresinde bulabilmekteyiz. Yapmış olduğumuz çalışmanın bu bölümünde Lale Devri'nde İstanbul'da bulunup İbrahim Paşanın meclislerine katılan ve bu dönemi şiirlerine aksettiren şairlerin hayatları ve eserleriyle ilgili bilgi verdik. Bu bölümde ele aldığımız şairler aynı zamanda çalışmamızın bütün bölümlerinde beyitlerini örnek olarak aldığımız şairlerdir.

NEDİM

Asıl ismi Ahmet olan şairin 1681 yılında doğduğu tahmin edilmektedir. Annesi Saliha Hanım tarafından soyu Fatih Sultan Mehmet dönemine kadar uzanan şairin babası kadı Mehmet Efendi, dedesi ise Sultan İbrahim devri kazaskerlerinden Merzifonlu Mustafa Muslihüddin Efendidir. Muslihüddin Efendi, kötü şöhretinden dolayı "mülakkab-zâde" lakabıyla anılmıştır. Arapça ve Farsça'yı iyi derecede bilen Nedim iyi bir tahsilin ardından Şeyhülislam Ebezâde Abdullah Efendinin imtihanını geçerek hariç medresesi müderrisi olmuştur. Bir süre Sadrazam damat Ali Paşanın himayesinde olduğu anlaşılan şair Paşaya üç kaside sunmuştur. Ali Paşanın şehit olmasının ardından o dönemde yıldızı parlamakta olan Nevşehirli İbrahim Paşaya

kasideler sunan şair Paşanın sadrazam oluşuyla Onun meclislerinin değişmez simalarından bir tanesi olur. İran Sefiri Murtaza Kulu Han'ın İbrahim Paşayı ziyareti esnasında ve başka kabullerde de Paşanın yanında bulunan Nedim, resmi ziyafetler dışında düzenlenen helva sohbetleri ve çırağan eğlencelerinde de yerini alır. İbrahim Paşanın şehrin çehresini değiştiren hemen her faaliyeti Nedim' in şiirlerinde kendisine yer bulur. İbrahim Paşanın o dönemde vücuda getirdiği tercüme heyetinde de yer alan şair, müderrislik görevinin ardından Mahmut Paşa Mahkemesi naipliğine getirir. Sırasıyla Molla Kırımî Medresesi ve Nişancı Paşa-yı Atik Medresesi'nde müderrislik yaptıktan sonra 1729'da Sahn Medresesi müderrisliğine terfi eder. 1730 senesinde Sekban Ali Paşa Medresesi'nde müderrislik yapmakta iken Patrona Halil İsyanı sırasında hayatını kaybeder. Ölümü konusunda farklı rivayetler bulunmaktadır.

18. Yüzyılın başında Osmanlı edebiyatındaki Nabi ve Nef'î etkisinden kısa sürede kurtularak kendine has bir üslup yakalan şair dönemindeki şairleri etkilemiştir. Bâkî, Şeyhülislâm Yahya ve Necatî'de kendisini gösteren mahallileşme hareketi bu dönemde Nedim'in şiirlerinde en güzel örneklerini verir. Nedim'in şiirlerinde son moda elbisesiyle salınarak geçen dilberler, Sadabad'ın تنها köşeleri, Göksu mesiresi günlük hayattan alınmış tablolar halinde son derece gerçekçi bir biçimde anlatılmaktadır. Lale Devri'nin kendisine has atmosferi en güzel şekilde Nedim'in şiirlerinden takip edilmektedir. Denilebilir ki zaman, mekan ve şahıs muhteşem bir uyum içerisindedir. Nedim'in bu denli hayatın içinden seslenebilmesinde kuşkusuz içinde yaşadığı zamanın yani Lale Devri'nin, bu devrin eğlencelerinin, sohbetlerinin geçen yüzyıllara nazaran canlılık gösteren sosyal hayatının etkisi vardır.

Nedim'in divanında Sultan III. Ahmet'e yazdığı 12 methiye, Damat İbrahim Paşa'ya yazılan 19 methiye, III. Ahmet ve Damat İbrahim Paşa'ya birlikte sunulmuş 2 methiye yer almaktadır. Nedim'in divanı dışında kurulan tercüme heyetinde tercümesini gerçekleştirdiği Câmîü'd-düvel isimli eser, Safâyî Tezkiresi Takrizi, Şehid Ali Paşaya yazdığı dilekçesi ve İzzet Ali Paşanın şaka yollu yazdığı mektubuna verdiği cevabı ile Münşeat-ı Aziziye'de yer alan ancak kime yazıldığı belli olmayan mektubunu sayabiliriz.

ARPAEMİNİZÂDE SÂMÎ

Asıl ismi Samî Mustafa olan şairin doğum tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Arpaeminizâde lakabıyla tanınmaktadır. Lakabı Arpaemini olan babası Osman Efendiden gelmektedir. I. Mahmut döneminde Küçükçelebizâde Asım'ın yerine vakanüvisliğe getirilen şair bu görevi aldıkta üç sene sonra 1733-1734 (1146) tarihinde İstanbul'da ölmüştür. Dönemin mahallileşen, dilde sadeleşmeye giden üslubunu takip etmemiş, soyut hayallerle örülü anlaşılması güç bir şiir dili kullanmıştır. Şairliğinin yanı sıra iyi bir hattat olan şair devrinde üslubu bakımından Şevket, Saib ve Örfî'ye benzetilmiştir.

RAŞİD

Asıl adı Mehmet olan şair İstanbul'da doğmuştur. İlmiye mesleğine giren şair Süleymaniye Medresesi müderrisliğine kadar yükselmiştir. Lale Devri'nin Reis-i Şairan'ı ilan edilen Osmanzâde Taib tarafından şairliği övülen Raşid, Patrona Halil İsyanının ardından bir süre sürgünde yaşamıştır. I. Mahmut döneminde Anadolu kazaskerliğine getirilir. Divan'ı, Sıhhat-âbâd isimli mesnevisi, ve III. Ahmet'in emriyle Naima'ya zeyl olarak yazdığı Tarih'i bulunan şair 1735 (1148)'de İstanbul'da ölmüştür.

ŞÂKİR⁶

İstanbul'da doğan şairin asıl ismi Hüseyin'dir. Edirne kadısı Mustafa Efendinin oğludur. Bir süre öğrenim gördükten sonra çeşitli kademelerde görev yapan şair, İbrahim Paşanın tertip ettiği çırağan eğlencelerinde, helva sohbetlerinde ve Sadâbâd ziyafetlerinde bulunur. Sultan III. Ahmet'e, veziriazam İbrahim Paşaya, dönemin Şeyhülislamı Abdullah Efendiye, vezir Mehmed Paşaya ve bazı devlet büyüklerine kasideler yazar. 1719 -1720 (1132)'de İbrahim Paşaya sunduğu bir kasidenin beğenilmesiyle Medrese-i Hariç'le ve müderrislikle ödüllendirilir. Daha sonraları Zâl Paşa Medresesi müderrisliği, Süleymaniye ve Darü'l-hadis müderrisliği, İbrahim Paşa medresesi müderrisliği gibi görevlerde bulunan Şâkir, 1732-1733 (1145) yılında Arpa Emni-zâde Sami Efendinin yerine vakanüvis olur. Bazı beyitlerinden de anlaşılacağı üzere şair istediği görevi ifade etmek amacıyla

⁶ Hüseyin Şâkir'in hayatının yazılmasında Seyhan Yıldız'ın "XVIII. Yüzyıl Divan Şairi Şâkir Hayatı, Eseri, Edebî Kişiliği Ve Divanının Tenkitli Metni" isimli yüksek lisans tezinden faydalanılmıştır.

şairlerinden faydalanır. Kaynaklara göre 1742-1743 (1155)'de Halep mevleviyetine atanan Şâkir buradan azledildikten bir süre sonra vefat eder. Öldüğü tarih konusunda farklı kaynaklarda farklı bilgiler verilmektedir.Şemseddin Sami 1150'de, Mehmed Süreyya 1156'da, Ramiz 1155'te vefat ettiğini belirtirler. Ancak Hatimetü'l-Eşar, Mecelletü'n-Nisab ve İstanbul Kütüphaneleri Türkçe Yazma Divanlar Kataloğundaki bilgilere dayanarak şairin ölüm tarihinin 1745 olduğunu söylemek mümkündür. Şairliğinin yanı sıra hat sanatıyla da ilgilenen Şâkir, bir Mushaf yazmış ve Seyyid Vehbî'nin surnamesinin yazılışında görev almıştır. Lale Devri'nin önde gelen şairlerinden olan Şâkir İbrahim Paşa'nın meclislerinin de daimi üyelerinden bir tanesidir. Bu meclisleri şair Baykara meclislerine benzetmektedir;

Bu mu'allâ meclis-i hâs-ı şetâret ihtisâs

Bezmgâh-ı Baykara mı sohbet-i helva mıdır

Edebi kişiliği hakkında Sâlim tezkiresinde şairinin beğenildiği ve devrinin önde gelen şairlerinden olduğu dışında bilgi yoktur. Türkçe Divanı ve Tarih'i olan Şâkir'in divanının beş yazma nüshası vardır. Tarihinde ise Sami Efendinin kaldığı yerden devam eden şair 1733-1740 yılları arasında meydana gelen olayları kaydetmiştir. Birbirleri ardına vakanüvislik yapan Sami, Şâkir ve Subhi Efendi'nin kaydettikleri olaylar Subhi Tarihi adıyla basılmıştır.

SEYYİD VEHBİ⁷

Şairlerinden adının Hüseyin olduğunu öğrendiğimiz Seyyid Vehbî, Yenişehir-Fener kazasından İmam-zâde Mehmed Efendinin kethüdası olan Hacı Ahmet Efendinin oğludur. İstanbul'da doğmuştur. Doğum tarihi kesin olarak bilinmemekle beraber mülazım olduğu tarihte 20-23 yaşlarında olması gerektiği göz önüne alınırsa yaklaşık olarak 1674 (1085) tarihinde doğduğunu söyleyebiliriz. Safayî ve Salim tezkirelerinde belirtildiğine göre soyu ehl-i beytten şeyhü's-şüyûh Hüsameddin Efendiye dayanan Vehbî önce Hüsamî mahlasını kullanmış daha sonra hocası Mirza-zâde Ahmet Neylî ona Vehbî mahlasını vermiştir. Ayrıca cediti seyidlerden sayıldığı için Seyyid unvanını almıştır. Devrinin önemli bilginlerinden dersler alan Seyyid Vehbî ayrıca Kazasker Abdülbaki Arif Efendi'den de hat dersleri alır. Mektupçuluk,

⁷ Seyyid Vehbî'nin hayatının yazılmasında Hamit Dikmen'in "Seyyid Vehbi Ve Divanının Karşılaştırmalı Metni" isimli doktora tezinden faydalanılmıştır.

tezkirecilik, kassamlık gibi devlet hizmetlerinde bulunan Seyyid Vehbî 1696 (1108) tarihinde nakîbü'l-eşraf Hoca-zade Seyyid Osman Efendi'nin Anadolu Kazaskerliğinde mülazım olmuştur. 1711 (1123)'de çıkılan Moskova seferi esnasında yazdığı tarihler ve kasidelerle III. Ahmet'in ilgisini çekmiştir. Hariç medresesi payesi olarak Hoca Hatun Medresesi'nde müderrislik görevine başlamıştır. Bu görevi Şerife Hatun Medresesi müderrisliği ve Sahn-ı Seman müderrislikleri takip etmiştir. İbrahim Paşanın Aynî Tarihini Arapçadan Türkçeye çevirmek için oluşturduğu heyette de yer alan Seyyid Vehbî Halep naipliği, Kayseri, Manisa ve Halep mevleviyetleri görevlerinde de bulunur. 1736 (1146) yılında hacdan döndükten hemen sonra hastalanarak vefat eder. Seyyid Vehbî'nin arkadaşlarından Suyolcu-zade Mehmed Necib Efendi ölümüne şu tarihleri düşürmüştür:

Âh Vehbî-i hüner-pîşe cehandan gitdi (H. 1149)
Göçdi 'ukbâya emîrî'ş-şu'arâ-yı dâna (H. 1149)

Seyyid Vehbî'nin divanının yanı sıra Hadis-i Erba'in Tercümesi, Leyla vü Mecnun, Sulhiyye, Takriz ve Sûr-nâme'si de vardır.

37-2

Ol mest-i nâz-ı nîze be-kef geldi meclise
Var ise başuma gelecek var geliş budur
SVD – c.II, s.538

24-2

Süd dökmiş idi Kanluca'da yaptı yağurdu
Bir dahı rakîb ol meh ile körfeze gelmez
SVD – c. II, s.689

Reis-i şâiran olan Osmanzâde Taib'in kendisine vekil olarak tayin ettiği Seyyid Vehbî dönemin şairlerini şu şekilde değerlendirmektedir:

**Kasîde-i Garrâ Eser-i Kilk-i Vehbî-i Nikât-ârâ Der-Vasf-ı Şi'r ü İnşâ'-i Şu'arâ
Der-Zemân-ı Sultân Ahmed Hân**

2-58

Halîlu'llâh gibi Ka'be bünyâd itmedür kârı
Ki âbâd itdi dest-i cûdı bî-had kalb-i vîrânı
59

Hem itdi 'âleme bast-ı sımât-ı emn ü âsâyiş
Hem itdi halkı sîr-i zemzem-i lutf-ı firâvânı
60

İder yok dil-harâbîden şikâyet devr-i lutfında
Meğer kim hasret-i vîrânedden bûm ide efgânı
s.37-80

Ki olmuşdur sühan devrinde hem-seng-i dür-i yektâ
Harîdârı olurdu her kimün var ise 'irfânı

81

Vezîrün söyle raġbet virmiş idi cins-i 'irfâna
Görenler mâlik-i iksîrdür dirler sühan-dânî
s.38-87

Safâyî tezkire zeyl idermiş havfum oldur ki
İder şâ'ir Fasîhî gibi Mecnun ile Vartanı
s.39-106

Güzel itdün efendüm eyledün hatt-ı şerîfunle
Re'îs-i şâ'iran Tâ'ib kulun gibi sühan-dânî
107

Vekîl itdi o da bu bendeni öz ihtiyâriyle
Vezîr-i a'zamun da sâdır oldı emr ü fermânı
108

Müvellâ eyledüm ben de Nedîm-i nükte-perdâzı
Eġer boġmasa mevc-i ıstılâha sakk-ı 'irfânı
109

O da defter idüp erbâb-ı isti'dâdı bi'l-cümle
Bakup âsârına bilsün 'ayâr-ı şî'r-gûyânı
s.40-120

Meġer Kâmî-i kâmil Neylî-i fâzıl ola nâzır
Edîbân-ı suhandan ideler temyîz nâ-dânı
121

Bana kalsa ben eylerdüm hakem İshak Efendi'yi
Ki haddin bildürür te'dîp idüp hod nâ-şinâsânı
122

Mahâdîmi kulun Râşid Efendi eylesün ta'rîf
Tefahhus itsün 'İzzet Beg dahı küttâb-ı dîvânı
s.41-135

Kiminün rütbe-i eş'ârı nâmı gibi Sâmî'dür
Sezâdur levh-i mihr ü mâha tahrîr olsa dîvânı
s.42-144

İderse mahlasın Tâ'ib kulun mîrîye zabt itsün
Bulup bir müstehakkın sonra tevcîh eylesün anı
145

Ne kaldı lâlenün esmâsı ne mektûbun elkâbı
Alup mahlas idindi bir nice tıfl-ı debistânî
146

Sühanver ana dirler ki kaçan âġâz-ı nazm itse
Ola sandûka-i zer gibi pür-gevher kalem-dânı
147

Benümle söyleşür var ise gelsün imtihân olsun
Huzûr-ı âsafide idelüm 'arz-ı sebak-hânı
148

Zemîn ü kâfiye ta'yîni şartıyla bedîhîce
Kasîde yazup isbât idelüm da'vâ-yı 'irfânı
s.43-150

Kerem-dîde çerâġundur kulundur müstemendündür
Unutma pâdişâhum Vehbî-i ber-geşte-sâmânı
154

Çerâğ-ı pâdişâhîyem kulun Râşid gibi ben de
Ne var bir tafra itsem iltifâta olsam erzânî
158
Velî kasdum kulun Tâ'ib Efendi gibi virmekdür
Vekâlet-nâme'ye hatt-ı hümâyûnunla 'ünvânı
SVD - s.36-43

10
Velîk her biri itmez bahâ iden ancak
Medâyihünde olan tâze nazm-ı garrâdur
11
Bilürler anı ki cins-i sühan huzûrunda
Şükûfte lâle kadar i'tibâra ahrâdur
12
Çiçek mi terbiyet-i mihr feyz-i Bârî'den
Hezâr reng-i tecellî ile hüveydâdur
SVD -s.322

AHMET NEYLÎ⁸

Ailesinin lakabının Mîrzâ-zâde, asıl adının Ahmed ve Mahlasının Neylî olması nedeniyle kaynaklarda ismi Mîrzâ-zâde Ahmed Neylî olarak geçen şair 1673-1674 (1084) yılında İstanbul'da doğmuştur. Mirza-zâdeler olarak anılan büyük ve köklü bir aileden gelen Ahmet Neylî babası ilim aleminden olduğu için ulemâ-zâde sıfatıyla altı yaşından itibaren tahsil görmeye başlar. 1677 yılında Mekke kazası teşrifatından mülazım olur. Müderris olmak isteyen Ahmet Neylî bu isteğini belirtmek için dönemin Şeyhülislamı ve ağabeyi Mîrzâ-zâde Şeyh Mehmed Efendi'nin kayınpederi olan Erzurumlu Seyyid Feyzullah Efendiye 24 beyitten oluşan bir kaside sunar ve bunun neticesinde daha 25 yaşında Câfer Ağa darülhadişi müderrisliğini hâric pâyesini alır. Daha sonra sırasıyla Sayyadbaşı Medresesi'nde, Ahmet Paşa Medresesi'nde, Mimar Kâsım Medresesi'nde, Sahn-ı Semâniye'de, Nuh Efendi Medresesi'nde, Sinan Paşa Medresesi'nde, Süleymâniye ile Kalenderhâne Medresesi'nde müderris olarak görev yapan Ahmet Neylî, 1717 (1129) yılında en yüksek Osmanlı eğitim kurumu olan Süleymâniye Medresesi müderrisliğine geçmiştir. Müderrislikten sonra İzmir Kadılığı görevini ifa eden Ahmet Neylî buradan azledildiği sırada İbrahim Paşanın, İmam Bedrî'd-din 'Aynî'nin "İkdü'l-Cümân fî Târîhi Ehli'z-Zamân" isimli eserinin tercüme edilmesi amacıyla kurduğu

⁸ Ahmet Neylî'nin hayatının yazılmasında Atabey Kılıç'ın "Ahmet Neylî Divanı" isimli doktora tezinden faydalanılmıştır.

Mehmed Paşa'nın kethüdalığı, Halep Mevleviyeti, Mısır Kadılığı gibi devlet görevlerinde bulunmuştur. Bir rivayete göre atandığı Mısır Kadılığı görevi için gittiği Kahire'de Mısır Valisi ile ilgili bir espri yapması üzerine vali tarafından zehirletirilerek Haziran 1724 (Ramazan 1136) tarihinde öldürülmüştür. Osman-zâde Tâib sevdiklerini öven, beğenmediği kişileri ise yermekten çekinmeyen, hazırcevap bir şairdir. Bu yönleri ve ölüm şekliyle bize Nef'î'yi hatırlatmaktadır. Reis-i şâiran unvanını aldıktan sonra devrinin şairlerini değerlendiren bir de kaside¹⁰ yazan şair bu kasidede kendisini övmekten geri kalmamıştır. Günlük hayatı şiirlerinde aksettiren şair İstanbul'daki yetkililere hitap eden, İstanbul'daki yoksul halkın durumunu gözler önüne seren bir de manzum dilekçe¹¹ yazmıştır. Halk deyimlerini, günlük hayatı şiirine malzeme yapan şair döneminin "mahallileşme" akımına katkıda bulunan şairlerimizdendir.

Kaside-i Arızatu'l-Fukarâ

1
Hayr makdem aceb mahallinde
Geldin ey âsaf-ı bülend-ârâ
2
Berekât-ı Halîl İbrâhîm
Olmada makdeminle cilve-nümâ
3
Gelmeseydin eğer bu günlerde
Şehr olurdu harâb ser-tâ-pâ
4
Etme ahvâl-i halkı istifsâr
Nakli dersem keder verir zirâ
5
Çıkdı âteş bahâsına heyzüm
Satılır dirhem ile 'ûd-âsâ
6
Cilve-ger micmer-i tesâvîde
Kara günlükle anber-i sârâ
7
Yâ kömür şöyle kim gubârı dahi
Tûtyâ oldu dîdeye hâlâ
8
Arpayı hod tefahhus eyleme kim
Arpalık hâsılı yetişmez ana
9
Arpa torbası sânur anı gören

¹⁰ Bu kasidenin ilgili kısımları aşağıda verilmiştir.

¹¹ Kaside-i arızatu'l-fukarâ, başlığını taşıyan bu dilekçe aşağıda verilmiştir.

Olsa bir gözde arpacık peydâ
s.42-10
Revgan-i dil erimede şeb ü rûz
Mum deyu şem'a-veş yanup fukarâ
11
Revgân-ı sâde iştirâsı muhâl
Ki bahâsına itmez akça vefâ
12
Şimdi bir yağlı kapu da yok kim
İdelim anda derd-i cû'a devâ
13
Hasret-i balı sorma bâle k'anın
Kadri sükkerden olmada bâlâ
14
Buldu ismine nisbet olmağla
Aselî çukada ziyâde bahâ
15
Allah Allah tıfl-ı mahtûna
Yiyecek bal bulunmuyor hayfâ
16
Kahveyi mezhebine uydurdu
Nohudu kavurup içer zürefâ
17
Ser-i dervişde bir küleh görse
Bal kabağı sanup kapar gurebâ
18
Sabun anılsa ağzımız köpürür
Üştür-i kef-zebân gibi meselâ
19
Vesah-âlûde kaldı cümle siyâb
Şimdi aynîyle kirli dinse sezâ
20
Cümle eşya bahâdadır şimdi
Sirkeden gayrı yok rahîz aslâ
21
Koltuğunda somun sanup sevinir
Bir fakîr olsa mübtelâ-yı vebâ
otd – s.44-22
Bu galâya sebep nedir bilmem
Yine her şeyde var bakılsa rehâ
23
Her taraftan zahîre gelmekte
Pür sefâin ile leb-i deryâ
24
Yok mahâzinde yer ayak basacak
Öyle memlû zehâyir ü eşyâ
25
Yolun öğrendi satmanın tüccâr
Sorar izler kimesne yok zîrâ

26

Tamâ-ı hâmı ile hükkâmın
Muhtekirler belâsıdır bu belâ

27

İhtimâm eyle narha sultânım
Def' ola ehl-i beldeden bu galâ

28

Ahz idüp kanda muhtekir var ise
Eyle resm-i vezâreti icrâ

29

Ki safâ-yı derûn ile âlem
Eylesünler duâ sabâh u mesâ

30

Nazm idüp silk-i nazma evsâfin
Böyle yazsun medâyının şu'arâ

31

Ey peder-ber-peder güzîn-i sudûr
Ey eben'an ced emced-i vüzerâ

OTD – s.40

1

Aceb mi ba'd-ez-in teshîr idersem milk-i irfânı
Ki oldu sözlerim şâyân-ı istihsân-ı Sultânî

2

Bana hatt-ı humâyûn ile tevcîh itdi Sultânım
Fezâ-yı kişver-i nazmı fezâ-yı nükte-sencânı

3

Bu lutfu görmedi nazm-âverân-ı zümre-i eslâf
Bu rütbe iltifâta olmadı bir kimse erzânî

4

Tanîn-endâz-ı gûş-ı çarh iken âvâze-i Bâkî
Çıkarmışken sipihre medh ile Sultân Süleymânı

5

Ne oldu böyle bir hatt-ı humâyûn ile nâm-âver
Ne buldu sâye-i devletde böyle şöhret ü şânı

6

Edâ-yı şükrü mümkün mü bu eltâf u atâyânın
Sucûd-i şükr için ser-tâ-kadem olsam da pîşâni

7

Bana şimden gerü kimdir idenler pâye ta'rîzin
Sudûrûn bile yokdur pâye emrinde bu unvânı

8

Ne devletdir bu kim tahsîn idüp şâhen-şeh-i âlem
Diye târihime sad âferin ilhâm-ı Rabbânî

s.32-30

Benim ehliyyetim hatt-ı humâyun ile sâbitdir
Müsellemdir yed-i te'yîdimi mülk-i suhandânî

31

Benim şimden gerü mahkûm-ı fermân-ı mutâ'dımdır

Gerek erkân-ı tedrîsi gerek küttâb-ı dîvânî
s.34-32

Velîkin hüsrev-i mülk-i ma'ânî Râsid ü Vehbî
Birisî nûr-ı çeşmimdir birisi cânımın cânı
35

Mevâlî zümresin addeylemem şâir gürûhundan
Ki nâdir bulunur nazm-âşinâ merd-i suhan-dânı
37

Velî ben bildiğim şâir fakat Neylî vü Kâmî'dir
Hatâdır gayre itmem şâiriyyet ile bühtânı
39

Eğer meşk itse Mektubi-i Defterdâr İzzet Bey
İderlerdi reîs-i zümre-i nazm-âveran ânı
40

Reşid ü Sâlim ü Şehrî vü Lem'î vü Rahîmî'dir
Be-nâm-ı şâirân-ı zümre-i küttâb-ı dîvânî
s.36-51

Vekîlimdir benim Vehbî-yi mu'ciz-dem beyân itsün
Sunûf-ı tâze-gûyânı gürûh-ı yâve-destânı
OTD – s.28-36

KÂMÎ¹²

Kaynaklarda Kâmî, Kâmî Mehmed veya Edirneli Kâmî olarak geçen şairin gerçek ismi Mehmed'dir. Safâyî Tezkiresinde ise Edirneli olması nedeniyle halk arasında "Edirneli Efendî" diye meşhur olduğu belirtilmektedir. Şairin 17. yüzyılın ikinci yarısında doğduğu tahmin edilmektedir. Kâmî Gülşen-i tarikatı şeyhlerinden derviş İbrahim Gülşenî'nin oğludur (Tarikatın kurucusuyla karıştırılmamalıdır.). Kâmî tahsiline Edirne'de başlamış bu arada babası gibi Gülşenî tarikatına intisap etmiştir. Aşağıdaki beyitte de bu bilgiyi kendisi şöyle ifade eder:

Gülşenîyüz biz çerâğ-ı Rûşenî'den yanmışuz
Mest (ü) medhûşuz bugün sahbâ-yı 'aşka kanmışuz

İstanbul'da alimlerin meclislerinde bulunan Kâmî, Ankaravî Mehmed Efendiden mülazım olduktan sonra çeşitli medreselerde müderrislik, fetva eminliği, kadılık ve evkaf müfettişliği gibi devlet kademelerinde çalışmıştır. Nevşehirli İbrahim Paşanın damat ve sadrazam oluşunun ardından onun himayesine giren Kâmî, Paşaya dört kaside sunar. İbrahim Paşa'nın meclislerinde de bulunma şansı yakalayan şairin divanı dışındaki eserleri şunlardır: Asaf-nâme, Behçetü'l-feyhâ,

¹² Kâmî'nin hayatının yazılmasında Gülgün Erişen Yazıcı'nın "Edirne'li Kâmî ve Divanının Tenkitli Metni" isimli doktora tezinden faydalanılmıştır.

Firuz-nâme, Tuhfetü'z-zevrâ, Fetâvâ-yı Kâ'idiyye, Huz Mâ Safâ, Mehâmmü'l-fukahâ Fî-Tabakâti'l-Hanefiyye, Metâlib-i Sâ'ire, Nefise-i Uhreviyye, Riyâzü'l-kâsimîn, Şerh-i Hicv-i Şifâi. İyi bir eğitim alan Kâmî Arapça ve Farsça'yı oldukça iyi derecede bilmektedir. İstanbul'da bulunduğu süre zarfında İbrahim Paşanın meclislerinde de bulunan Kâmî 'nin şiirleri aileden gelen tasavvufî özelliklerin yanında yaşadığı hayat ve mekandan da izler taşımaktadır. Sadâbâd hakkında beş manzumesi bulunan şair gezdiği mekanları şiirine konu etmekten geri kalmaz. Zaman zaman Nedim'in şiirinde kendisini hissettiren uçarı havaya Kâmî'nin şiirlerinde de rastlamak mümkündür. Kâmî, İstanbul'un meşhur mesire yerlerini, toplum hayatıyla ilgili bazı ayrıntıları şiirlerinde aksettirmiştir. diğ er mesire yerleri dışında, şairin beyitlerinde özellikle Hisar'a karşı ayrı bir sevgi duyduğu görülmektedir. Bunun nedeni de yine şairin Rumeli Hisarı'ndaki Manoğlu Yalısında ikamet etmesidir. Şair düzenlenen eğlenceleri, helva sohbetlerini, giysileri, hatta konulan içki yasaklarını eserlerine alarak adeta dönemin sosyal hayatını gözler önüne sermektedir:

Girme bîgâneleriün dâ'ire-i ülfetine
Çekmesünler seni ey şûh sıra sohbetine
KD – s.142

Şairin Ramazan dolayısıyla tütünsüz kalmaktan ne kadar muzdarip olduğunu yine onun şiirlerinden öğrenmekteyiz:

Atvel-i rûz-ı rûzeden yok derece nüfûrumuz
Vakt-i futûra nâz ider feyz-i dem-i sahûrumuz

Elde asâmuz idi çün çûb-ı duhan tâ-şeb
Eksügümüz hemân odur 'afv ide Hakk kusûrumuz

Lale Devri edebiyatında göze çarpan sadeleşme ve mahhali renklerde şiirlerde oldukça sık yer verme özelliğini Kâmî'nin şiirlerinde görmek mümkündür. Zaten şairin kendisi de bu özelliği şu şekilde ifade etmektedir:

Kelâmun rûhı ancak tuhfe-i mazmûn-ı ma'nâdur
Hünerdür sâ'irinden zîveri Türkî lisân üzre

Ne denlü da'vi nazm itse şa'irler lisânınca
Hüner Türkî-edâ nazmındadır silk-i beyân üzre
KD - s..19-25,26

Egerçi kalmamış söylenmedük bir söz bu 'âlemde
Bu nazm-ı sâde kilk-i Kâmî-i nâ-şâddan kalmış
KD G.107-7

Zihî na-süfte gevher Kâmiyâ kim rişte-pîrâdur
Bu nev ber-ceste nazmı Dürri-i üstâddan gayrı
KD – c. II, s.267-217-7

Şiiri hakkında bize bu bilgileri veren Kâmî, Lale Devri'nde İstanbul kültür ve eğlence hayatının önemli simalarından birisidir. Şair 22 Temmuz 1724'te vefat etmiştir.

Seyret beyaz fesde o zülf-i mu'anberi
Şeb-bûyu gör ki berk-i semenden kabâsı var
ND – s.286-25-3

Münâsibdir sana ey tıfl-ı nâzım hüçettin al gel
Beşiktaş'a yakın bir hâne-i vîrânımız vardır
ND- s.286-26-3

On bir yaşta girmiş o meh-pâreyi gördüm
Kim dedi ki 'âlemde eş ü penç bulunmaz
4
Limonî hitâyîde o pistâna nigâh et
Hiç böyle celî şa'şa'a nârenc bulunmaz
ND –s.297-46-3

ŞEYHÜLİSLAM İSHAK EFENDİ¹³

Ebû İshak İsmail Efendizâde İshak Efendi 1679 (1090) yılında İstanbul'da doğdu. Ailesinin birçok üyesi devletin yüksek kademelerinde görev yapan ve İshakzadeler olarak anılan ailedir. Şairin babası da Şeyhülislamlık yapmış olan Ebû İshak İsmail Efendidir. İlk eğitimini babası Şeyhülislam İsmail Efendiden alan şair daha sonra devrinin önemli hocalarından Ahmet Efendiden, Şeyh Süleyman Efendiden, Şeyhülislam Mirza Mustafa Efendiden almıştır. 1685 senesinde Müftü Ankaravî Mehmet Efendiden mülazım olarak 1699'da müderris olur. Farklı medreselerde müderris olarak görev yapan şairimize babasının şeyhülislamlığı döneminde İzmir mevleviyeti verildi. Bu görevden sonra Edirne ve Mekke-i mükerrerme pâyelerini alan şair 1722'de İstanbul Kadısı olur. İshak Efendinin

¹³ Şeyhülislam İshak Efendi' nin hayatıyla ilgili bu bölümün yazılmasında Muhammet Nur Doğan' ın “ Lale Devri Şairi Şeyhülislam İshak ve Dîvânı” isimli eserinden faydalanılmıştır.

İstanbul Kadılığına getirildiği dönem III. Ahmet'in tahtta Nevşehirli İbrahim Paşanın ise sadarete olduğu yıllardır. İbrahim Paşanın bu dönemde etrafında oluşturduğu her meclisine dahil ettiği şairler grubunun içerisinde İshak Efendi de vardır. Dönemin diğer şairleri gibi III. Ahmet ve İbrahim Paşaya kasideler sunan doğuda fethedilen yerler için tarihler düşüren şaire 1728'de Anadolu Kazaskerliği görevi verilir. Bu sırada İran'dan gelen kötü haberler ve halkın padişahın eğlencelerine, yaptığı harcamalara karşı duyduğu nefretle içten içe kaynak İstanbul'da 1730'da Patrona Halil isminde bir hamam tellağının önderliğinde III. Ahmet'i tahttan indiren ve sadrazamla birlikte bazı devlet adamlarının ölümüne ve birçoğunun da sürülmesine neden olan ihtilal patlak verir. 1730 tarihinde gerçekleşen ihtilal İshak Efendinin çok üzülmüne ve kendisini bir süre uzlete çekmesine neden olur. 1732 yılında dönemin Şeyhülislamı Damat-zade Ebulhayr Ahmet Efendi tarafından yerini alacağı korkusuyla Kütahya'ya sürülen İshak Efendi, Padişahın durumu fark etmesiyle 1733 yılında Rumeli Kazaskerliği göreviyle İstanbul'a çağırılır. İstanbul'a gelişinden bir ay sonra yani Ekim 1733'te İshak Efendi Şeyhülislam olur. 31 ekim 1734 tarihinde vefat eden İshak Efendi ölümüne kadar vazifesini en iyi şekilde yapmış, şiir yazmaya da devam etmiştir. Aldığı medrese tahsili nedeniyle Arapça ve Farsça'yı da iyi derecede bilen İshak Efendi, Damat İbrahim Paşanın teşkil ettirdiği tercüme heyetinde de görev almıştır. İshak Efendinin divanında III. Ahmet'e yazılmış dört kaside mevcuttur. Bunların dışında III. Ahmet'e yazdığı 19 kaside daha sonra yeniden düzenleyerek I. Mahmut'a sunduğu divanında I. Mahmut'a uyarlanmıştır. Yine İbrahim Paşa adına kaleme alınan 17 kaside Sultan Mahmut'a sunulmuştur. Divanda İbrahim Paşa için yazılan üç kaside vardır. Divanın yanı sıra El-istişfâ fi tercümeti'sş,şifâ, Bûstânü'l-ârifin isimli tercümeleri ve bir de Bi'setnâme'si olan şair şiirinde Arapça ve Farsça kelimelere oldukça fazla yer vermiştir:

Merkez-i nokta-i sipir-i himem
Kutb-ı arz ü semâ-yı lutf u kerem
ŞİD, s.109-180

Ancak bunun yanında şiirlerinde halk tabirlerinden örnekler bulabilmekteyiz:

Cemâl-i nûrına pûr-tâb-ı reşkdir o mehin
Çalarsa kendüyi yerden yere n'ola hurşîd
ŞİD, s.170-13

Yaşadığı dönemde meydana gelen önemli olaylara şiirlerinde yer veren; tarihler düşüren şair Lale Devri'nin önemli simalarından bir tanesidir.

İZZET ALİ PAŞA¹⁴

İzzet Ali Paşanın doğum tarihinin 1691 veya 1692 olduğu tahmin edilmektedir. Babası kölelikten yetişmiştir, ismi Mehmet'tir. Mevkufat başhalifesi Ahmet Efendinin evlatlığıdır. Kasapbaşı Ali Ağaya damat olduğu için Damat Mehmet Paşa olarak anılmıştır. Şairin asıl adı Ali, mahlası ise İzzet' tir. Devrin önemli hocalarından aldığı eğitim ve babası Defterdar Mehmet Paşanın iltimasıyla defterdar mektupçusu olduğu belirtilen şair farklı görevlerden sonra Sicil-i Osmani'de 1730-1731 (1143) tarihinde defterdar-ı şikk-ı evvel (maliye bakanı) olduğu belirtilmektedir. Patrona Halil isyanı sırasında devlet hazinesini korumada başarı gösteren İzzet Ali Paşa isyanın ele başlarının ortadan kaldırılmasında da rol oynamıştır.24 Ekim 1731'de vezir olur.1722 Nisanında Anadolu Valiliği göreviyle Revana gitti. Kasım1734'te Revanda öldü. İbrahim Paşanın bu dönemde teşkil ettirdiği tercüme heyetinde de görev yapan şair sadrazamın meclislerinde diğer şairlerle birlikte yerini almıştır. Divanında III. Ahmet'e yazılmış 3, Damat İbrahim Paşaya yazılmış 4 kasidesi bulunan şairin en çok etkilendiği şair Nedim'dir. Birçok gazelleri birbirine nazire olan bu iki dost şair bir de Nigâr-nâme isimli esere vücut vermişlerdir. İzzet Ali Paşanın, Nedim'in sevgilisinin ağzından şaire yazdığı mektubun her cümlesine Nedim'in aynı şekilde şakayla cevap vermesiyle oluşan bu mensur eser, iki şairin dostluğunu göstermesi bakımından önemlidir. Safayî'nin kaleme aldığı tezkire için birkaç şiir istediği İzzet Ali Paşa, şiirleriyle birlikte şiirle ilgili düşüncesini de belirttiği bir mektup bırakmıştır.

Sonuç olarak, yukarıdaki beyitlerde de görüldüğü gibi klasik şiir bu dönemde sadece soyut olanı değil somut varlıkları hatta geçim sıkıntısı çeken halkı kendisine malzeme yapmıştır. Bu bize Lale Devri olarak adlandırdığımız dönemde edebi dilde ve eserde işlenen konularda nasıl bir değişimin gerçekleştiğini göstermektedir. Şair evini ve hayal dünyasını bir nebze de olsa terk ederek mesire yerlerinde salınan güzellerin, kayıkla geçen afetlerin, yoksulluktan perişan olan halkın arasında yani

¹⁴ İzzet Ali Paşanın hayatıyla ilgili bu bölümün yazılmasında A. İrfan Aypay'ın "Lâle Devri Şairi İzzet Ali Paşa Hayatı-Eserleri-Edebi Kişiliği" isimli çalışmasından faydalanılmıştır.

yaşadığı dünyada meydana gelen olayları, gördüğü insanları şiirinde işlemeye başlamıştır.

III. BÖLÜM

LALE DEVRİ'NDE İLMİ FAALİYETLER

I. TERCÜME HEYETİ

Birçoklarının sandığının aksine Lale devri sadece bir çılgınlık, zevk ve sefa devri değildir. Dönemin kaynaklara geçmesi gereken bir yönü de bu dönemde başlatılan tercüme faaliyetleridir. Bu faaliyetler belki de tarihimizin ilk bilinçli tercüme çalışmalarıdır. Bu çalışmalara neden gerek duyulmuştur? Sanıldığı gibi Lale Devri sadece bir zevk ve sefa dönemi olsa idi böylesine bir girişimin manası ve gerekçesi ne olurdu?

18. yüzyılın ilk çeyreğini Osmanlı düşünce hayatı bakımından ele alırsak, bu dönemin bir uyanış devri olduğunu söylemek mümkündür. Bu dönemde halkın aydınlanmasını sağlayacak olan birçok değerli eserin tercümeleri yapılmıştır. 17. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı aydınınının fikri ve felsefi konulara ilgi göstermeye başlaması tasavvuf, kelam gibi ilimlerin yanında tıp, fizik, tarih, astronomi gibi konularla ilgilenmeye başladıkları görülür. Katip Çelebi'nin fizik ve hendese okutmak için öğrenci bulamadığı günler geride kalmış pozitif bilimlere rağbet edilmeye başlanmıştır. Bu değişimin sebepleri arasında Osmanlı'nın dışarıda aldığı mağlubiyetler dolayısıyla gözlerin bilimsel ve teknolojik gelişmelerin dikkat çektiği batıya çevrilmesidir (Kazancıgil 2000: 198).

İslam dünyasında sistemli olarak ilk tercüme faaliyetleri Emevîler Döneminde Halid b. Yezid b. Muaviye tarafından başlatıldığı görülür. Bundan sonraki dönemde en önemli faaliyet Abbâsiler zamanında II. Halife Mansur tarafından başlatılmıştır. Bu dönemdeki tercüme faaliyetine bakıldığında oldukça sistemli ve bilinçli bir çalışma olduğu görülmektedir. Bu dönemde kurulan Beytü'l-Hikme isimli tercüme heyeti Eflatun, Aristo, Hipokrat gibi eski filozofların eserlerini tercüme ederek İslam kültür dünyasına kazandırmışlardır. Beytü'l-Hikme İslam aleminde daha sonra kurulacak olan tercüme müesseselerine örnek olmuştur. (Kayaoğlu 2002).

Osmanlı İmparatorluğunda ise 18. yüzyılın ilk çeyreğinde sadrazam Nevşehirli Damat İbrahim Paşanın isteğiyle bir tercüme heyeti kurulmuştur. Bu heyet

İslam dünyasında görülen ilk örneği gibi batı dünyasının klasik eserlerini ele alması da Osmanlı'nın ilmi hayatındaki ilk uyanış sinyallerini vermesi bakımından önemlidir. Böyle bir heyetin Nevşehirli Damat İbrahim Paşanın sadrazamlığı döneminde kurulmuş olması elbette bir tesadüf değildir. İbrahim Paşa tarih kaynaklarına Lale Devri adıyla geçen döneme damgasını vurmuş bir şahsiyettir. Lale Devri denilince ilk akla gelen Sadâbâd, çırağan eğlenceleri, helva sohbetleri, lale bahçeleri olsa da Paşa'nın edebiyata ve ilme verdiği önem unutulmamalıdır.

Osmanlı'ya İran'dan bir elçi geldiğinde verilen ziyafetlerde elçiye kendi müzik zevkimizi ortaya koyan fasıllar dinletilir, Türk harsının yetiştirdiği önemli şahsiyetler bu misafirlerin karşısına çıkarılırdı çünkü İbrahim Paşaya göre milletleri ordularla yenmek çok zor bir şey değildi. Önemli olan, asıl zafer addedilecek şey kültür ve sanatta üstün gelmektir. Bu nedenle ziyafetlerde Seyyid Vehbîler, Nedimler, Veli Efendiler, Dürrî Efendiler arasında Raşid'i de bulundururdu (Ayverdi 1999: 457).

İbrahim Paşanın sadrazam olduğu dönem Osmanlı'nın sürüklendiği felaketin kendisini askeri ve politik anlamda hissettirmeye başladığı dönemdir. İmparatorluk sınırlarının dışındaki dünyayla ilişki kurmak mecburiyetinin doğduğu, toprak kayıplarının hat safhaya ulaştığı bu dönem Avrupa'da bilimsel çalışmalar ve gelişmeler son sürat devam etmektedir. Bir anlamda doğudan yükselen güneşin ışığı artık Osmanlı topraklarını değil batıyı aydınlatmakta; İmparatorluk topraklarında bir süredir alacakaranlık hüküm sürmektedir. İbrahim Paşa İmparatorluğun içinde bulunduğu durumun farkındadır, sadrazamlığı süresince de batıya elçiler göndererek oradaki gelişmeleri takip etmiş ve memleketinde uygulamaya çalışmıştır. Hatta belki de bu zeki devlet adamı atacağı adımların önüne geçilmemesi için dikkati bir başka yöne lale bahçelerine, çağlayanlara, Sadâbâd'a çekmiştir. İstanbul'un ve memleketin farklı yerlerinin değişen çehresinin ardında İbrahim Paşa hummalı bir çalışma içerisine girer. Yabancı ülkelere sefirler gönderir, şairleri bulunduğu meclislerden eksik etmeyip onlara her anlamda destek vererek edebî hayatı canlandırır, Said Efendi ve İbrahim Müteferrika'yı görevlendirerek kurulmasına ön ayak olduğu matbaada önemli eserlerin basılmasını sağlar, yangınlardan görülen zararın en aza indirilmesi amacıyla Tulumbacılar Ocağı'nı kurar, çini fabrikası kurar, tercüme heyetleri oluşturarak ilmi çalışmalarını ateşlemeye çalışır.

İmparatorluk uzun süredir hasret kaldığı barış ve sükunete kavuşmuştur. Her ne kadar başarısı tartışılabilir de İbrahim Paşa ilk etapta uzun süredir savaşmaktan ve yenilgilerden iki büklüm hale gelen halkı ve bu başarısızlıklardan bunalmış olan Padişah III. Ahmet'i memnun edecek bir politika izlemiş, bir dizi barış antlaşması imzalamıştır. Bu antlaşmalarla en azından bir süreliğine sükunet bulan Osmanlı topraklarının üzerinde Nevşehirli İbrahim Paşanın elleri dolaşmaya başlar. İbrahim Paşa bir yandan göze ve gönle hitap ederken bir yandan da Avrupa'da meydana gelen gelişmeleri izlemekte ve imparatorluk için aydınlanmanın ilk sinyalleri sayılabilecek bazı adımlar atmaktadır. Bu dönemde İbrahim Paşanın isteği ile kurulan tercüme heyeti bu adımların en önemlilerinden bir tanesidir.

Osmanlı İmparatorluğunda tercüme genellikle dini ilimlerle ilgili kitaplar üzerinde yoğunlaşır. Tercümenin sistemli bir faaliyet halini alarak, bir heyet kurularak yapılmaya başlanması Lale Devri'nde Sadrazam Nevşehirli Damat İbrahim Paşanın önderliğinde olur.

Kurulan bu heyet müspet ilimlerle ilgili ancak bir eser çevirmesine rağmen böyle bir heyetin teşekkülü bile o dönem için oldukça önemli bir harekettir. (Kazancıgil 2000: 199).

Lale Devri'nde kurulan tercüme heyetiyle ilgili ayrıntılı bilgilerin bir kısmını Çelebizâde Asım Tarihinden almaktayız. Kurulan heyetler ve bu heyetlerin tercüme ettikleri eserler şunlardır:

A-SAHÂİFÜ'L-AHBÂR FÎ VAKAYİ'İ'L-A'SAR

Eser Müneccimbaşı Şeyh Ahmed b. Lutfullah el-Mevlevî'nin (doğ. 1041/1631-32 öl. 29 Ramazan 1137/27 Şubat 1702) Hz. Adem'den başlayarak 1673 yılına kadar meydana gelen olayları anlatan Arapça eserdir. İki cilt halindeki bu eser yazıldıktan 30 sene sonra Damat İbrahim Paşanın isteği üzerine 1132 Cumâdelâhirinde (Nisan- Mayıs 1720) tercüme edilmeye başlanır ve 1142 yılında Şevval ayının 25'inde (13 Mayıs 1730) tercümesi tamamlanır. (Kayaoğlu 2002)

Mehmet İpşirli, "Lale Devrinde Teşkil Edilen Tercüme Heyetine Dair Bazı Gözlemler" isimli makalesinde eserin tercümesinde görev alanları şu şekilde sıralar:

- Nedim Efendi
- Vehbî Efendi
- Müstakimzâde Mustafa Vefa Efendi
- Sır Kâtibi Hıfzı Efendi
- Râşid Efendi ve diğer bazı ilim adamları.

B-PHYSİCA / (EL-TA'LİM EL-SÂLİS)

Eser Aristoteles'in sekiz bölümden oluşan Fizik kitabının ilk üç bölümünün tercümesi ve son beş bölümünün özeti çıkarılarak Grekçeden Arapçaya çevrilmesiyle oluşan metinden esas alınarak tercüme edilir. Metnin tercümesi görevi Yanyalı Esad (öl.1736) ve yardımcısına¹⁵ verilir. (Kayaoğlu 2002; Mahmut Kaya 'nın İslam Kaynakları Işığında Aristoteles Ve Felsefesi isimli eserinden alıntı).

C-İKDÜ'L-CÜMÂN FÎ TÂRİH-İ EHLİ'Z-ZAMÂN

Eser Aynî Bedreddin Ebi Muhammed Mahmud El-Aynî¹⁶'ye aittir. İnsanlığın yaratılışından 1446 yılına kadar meydana gelen olayları anlatan eser 24 ciltten oluşmaktadır. (Kayaoğlu 2002)

Çelebizâde Asım'ın belirttiğine göre eser Mekke kadısı iken vefat eden Mu'id Ahmed Efendinin metrûkatı arasından çıkar. Kethüda Mehmet Paşa bu nüshayı sadrazam İbrahim Paşaya takdim eder. Eseri beğenen İbrahim Paşa ise bir an önce III. Ahmed adına tercüme edilmesini ister. Ancak eserin çok hacimli olması ve tercümesinin çok uzun süreceği düşünülerek bir tercüme heyeti oluşturulur ve eser beşer, onar cüzler halinde heyette bulunan otuz kişiye paylaşılır. Ancak elde bulunan nüshanın bazı yerlerinin tahrip olmuş olması okumayı zorlaştırdığı için padişah III. Ahmed'in fermanı ile Edirne Selimiye Cami Kütüphanesinde bulunan ikinci nüshanın getirilmesi istenir (Çelebizâde Asım 358-361).

III. Ahmed'in fermanı;

“Edirne monlasına ve Edirne bostancı başısına ve Edirne'de vaki sultan Selim Camii şerifi evkafi mütevellisine hüküm ki

¹⁵ Yanyalı Esad' la birlikte bu eserin tercümesinde Spandoni oğlu görev alır. Tercüme yapılırken Aristo'yu şerh etmiş olan Karaferyeli Yuannis Kuttinus'un eserinden faydalanılır (İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi c.IV, s.155).

¹⁶ Ayrıntılı bilgi için; Bursalı Mehmet Tahir, Osmanlı Müellifleri, c. I, s.252

Edirne’de vaki merhum u mağrifet nişan sultan Selim han tabe serahü camii şerifi kitabhanesinde mahfuz kütübü mevkufeden fenni tarihe dair lisanı arabîde Aynî tarihi olduğu ihbar olunub tarihi mezburun bu tarafa irsali fermanım olmağla imdi siz ki Edirne kadısı ve bostancı başısı ve evkafi merkume mütevellisi mumaileyhim siz merhumu müşarünileyhin kitabhanesine varub zikrolunan Aynî tarihi kaç cild ise cümlesini ihrac ve mevsimi şitâ olduğundan iki üç kat muşammaa sarub ve yollarda nemnâk olmasından vikaye için kavi zarflara koyub acaleten deri devletme darıma irsal ve isal eylemeniz babında fermanı âlişanım sadır olmuştur Buyurdumki Fi evaili ca 1138” (Altınay 1988: 84-85).

Fermanda Edirne kadısı ve bostancı başına zikir olunan Aynî Tarihi kaç cilt ise hepsinin alınması ve mevsim kış olduğundan eserin zarar görmemesi için iki üç kat muşambayla sarıldıktan sonra yol şartlarından etkilenmemesi için gerekli tedbirlerin alınarak derhal gönderilmesi istenir.

Aynî Tarihinin tercümesinde ilim erbabı kimselerden oluşan 30 kişilik bir heyet görevlendirilir ve bu kişilere çokça ihsanlarda bulunulur. Heyette şu kişiler vardır:

- İstanbul kadılığı mazullerinden Mirza Efendizâde Mehmet Salim Efendi,
- İstanbul kadılığı mazullerinden İshak Efendi Hazretleri,
- Şam’dan mazul Mehdi Efendi,
- Halep’ten mazul İlmî Efendi,
- Selânik’ten mazul Mescizâde Abdullah Efendi,
- Yenişehir mazullerinden Râzî Efendi,
- Karahalil Efendizâde Mehmet Said Efendi,
- İzmir mazullerinden Neylî Ahmed Efendi,
- Fetva emini Ömer Efendi,
- Galata mazullerinden Mustafa Efendi ve
- Esad Efendi,
- Süleymaniye Cami Şeyhi Arapzâde Hasan Efendi,
- Sultan Mehmed Cami Şeyhi (Şehzâde Cami) Ali Efendi,
- Müderris Yekçeşm İsmail Efendi,
- Recebzâde Ahmed Efendi,
- Turşucuzâde Efendi,

- Seyid Vehbî Efendi,
- Nedim Efendi,
- Arapzâde Sâlih Efendi,
- Tezkireci Halil Efendi,
- Şâmî Ahmed Efendi,
- Şâkir Hüseyin Beyefendi,
- Darendeli Mehmed Efendi,
- Râzî Efendizâde,
- Çelebizâde Asım,
- Hacı Çelebi,
- Rum kazasından Şeyhî Mustafa Efendi,
- Mevkufatçı Hüseyin Paşazâde Mehmed Beyefendi,
- Defterdar Mektupçusu İzzet Ali Beyefendi,
- Tavukçu Paşa Çelebi. (Çelebizâde Asım 358-361)

D-HABÎBÜ'S-SÎYER FÎ AHBÂRİ EFRÂDİ'L-BEŞER

Lale Devri'nde bir tercüme heyeti oluşturularak tercüme edilen diğer bir eser de, Timurlular devrinin sonlarında yaşayan tarihçilerden Gıyaseddin Handmir'in (1475-1535) Habîbü's-sîyer adlı eseridir. Üç ciltlik eser Şah İsmail'in 1523'teki ölümüne kadar meydana gelen olayları kapsamaktadır. (Kayaoğlu 2002)

Çelebizâde Asım Tarihinde Habîbü's-sîyer'in tercümesiyle ilgili olarak verdiği bilgilerden şunları öğrenmekteyiz; İran Tarihlerinden Ravzatu's-safâ isimli meşhur tarihin yazarı Mir-hand'ın yeğeni Handmir'in Habîbü's-sîyer isimli tarihinin tercüme edilmesi görevi Farsça'ya vakıf olan ulema arasından seçilen şu kişilere verilir:

- Eski Halep kadısı olan Mansûrîzâde Efendi,
- Müderris Fasîhî Hasan Efendi,
- Hâcegân-ı Divan'dan Nahifî Efendi,
- Dürrî'nin biraderi Sad Efendi,
- Kasımpaşa Mevlevîhânesi Şeyhi Musa Efendi,
- Defter-i Hâkânî katiplerinden Seyid Çelebi,
- Divan Katiplerinden Herevî Fâiz Efendi ve

- Şürmî Efendi (Çelebizâde Asım: 361).

Yukarıda sıraladığımız dört eserin yanı sıra bu dönemde İskender Bey Münşî'nin Farsça Târih-i âlem-ârâ-yı Abbâsî'si Sadrazam İbrahim Paşanın emriyle Mehmet Nebih tarafından Tercüme-i Tarih-i âlem-ârâ-yı Abbâsî adıyla Türkçe'ye kazandırılmıştır. Yine Hoca Gıyâsüddin Nakkaş'ın Farsça olarak kaleme almış olduğu Acâibü'l-letâif isimli eseri Sadrazam İbrahim Paşanın isteğiyle Çelebizâde Asım Efendi tarafından 1140 (1727-1728) tarihinde dilimize tercüme edilir. Eser 1331'de İstanbul'da basılır (İpşirli 1987).

Mehmet İpşirli'nin ilgili makalesinde görüldüğü üzere heyet tarafından tercüme edilen İkdü'l-cüman isimli eser üzerinde bir çalışma yapılır ve bu çalışma şu sonuçları ortaya koyar; aynı eseri farklı kişilerin tercüme etmesiyle ortaya bazı eksikler çıkmıştır. Yapılan çalışmaya göre eserin bazı kısımları aynen tercüme edilirken; bazıları hiç tercüme edilmemiş, atlanmış; gereksiz görülen olaylar çıkarılmış; tercümenin bir kısmı müellifin bizzat yazdığı 3 ciltten bir kısmı ise müellifin kardeşi tarafından yapılan 8 cilt tutarındaki muhtasar nüshadan yapılmıştır (İpşirli 1987).

Tüm bu eksiklerin dışında tercümenin bir an önce yapılması endişesiyle eserlerin bölümler halinde farklı kişiler tarafından yapılması dolayısıyla bazı üslup problemlerinin olacağı da akla gelmektedir.

Tüm bu eksiklere rağmen elde bulunan bu tercüme bize Lale Devri'nin bir başka yüzünü göstermeleri bakımından oldukça önemli belgeler olma özelliğini taşımaktadırlar. O debdebenin, o ihtişamın, eğlencelerin ardında memlekette ilimin, ilmi faaliyetlerin desteklendiği adeta bir kültür ortamının oluşturulmaya çalışıldığı ortadadır.

E-MATLA'USSA'DEYN¹⁷

İlhaniler Devletinden Ebu Sait döneminde meydana gelen olayları ihtiva eden eserin yazarı Kemalüddin Abdürrezzak'tır.

¹⁷ Eserin tercümesinin bu dönemde yapıldığını İsmail Hakkı Uzunçarşılı (Osmanlı Tarihi c. IV s. 15)' dan öğrenmekteyiz.

II. MATBAA

Osmanlı topraklarında huzur ve barış hüküm sürerken İbrahim Paşanın canlandırmaya çalıştığı bilimsel çalışmalar ve edebiyatla ilgili gelişmeler kendilerini gösterir. Bir yandan birbirinden değerli eserlerin tercüme yapılarak İmparatorluk halkının hizmetine sunulurken bir yandan da artık eksikliği dikkat çeker hale gelen matbaanın kurulmasıyla ilgili adımlar atılmaktadır. Matbaanın kurulmasıyla kitaplar belli bir sınıfın egemenliğinden çıkacak, isteyen herkes kitaplara ulaşabilecek, bilgiyi kaynağından edinebilecektir. Ancak her yenilik hareketinde olduğu gibi bunda da bazı riskler söz konusudur. Gerçi İstanbul'da daha önce Ermeni ve Yahudilerin kurdukları matbaalar mevcuttur ancak Türklerin henüz bir matbaası yoktur. İbrahim Paşa her yenilikte olduğu gibi matbaa konusunda da duyarlı ve istekli davranır.

Batıda ilk matbaa 1440 ile 1450 yılları arasında Guttenberg tarafından faaliyet göstermiş ve kitap basılmıştır. Bundan önce kitaplar tahta kalıplarla basılmaktadır. Tahta kalıpların geçmişlerini Çin'in Kan-Su bölgesinde bulunan bir mağaradaki tahtadan yapılmış Uygur manuskriptlerine dayarak 12. yüzyıla dayandırıyoruz (Gerçek 1939: 15).

Yahudilerin 1492 tarihinde İstanbul'a geldiklerinde beraberlerinde matbaayı da getirdiklerini Avram Galántin'in "Türkler ve Yahudiler" isimli kitabından biliyoruz. Yani 1493'te Avrupa'nın birçok yerinde henüz matbaa yokken II. Beyazıt zamanında İstanbul'da ve Selanik'te matbaa vardır. Bu dönemde 19 kitap basılır ve kitapların ilk sayfalarında "*Sultan Bayezit-i Sani Saltanatının gölgesi altında*" manasına gelen İbranice kelimeler mevcuttur (Gerçek 1939: 27). İstanbul'da ilk Ermeni matbaası 1567'de kurulmuş aynı yıl bir dil kitabı basılarak faaliyete geçirilmiştir. Rumlara ait ilk matbaa ise 1627 senesinde faaliyete geçmiştir (Gerçek 1939: 29).

Bize ait bir matbaanın kurulması ise İbrahim Paşanın sadarete olduğu Lale Devri adıyla andığımız dönemde gerçekleşmiştir. Sen Simon yayınladığı anılarında Fransa Sefirimiz Yirmisekiz Mehmet Çelebi'nin Paris'te bir matbaayı ziyaret ettiğini ve bu ziyaret esnasında Çelebi'nin Türkiye'de bir matbaa açmayı düşündüğünü de ilave eder. Sefirle birlikte Fransa'ya giden oğlu Sait Efendi yurda döndüğünde hemen bu düşünceye hayat vermek amacıyla girişimlerde bulunmaya başlar. İbrahim

Müteferrika'yla bu konuda görüşürler (Gerçek 1939: 46-47, Çelebizade İsmail Asım Tarihi s.120).

Sait Efendi ile her konuda anlaşmaya varan İbrahim Müteferrika matbaanın faydalarını anlatan “vesiletüttıbaa” isimli bir risale yazarak Sadrazam İbrahim Paşaya verir. Müteferrika'nın risalesinde matbaanın şu özellikleri anlatılmaktadır: Birçok önemli kitabın basımı halk için faydalıdır. Kitapların yazıları okunaklı olduğu için öğretmen ve öğrenciler için kolaylık sağlanmış olacaktır. Bu eserlerin mürekkepleri sudan etkilenmez ve yazma eserler gibi bozulmazlar. Bir cilt kitabı elde yazmak zahmetiyle binlerce kitap matbaada basılabilir. Kitapların başına ve sonuna fihristler konularak kullanım kolaylığı sağlanır. Matbaa dolayısıyla kitaplar ucuzlayınca taşradaki halk da bunlardan faydalanır. Böylece ilim tahsil edenler çoğalır. Avrupalılar Osmanlı'ya ait kitapların basımını gerçekleştirip Müslüman ülkelerden bu yolla para kazanabilirler, her konuda kafirlerin önünde olan Osmanlı bu konuda da onlardan önce davranmalıdır. Bu maddelerin sonuna kitap basımının devletin şerefini artıracaklarını da ekleyen Müteferrika yine de bazı softalar arasında bu konuyla ilgili hoşnutsuzluk meydana geldiğini görür. Bu hoşnutsuzluk ortamından zarar görmek istemeyen İbrahim Müteferrika Sadrazam İbrahim Paşaya bir arzuhal yazar. Bu arzuhalle Müteferrika Sadrazamdan matbaanın açılması için padişahın ferman ve şeyhülislamdan fetva istemektedir. Nihayetinde İbrahim Müteferrika istediği sonuca ulaşır. Şeyhülislam Abdullah Efendiden tefsir, hadis, fıkıh ve kelim kitapları basmamak şartıyla fetva alır. Dönemin aydın düşünceli alimlerinden Damatzade, Mirzazade Abdullah, Feyzullah, Esseyit Mehmet, Salih, Dürrî, Mustafa, Salim, İshak, Abdurrahman, Şehzade Mehmet, Zeynelabidin, Zülâlî, İshakzade efendiler de vesiletüttıbaaya takriz yazarlar (Gerçek 1939: 50-58).

Gerekli izinler alındıktan sonra çalışmalara başlayan Sait ve İbrahim Efendiler iki senelik bir çalışmanın sonunda 31 Kanunusani 1729 tarihinde Vankulu Lugatını satmaya başlarlar. Müteferrika matbaası Lale Devri boyunca 6 kitap basar. Bu kitaplar, kopya sayıları ve basım tarihleri şöyledir:

- a. Terceme-i Sıhah-ı Cevherî, Lûgat-ı Vankulu – 1000 adet- 1729 (1141).
- b. Tuhfetü'l-kibar fi esfarilbihar li Kâtip Çelebi – 1000 adet- 1729 (1141).

- c. Terceme-i Tarih-i Seyyah li tabii kitap- 1200 adet- 1730 (1142).
- d. Tarih-i Hindi Garbi müsemma bihadisi nev – 500 adet- 1730 (1142).
- e. Tarih-i Timur gürgân li Nazmî-zâde Bağdaî – 500 adet- 1730 (1142).
- f. Tarih-i Mısır-ı kadîm ve Mısır-ı Cedid Essüheyli- 500 adet- 1730 (1142).

IV. BÖLÜM

SEFİRLER ve SEFARETNAMELER

III. Ahmet dönemini Osmanlı İmparatorluğu için bir uyanış devri olarak adlandırmak yanlış olmasa gerek; etrafındaki gelişmelere daha fazla kayıtsız kalamayan Osmanlı yönetimi bu dönemde Viyana'ya, Fransa'ya, İran'a ve Rusya'ya elçiler göndererek bu ülkelerdeki gelişmeleri takip etme gayreti içerisine girer. Bir yandan yabancı ülkelerdeki gelişmeler takip edilirken bir yandan da bu ülkelerden gelen elçilere devlet şerefine gereği çok gösterişli kabul törenleri tertiplenir ve ziyafetler verilmesi adettir.

Elçilere ziyafet veren sadrazam olduğunda sadrazamın ziyafetin verileceği yere gelişi oldukça parlak olur; orada bulunan herkes ayağa kalkar; Selam Ağası ise yüksek sesle selam alır. Bu ziyafetlerde fasıllar hiç eksik olmaz, hatta bazen bu okuyucular ve söyleyicilerin sayısı altmışa ulaşır. Ziyafetlerin sonunda sadrazam aynen gelişinde olduğu gibi gidişinde de gösterişli bir şekilde uğurlanır, orada bulunan herkese kürkler, hilâtlar, hediyeler verilir (Altınay 1973 :65)¹⁸.

İran'dan bir elçi geldiği zaman verilen ziyafetlerde Acem musikine meydan okuyan fasıllar yanında eksik olmayan şeylerden biri de Türk kültür ve edebiyatının önde gelen isimleridir. Çünkü Sadrazama göre zaferi meydanlarda yapılan savaşlarda üstün gelerek kazanmak kolaydır asıl önemli olan şey kültür ve sanat alanında üstün gelmektir. Bu yüzden Nedim, Seyyid Vehbî, Veli Efendi, Dürri Efendi ve Raşid gibi isimler bu ziyafetlerin değişmez simalarıdır. (Ayverdi 1999: 457)

III. Ahmet döneminde gönderilen sefirler ve sefaretnameleri sırasıyla şunlardır;

I. VİYANA SEFARETNAMESİ (1131 H.-1719 M)¹⁹

III. Ahmet Pasarofça Antlaşması'ndaki iki devletin birbirlerine göndermeyi taahhüt ettikleri sefirlerden Viyana Sefirliği görevine II. Mustafa döneminde önemli devlet görevlerinde bulunduktan sonra emekli olan fakat III.

¹⁸ Elçilerin kabul törenleri için bk. Altınay 1973:69, 70, 71; Raşid Tarihi c. 5 s.401, 412, 423.

¹⁹ Ayrıntılı bilgi için bk. Raşid Tarihi c. 5 s.131.

Ahmet'in tahta geçmesiyle tekrar memuriyete dönen İbrahim Paşayı Rumeli Beylerbeyliği göreviyle atamıştır. Sefaretname İbrahim Paşanın maiyetindekilerden birinin elinden çıkmıştır. Edebi bir değeri yoktur. Kafilenin Viyana'ya giderken ve gelirken takip ettiği yol, kabul merasimi gibi konularda ayrıntılı bilgi vermektedir (Unat 1992: 52).

II. FRANSA SEFARETNAMESİ

Bu dönemde gönderilen elçilerden belki de en önemlisi dönüşünde memleketine getirdiği farklı fikirlerle Osmanlı Devletinin önde gelen simalarını etkileyen Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendidir. Sefaretname, Osmanlı'da büyük ilgi uyandırır.

Zenta, Salankamen yenilgilerinden sonra, Osmanlı'nın en yakıcı dönemini atlattığı olan Avrupalı devletlerden Fransa bir müttefik bulabilmek ihtiyacını hissederek Osmanlı'ya yakınlaşmaya başlar. Osmanlı'da bu alakaya kayıtsız kalmamış hatta bu alaka Fransız kültür ve politikasına duyulan yakınlığın ilk adımı olur (Ayverdi 1999: 446).

Fransa, Osmanlı ile kurmaya çalıştığı bu dostluğu varlığının teminatı olarak görüyor ve Türk ordusundan yararlanabilmek için yeri geldiğinde haysiyetinden fedakarlık etmekten geri durmuyordu. Fakat hiçbir taahhütte bulunmamasının yanında sıkıştığında bu birlikteliği Hristiyanlık alemine inkardan da çekinmiyordu. Tüm bunlara rağmen Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendinin sefaretle Paris'e gönderilişi Osmanlı'nın iyi niyet göstergesi olarak değerlendirilir (Ayverdi 1999: 447).

İbrahim Paşanın Sadrazam olduğu dönemde Fransa ile olan ticaret oldukça gelişir. İki ülke arasında yılda beş yüz ticaret gemisi gelip gider. Fransız vatandaşları on yıldan fazla Osmanlı topraklarında ikamet edemedikleri için imparatorluk topraklarındaki ticari ilişkilerini genellikle elçiler vasıtasıyla sürdürmektedirler. Bu dönemdeki Fransa sefiri Mösyö Dö Bonnack sarayla iyi ilişkiler geliştirir. Hatta bu ilişkiler sayesinde Kammame kilisesinin tamirini gerçekleştirir. İbrahim Paşa da bu devletle olan ilişkilerin iyi yönde gelişmesi için çaba sarf eder. Fransa'ya dostluğunun bir nişanı olarak sefir göndermeye karar verilir (Altınay 1973: 95-96).

Fransa sefirliğine Hıristiyanların hilelerini anlayabilecek, işten anlayan biri olması dolayısıyla Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi uygun görülür. Kudüs'te Fransızlara verilen bazı imtiyazları XV. Lui'ye bildirecek olan sefirin asıl vazifesi Büyük Pedro'nun Paris'te yürüttüğü politika hakkında bilgi edinmektir (Altınay 1973: 18).

Doğum tarihi tam olarak bilinmeyen Çelebi Mehmet Efendi, Edirne yakınlarında dünyaya gelir. Seksuncubaşı Süleyman Ağa adlı birinin oğludur. Yeniçeri Ocağına giren Çelebi Mehmet Yirmisekizinci ortaya mensup olduğu için Yirmisekiz Çelebi Mehmet adıyla bilinmektedir. Zamanla Yeniçeri Ocağında ilerlemiş Çorbacılık, Muhzirbaşılık, Yeniçeri Efendiliği, Darphane Nazırlığı, Pasarofça Antlaşmasında Osmanlı heyeti ikinci murahhaslığı, üçüncü defterdarlık ve baş muhasebecilik görevlerinde bulunur (Uçman 1975 :9).

Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi'nin sefaretnamesinden aldığımız bilgilere göre; kabile 1132 yılının Zilhicce ayında (Eylül 1720) Fransa elçisinin tedarik ettiği bir ticaret kalyonuyla yola çıkar ve zor geçen bir yolculuktan sonra Muharrem ayının yirmisinde Cuma günü Tulon limanına ulaşır. Burada attıkları on bir pare selam topuna karşılık limandan atılan üç yüz topla karşılanırlar. O sırada Fransa'yı kasıp kavuran salgın bir hastalık nedeniyle bir süre karantinada tutulurlar, karantina günleri sona erdikten sonra ulaştıkları Paris'te kalacakları eve bir alay düzenleyerek gelirler. Çelebinin sefaretnamesinden aldığımız bilgiye göre bu alay Paris halkı ve devlet adamları tarafından ilgi ve merakla izlenir. Daha sonra kral, vasi ve diğer önemli devlet adamları tarafından kabul edilen Çelebi yanında götürdüğü son derece değerli hediyeleri takdim eder (Uçman 1975: 14-48).

İki ülke arasındaki ilişkileri kuvvetlendirmek amacıyla orada bulunduğunu bir an olsun unutmayan Çelebi; zor yolculuk şartlarına, zaman zaman karşılaştığı tuhaf isteklere –yemek yerken izlenmek gibi- rağmen tam bir diplomat gibi davranarak nezaketinden ödün vermez ve kendisini herkese sevdirebilir.

Sadrazam İbrahim Paşa'nın mektubunu Vasi'ye takdim ettiğinde Vasi'nin şu övgülerine mazhar olur; *“Mutlu Veziriazamınızın mektuplarından ve sizin gibi değerli birini buraya göndermesinden ayrıca sizlerin buraya iki ülke arasındaki*

dostluk bağlarını kuvvetlendirmek için gelişiniz bizim Vasi'liğimize rastladığından çok memnunum” (Uçman 1975: 47).

Paris'te bulunduğu süre içerisinde kralla av partilerine katılan, operaya giden, Versay, Trianon, Marly saraylarını gezen Çelebi gezip gördükleri karşısında sık sık, *gördüklerimin hepsini anlatmama imkan yok, eşi benzeri yok...*, gibi cümleler sarf eder. Gördükleri karşısında kıskançlığa kapılmaktan kendisini alamayan Çelebi “*Dünya müminlerin cehennemi, kafirlerin ise cennetidir.*” hadisiyle avunur.

Yirmisekiz Mehmet Çelebi 1721'de İstanbul'a dönmüştür. Faik Reşit Unat, Çelebi'nin aslında *Fransa ve İspanya ile tecâvüzî ve tedafûî bir ittifak akdini temin suretiyle Avusturya'ya karşı müttehit bir hareket imkânını hazırlamak* amacıyla gittiğini ancak görevinde başarılı olamayacağını anlayınca memleketine döndüğünü söyler.

Çelebi yurda her ne sebeple dönmüş olursa olsun, beraberinde getirdiği bilgi ve gözlemler Osmanlı toplumunda yeni hareketlerin temellerini atar.

III. İRAN SEFARETNAMESİ (1134 H.-1721 M.)

Osmanlı Devleti 1721 tarihinde bir darbe ile sarsılan İran'ın durumunu yerinde görmek, kendisini hatırlatmak ve İran-Osmanlı dostluğunu vurgulamak amacıyla bu ülkeye bir elçi gönderir. Elçi kalemiye mesleğinden yetişerek devletin farklı kademelerinde görev yapan ve Farsçaya vakıf olan Ahmet Dürri Efendidir. Dürri Efendinin İran sefaretnamesi seyahat hakkında bilgi vermesi bakımından ilgi çekici olsa da asıl önemini İran'la ilgili gözlemlere borçludur. Bu sefaretnameyle birlikte Dürrî Efendinin gözlem yeteneği hakkında da bilgi sahibi oluruz. İran'ın önde gelen devlet adamları, saray hayatı, devlet teşkilatı gibi konularda verdiği bilgiler dikkate değerdir (Unat 1992: 59-61).

IV. RUSYA SEFARETNAMESİ (1135 H.-1722 M.)

Osmanlı sınırlarında Rusya'yla bir savaş ihtimali belirlediği sırada Osmanlı, Fransa ile umduğu ittifakı temin edememiş bulunmaktadır. Bu şartlarda Ruslarla bir ittifak yapmak İran'daki karmaşadan faydalanmak için gereklidir. İşte Rusların bu ittifak teklifine nasıl bakacaklarını anlamak üzere 1135 senesinin

İlkteşrininde Kapıcıbaşlarından Niş'li Mehmet Ağa Orta Elçi tayin edilerek Moskova'ya gönderilir. 17 Şubat 1723 tarihinde vazifesini tamamlayan Mehmet Ağa Rusya gözlemlerini sefaretnamesinde nakletmektedir (Unat 1992: 62-64)

V. BÖLÜM

MİMARİ

III. Ahmet döneminde sosyal hayat, ilmî faaliyetler ve siyasî ilişkilerde görülen değişim, kendisini mimarî faaliyetlerde de hissettirir.

17. yüzyılı toprak kayıpları ve siyasî çalkantılarla kapatan Osmanlı devletinin ileri gelenleri imparatorluğun kötü gidişine engel olacak bir çare düşünmektedirler. Batı rönesans ve reform hareketleriyle ilerlemeyi başlatmış ve devam ettirmiş, teknolojik gelişmelerin de yardımıyla Osmanlı karşısında büyük bir güç haline gelmiştir. Osmanlı da içinde bulunduğu durumdan kurtulmanın yolunun batılı devletleri izlemekten geçtiği düşüncesiyle bu ülkelerle özellikle de Fransa'yla ilişkilerini arttırır. İlişkileri düzeltmek ve sağlamlaştırmak ayrıca sempati kazanmak amacıyla Osmanlı elçisi olarak Fransa'ya gönderilen Yirmisekiz Mehmet Çelebi, gözlemlerini sefaretnamesinde ayrıntılarıyla anlatır (bkz. Sefirler).

Batiya yönelik sanatta da kendisini gösterir aynı dönemde batıda son derece moda olan zengin bezemeli sanat zevki İstanbul'da inşa edilen saray ve köşklere kendisini gösterir (Eyice 2002: 384-309).

Bu yıllarda Fransa XIV. Louis döneminin katı ve kasvetli yönetiminden sonra başa geçen XV. Louis'in reşit olmaması nedeniyle naipliğini yapan Philippe d'Orleans yönetimindedir. Naip son derece zarif, sanat zevki gelişmiş bir insan olmasının yanında iyi de bir koleksiyonerdir. Sanata, sanatçıya son derece değer veren ve sanatın gelişmesi için gerekli ortamı sağlayan, sanatçıların koruyuculuğunu üstlenen biridir. Naip ağırlık merkezi saray olan sosyal hayatı yeni alanlara yöneltmeyi amaçlar ve bu dönemde özel konutların sayısında artış olur. Bu gelişme iç dekorasyona yansır, yeni arayışlara gidilir (Canca 1999: 37-38).

18. yüzyılın ortalarına kadar etkisini hissettiren Fransız Rokoko üslubu zamanla kendisini Avrupa ve Osmanlı topraklarında da göstermeye başlar. Özellikle III. Ahmet'in hükümdarlığı döneminde Fransa'ya sefir olarak gönderilen Yirmisekiz Mehmet Çelebi'nin İstanbul'a dönerken beraberinde Barok ve Rokoko çizimleri içeren belgeler getirdiği, bu çizimlerin İstanbul'daki köşk ve sarayların yapımlarında

ve dekorasyonlarında etkili oldukları bilinmektedir (Canca 1999: 40; F, İrez 1990:21-33).

1718'den itibaren İbrahim Paşa ve III. Ahmet'in, felaketlerin ardından gelen bu huzur dönemini en iyi şekilde değerlendirme istekleri İstanbul'daki mimari değişikliklerin ve bilim alanındaki gelişmelerin esasını teşkil etmektedir.

Osmanlı-Türk sanatının her şeyi inceden inceye nispetlere bağlayan anlayışı batıdan gelen yeni bir akımla sarsılmakta, tam olarak değişmese bile bu yeni akımın bazı elemanlarını bünyesine almaktaydı. Sanattaki bu geçiş dönemi 1740'lı yıllara kadar devam eder (Eyice 1981).

Osmanlı mimarları asırlardır medeniyetlerinin aşına olduğu alışkanlıklarından kurtulamadıkları ve Osmanlı topraklarında daha çok yeni olan mimari ve süslemedeki eğilimleri tam olarak kavrayamadıkları için uygulamada Türk Baroğu ve Türk Rokokosu isimlerini alan ve iki medeniyetten izler taşıyan sanat eserleri meydana getirirler (Ayvazoğlu 2000 :32-33).

Tarihleri boyunca İslam şehirleri tabiata zarar vermeden onunla bütünleşerek oluşturulmuştur. Bu yüzden topraktan kopmayacakmışçasına inşa edilen taş evler yerine ahşap evler Osmanlı toplumu tarafından daha çok tercih edilir. Taşlıcalı Yahya'nın şu beyti de bu düşünceyi en güzel biçimde ifade etmektedir;

*Bâde-nûşân gibi doğru yolumuzdan sapmazız
Avn-i Fir'avn ile şeddâdî binâlar yapmazız*
(Armağan 1997: 49).

Yukarıdaki beyitte geçen düşünce Falik Rıfkı Atay'ın kaleminde şu şekilde ifadesini bulmaktadır: "*Taş ve kârgîr binalara şeddâdî bina adı verilir ve bu binalar gurur eseri sayılarak hoş görülmezdi*" (Armağan 1997: 56-57).

Osmanlı insanı mimaride faniliğini, geçiciliğini kendisine sürekli hatırlatacak bir yol izleyerek özellikle evlerde taşla göre son derece dayanıksız olan ahşap, kerpiç gibi malzemeler kullanılır. Bu tercihin bir nedeni de "*Siz her yüksek yere bir işâret yapıp boş şeyle mi uğraşıyorsunuz? Belki ebedî yaşarsınız diye sağlam köşkler ediniyorsunuz?*" (Kur'an-ı Kerim 26. Sure, 128-129. ayet) ayetlerinin ikazı olmalıdır (Ayvazoğlu 2000: 21-22).

Yukarıda ifade edilen sebepler dolayısıyla ahşap binalara yönelen Osmanlı toplumu böylece bir tehlikeyle de karşı karşıya kalmaktadır. Döneme ait tarihlerde sıklıkla rastladığımız yangınlar İstanbul’u sık sık tehdit etmektedir. Bazen günlerce süren bu yangınlar evlerin ahşap olmaları nedeniyle kolayca yayılmakta, bazen bir yangının ardından koca bir mahalle kül olmaktadır.

Sitânbûl halkını yek-ser binâya eyledi teşvîk
O mi’mâr-ı mebânî-i himem destûr-i vâlâ-dâd
OTD, s.72-8

1
Pâdişâhım meded âteşlere yandırdı bizi
Nemçe sekban başının şâimet-i ef’âli
2
Dâd ol hâin-i bed-kîş-i sitem-perverden
Ki ta’addîsi ile yandı cihânın malı
3
Vak’a-i Beç’de meğer yanmış imiş varoşda
Bir donuz damı içinde bir iki partâlî
4
İntikâm aldı henüz âteşi teskîn oldu
Mehd-i nâr içre görüp girye iden etfâlî
5
Böyle ma’mûreyi sad hayf ki vîrân tdi
Ola vîrâne hâbâset-gede-i âmâlî
6
Nice câmi’nice mekteb nice mescid yandı
Görmedik dâiresinde bir eli kancalı
7
Lîk kurtardı kilisâyı yedi kîse alup
Öyle çalışdı ki aşk eyledi Dülger Bâlî
8
Dir gören şimdi Sitânbûlu belî böyle olur
Zâbiti Nemçe olan memleketin ahvâlî
9
Gerçi takdîr-i Hüdâ böyle imiş lîk gerek
Def’e imkânı kadar sa’y ide zâbit vâlî
10
Yanarak yoksa revâ mı diyeler târîhin
“Yakdı İstanbulî vâlîlerin ihmâlî”
OTD, s.76

İbrahim Paşanın sadareti döneminde şehrin yanında insanların hayatlarını da tehdit eden bu yangınları söndürmekle görevli itfaiye teşkilatı kurulur. İbrahim Paşa bir yangın tulumbası icat eden Davut Gerçek Ağa isminde bir Fransız mühtesini

himaye eder ve 1720 yılında Yeniçeri Asker Ocağına bağlı bir tulumbacılar Ocağı kuruldu (Koçu 2003: 71).

Adeta tabii afetler gibi benimsenen yangınlardan bir tanesi Eyüp Sultan semtini sarmış; çarşıları, evleri, sarayları yok ederek semti perişan etmiş olan yangındır. Aynı dönemde Hocapaşa semtinde, Kumkapı'da, Gedikpaşa'da, Cibâli'de çıkan yangınlar birçok zarara sebep olur (Ayverdi 1999: 466).

İstanbul'da çok sık çıkan bu yangınların birinden sonra İbrahim Paşanın da bulunduğu bir mecliste devlet erkani ve zenginler kendilerinin seçecekleri bir ibadet yerini onarıma davet edilirler. İbrahim Paşa İstanbul'da banisinin ismi İbrahim olan bütün cami ve mescitleri tamir ettireceğini söyler. Bunun üzerine herkes gücünün elverdiği kadar bu imar faaliyetine katılır (Koçu 2003: 60-61).

Hele top-hâne vü tersâne vü hısn-ı İstanbul'un
Tefavvuk eyledi eslâfa ta'mîr ü binâsında
RD, s.18, 3- 31

Tamir ve onarımı yapılan binaların yanında İstanbul'un çehresini değiştiren asıl husus bu dönemde yoğun bir şekilde başlatılan ve sürdürülen imar faaliyetleridir. Her ne kadar Ayda Arel 18. Yüzyıl İstanbul Mimarisinde Batılılaşma Süreci isimli eserinde İstanbul'da girilen inşaatın halkı ilgilendiren bir faaliyet olmaktan çok padişahın lüks ve değişiklik isteklerini karşılayan ve eğlenceleriyle ünlü devrin dekorunu hazırlayan bir faaliyet olduğunu söylese de (Arel 1975: 35) Gülçin Erol Canca'nın, Bir Geçiş Dönemi Olarak İstanbul'da III. Ahmet Devri Mimarisi başlığını taşıyan doktora tezinden hareketle bu dönemin arka planında halkın kullanımı için yapılan medreseler, kütüphaneler, çeşmeler ve camilerin sayısının oldukça fazla olduğunu söyleyebiliriz. Yeni imar edilen yapıların yanında daha önce yapılmış birçok eserin onarımları da yine bu dönemde yapılır.

Mezârın eyledi tezyîn Ebû Eyyûb'un İbrâhîm
Ebî Eyyûb'ı İbrâhîm Paşa eyledi tezyîn (1137)
İAPD, s.130-9-21

Gülçin Erol Canca, çalışmasında III. Ahmet döneminde inşa edilen ve daha önceki dönemlerde inşa edilip bu dönemde onarım gören mimari eserleri ele alır. Biz de bu çalışmayı kaynak alarak 1718-1730 tarihleri arasında yani Lale Devri'nde yapılan ve onarım gören eserleri belirledik.

1. KÜLLİYELER:

1.1. Şehzadebaşı Damad İbrahim Paşa Külliyesi: İbrahim Paşa ve Fatma Sultanın birlikte yaptırıkları bu külliyenin inşa tarihi 1720'dir. Külliye cami, kütüphane, sebil, çeşme, hazire ve şadırvandan meydana gelir. İnşa tarihinden 9 yıl sonra buraya gelir kaynağı sağlamak amacıyla çarşı ilave edilir (Erol Canca 1999: 72)

Şâkirâ gördükde itmâmın dedim târîhini
Fâtıma Sultân yapdı çeşme-i pür-nûr-ı pâk
ŞA, s.209, 47-11

1.2. Üsküdar Ahmediye Külliyesi: 1722 yılında III. Ahmet tarafından inşa ettirilen külliye cami, medrese, kütüphane, sebil, çeşmeler, hazire ve Kepçe Dede türbesinden oluşmaktadır (Erol Canca 1999: 83).

1.3. Fatih-Çarşamba İsmail Ağa Külliyesi: İsmail Ağa tarafından 1724-1725 tarihinde inşası tamamlana külliye cami, medrese, sıbyan mektebi, hazireden oluşmaktadır (Erol Canca 1999: 92).

2. CAMİ VE MESCİDLER

2. 1. Günümüze ulaşan cami ve mescitler:

2.1.1. Çengelköy Kuleli Bahçe Mescidi: Kaptan-ı Derya Mustafa Paşa tarafından 1724'te yaptırılır (Erol Canca 1999: 105).

2.1.2. Üsküdar Kaptan Paşa Camii: Kaptan-ı derya Mustafa Paşa tarafından 1727 tarihinde yaptırılır (Erol Canca 1999: 107).

2.1.3. Mahmutpaşa Çuhacı Han Mescidi: (Erol Canca 1999: 111)

2.2. Günümüze ulaşmayan cami ve mescitler:

2.2.1. Ortaköy Mehmet Kethüda (Ortaköy) Cami; İbrahim Paşa'nın Kethüdası Mehmet tarafından yaptırılır (Erol Canca 1999: 113).

4

“Hayrû'l-umûri evsatuhâ” üzere emr idüp
Bu hayrı Ortaköy'de mahallinde eyledi

7

Târîhini bu resme senâ birle didiler
İhyâ kılındı ma'bed-i hâs-ı Muhammedî
AND, s.329, 27

Tamâm oldukda Vehbî bülbül-i kudsî didi târîh
Yapıldı Ortaköy'de gül gibi bir ma'bed-i zîbâ
SVD, c.II, s.429-12

Mücevher harf ile Şâkîr dedi târîh-i itmâmın
Mehmed kethuda kıldı bu vâlâ-ma'bed ihyâ
ŞD, s.264, 98-25

2.2.2. Kağıthane Sa'dabad Cami; İbrahim Paşa tarafından 1721-1722 tarihinde yaptırılır (Erol Canca 1999: 115).

2.2.3. Bebek Cami; 1725-1726 tarihinde Sultan III. Ahmet adına Sadrazam İbrahim Paşa tarafından yaptırılır (Erol Canca 1999: 119).

2.2.4. Cağaloğlu Fatma Sultan Cami; Fatma Sultan tarafından 1727-1728 tarihinde yaptırılır (Erol Canca 1999: 121).

Bi-hamdi'llâh ki Sultân Ahmedün eyyâm-ı 'adlinde
Yapıldı câmi'-i vâlâ-binâ-yı Fâtıma Sultân
ŞD, s.209, 46-17

Bu mısra'la Nedîmâ söyledi târîh-i itmâmın
Ne a'lâ câmi' ihyâ etdi el-hâk Fâtıma Sultân (1140)
ND, s.149-14

2.3. Onarımı yapılan ve günümüze gelen cami ve mescitler:

2.3.1. Unkapanı Hoca Teberruk (Yahya Güzel) Mesciti; 1718'de onarımı yaptırılır (Erol Canca 1999: 126).

2.3.2. Sarıyer Ali Kethüda Cami; 1695-1703 yılları arasında inşa edilen cami 1720-1721 yıllarında onarımdan geçirilir (Erol Canca 1999: 128).

2.3.3. Topkapı Sarayı Ağalar Cami; Fatih Sultan Mehmet döneminde inşa edilen caminin onarımı 1724'te Seyyit Mehmet Ağa tarafından yaptırılır (Erol Canca 1999: 129).

2.3.4. Fatih Dıraman (Tercüman Yunus) Cami; 1541'de inşa edilen cami 1729-1730'da tamir ettirilir (Erol Canca 1999: 131).

3. MEDRESELER

3.1. Günümüze değişikliklerle gelen medrese

- 3.1.1. Cağaloğlu Acı Musluk (Damat İbrahim Paşa) Medresesi;** 1726-1727 yıllarında inşası tamamlanan medrese İbrahim Paşa tarafından yaptırılır (Erol Canca 1999: 135).

Sezâ altun kalemlle yazsalar târîhin ey Vehbî
Bu vâlâ medrese îcâd-ı İbrâhîm Paşa'dur
SVD, c.II, s.404-7

Hâzihî dâru'l-'ulûmu'l-'âliye
Derre bânî-hâ'âla'llâhi'l-Kerîm
2
Ni'me kavrun kîle fî-târîhi-hâ
Tilke dârun câru-hâ 'ilmü'l-cemîl (1139)
ŞİD, s.299

4. KÜTÜPHANELER

4.1. Günümüze ulaşan kütüphaneler

- 4.1.1. Topkapı Sarayı III. Ahmet (Enderun) Kütüphanesi;** 1719 tarihinde Sultan III. Ahmet tarafından Topkapı Sarayında inşa ettirilir (Erol Canca 1999: 143).

Didi İshâk-ı midhat-gû o dem târîh-i itmâmın
Zihî beytü'l-kütüb îcâd-ı kem-yâb-ı mülûkâne (1131)
ŞİD, s.240

- 4.1.2. Eminönü Yeni Cami (Turhan Sultan Türbesi) Kütüphanesi;** 1724-1725 tarihinde Sultan III. Ahmet tarafından yaptırılır (Erol Canca 1999: 147).

5. SIBYAN MEKTEPLERİ

5.1. Günümüze ulaşan sıbyan mektepleri

5.1.1. Aksaray Ebubekir Ağa Sıbyan Mektebi; 1723-1724 (1136) tarihinde Divan-ı Hümayun Başçavuşu Ebubekir Ağa tarafından yaptırılır (Erol Canca 1999: 149).

5.1.2. Aksaray Süleyman Halife Sıbyan Mektebi; Muhasebe-i evvel kalemi halifelerinden el-Hac Süleyman Efendi tarafından 1728-1729'da yaptırılır (Erol Canca 1999: 152).

5.2. Günümüze ulaşmayan sıbyan mektepleri

5.2.1. Cağaloğlu Damad İbrahim Paşa Sıbyan Mektebi; Damad İbrahim Paşa tarafından 1725-1726 (1138) tarihinde yaptırılır (Erol Canca 1999: 158).

6. KÖŞKLER, KASIRLAR VE SAHİLSARAYLAR

6.1. Günümüze ulaşmayan köşkler, kasırlar, saraylar

6.1.1. Çırağan Sahilsarayı; Yalı Köşkü; Nevşehirli Damat İbrahim Paşa tarafından Beşiktaş ile Ortaköy arasındaki sahile yaptırılan saray 1719 (1131) da inşa edilir. Burada yapılan ziyafetlerde bahçenin mumlar ve kandillerle aydınlatılması nedeniyle burası Çırağan Köşkü adıyla ünlenir. İnşası dolayısıyla pekçok şair tarafından tarihler düşürülür (Erol Canca 1999: 167).

Dedim banisine Raşid duadan sonra tarihin
Bu bala kasr-ı ziba cilvegah-ı sadr-ı alidir (1131)
RD.

Ne hacet medhe Taib vasfı tarihinden anlansın
Bu vala kasrı İbrahim Paşa eyledi bünyad (1131)
OTD.

6.1.2. Hüsrevabad Kasrı; 1720-1721 (1133) tarihinde Nevşehirli Damat İbrahim Paşa tarafından yaptırılır (Erol Canca 1999: 170).

6.1.3. Sadâbâd Sarayı; 1721-1722 (1134) tarihinde kağıthane deresi üzerine Nevşehirli Damat İbrahim Paşa tarafından yaptırılır (Erol Canca 1999: 170, Eldem 1977).

Gûş-ı İshâka o dem hâtif didi târîhini
Oldı Sa'dâbâd Sultân Ahmede nûzhet-sarây
ŞİD, s.285

Sadâbâd, dönemin sosyal hayatında oldukça büyük değişikliklere neden olur. Bu dönemde eğlence ve ziyafetlerin odak noktası haline gelir ve adeta Lale Devri'nin sembolü olur. Hem yapılan köşk ve etrafındaki yapılar hem de buradaki ziyafetler o dönemin şiirlerine yansır. İbrahim Paşa bu dönemde başlattığı imar faaliyetiyle İstanbul'un dört bir yanında köşkler, camiler, saraylar, çeşmeler, okullar yaptırır. İstanbul adeta cennete döner. Bu değişiklikleri o dönem şairlerinin şiirlerinde de görebilmekteyiz:

Stanbulun hele her cânibin reşk-i behişt etdi
Bu da'vâya delil olur mu Sa'd-âbâddan a'lâ
ND, s.135-7-7

Sadâbâd'la ilgili geniş bilgiyi Sedad Hakkı Eldem'in Sadâbâd isimli kitabından alıyoruz. Bu dönemde Kağıthane deresinin, Kağıthane Karakolu önünden Çadır Köşkü'nün bulunduğu yere kadar olan yani yaklaşık 1100 metrelik kısmı 28 metre genişliğinde 1100 metre uzunluğunda mermer bir kanalın içine alınmıştır. Derenin suları sarayın önünde kanala inşa edilmiş iki bend üzerinden çağlayan şeklinde akarak büyük bir havuzda toplanır (Eldem 1977: 6).

Sadâbâd Sarayı'nın Lale Devri'nda Fransa'ya gönderilen Yirmisekiz Mehmet Çelebi'nin sefaretnamesinden ve getirdiği saray ve köşk planlarından etkilenilerek yapıldığı söylenir. Oysa Sadâbâd Sarayının 18. Yüzyılda Avrupa'da çok moda olan sınırlandırılmış bir akarsuyu olan saraylarla ortak yanı bu kanaldır. Avrupa'da buna benzer yapılarda fiskiyeler, su oyunları ve çağlayanlar oluşturan kaskatlar mevcuttur. Ancak tüm bunlar söylenirken unutulmuş bir şey var ki batıdan önce doğuda da çeşitli su oyunları ile zenginleştirilen saraylar vardır. Şahcihan'ın 1642'de Lahor'da yaptırdığı Şalamar bahçesi bu tür saraylara bir örnek teşkil etmektedir (Eyice 1998).

Eldem’de bu konuyla ilgili olarak Sadâbâd kompleksinde Fontainebleau kanalını sadece Cedvel-i Sîm’in andırdığını, bunun dışında Fransız sanatının bir etkisini göremediğini söyler. Sadâbâd’ın Marly sarayı ile hiçbir ilgisinin bulunmadığını bu sarayın planlarını inceleyen herkesin anlayabileceğini tüm bunlara rağmen Sadâbâd’ın Marly’le benzer yanını arayarak Türk geleneğine yabancılığını kanıtlamaya çalışmanın yersiz olduğunu söyler (Eldem 1977: 6).

3

Su gibi okunur oldu varak-ı sebze çemen
Gül-sitâna çekeli cedvel-i sîmin enhâr

4

Bâğda lâle-i beli devr ederek gül-zârı
Lâm-elif çizdirir âlâme misâl-i pergâr
ŞD, s.10, 3

Didi itmâmının İshâk-ı midhat-gûy târîhin
Zihî ‘âlem-nümâ nev kasr-ı vâlâ-yı safâ-ârâ (1121)
ŞİD, s.282

III. Ahmet döneminde Kağıthane’de başlatılan inşa faaliyetinde Kasr-ı Sadâbâd, Hurremabad, Hayrabad, Çeşme-i Nevpeyda, Kasr-ı Cinan, Kasr-ı Nişad, Çeşme-i Nur, Cetvel-i Sîm, Asr-ı Surur, Cizr-i Nurani isimli kasır, köşk, çeşme, havuz ve köprüler yapılmıştır (Eldem 1977: 6). Kasrın önündeki havuzda birbirinin etrafına sarılmış yılan gövdelerinin ayak kısmını oluşturduğu ve yukarı kısmında bunların birbirlerinden ayrılarak dört ejder kafası haline geldiği fiskiye mevcuttur. Nedim’in ejderha dediği fiskiye bu olmalıdır (Eldem 1977: 8).

26

‘İzzetâ medh ü sitâyîş birle târîhin didüm
Oldı Sultân Ahmed’ün kasr-ı cinânı dil-güşâ (1134)

27

Hûrlar seyr eyleyüp ‘İzzet didüm târîhini
Sahn-ı dünyâya yapıldı resm olup kasr-ı cinân (1134)
İAPD, s.145

I-6

Câme-i sebz ile bak cilvesine şimşâdın
Nev-be-nev hüsni füzûn olmada Sa’d-âbâdın

II-3

Hikmet-i sun’-ı Hakın oldı riyâziyyâtı
Cedvel-i sîm ile bir nüshadır ol reşk-i İrem

II-5

Demidir eyleye teşrîf o Neşât-âbâdı

‘İzz ü ikbâlile sultân-ı hümâyûn-makdem
AND, s.209

1

Çemen pâ-bûsuna bin cânıla âmâde sultânım
Kıyâm itdirdi şevk-i makdemin şimşâde sultânım
Ayağın tozun özler bende vü âzâde sultânım
Kadem rencîde kıl devletle Sa’d-âbâda sultânım

II

Sabâ kim hâk-i ‘anber-fâmını geşt ü güzâr eyler
Şemîm-i cân-fezâsın ber-güzâr-ı zülf-i yâr eyler
Çerâğ-ı devletindir makdeminle iftihâr eyler
Kadem rencîde kıl devletle Sa’d-âbâda sultânım

III

O bağ-ı dil-keşin mi’mârı bir düstûr-ı ekremdir
Ki ‘âlem ‘ahd-i lutfında ser-â-pâ şâd u hurremdir
Zaman hurrem zemin reşk-i İrem ferhunde bir demdir
Kadem rencîde kıl devletle Sa’d-âbâda sultânım

IV

Hudâ zât-ı hümâyûnun hatâlardan ba’îd itsün
Sa’âdetle hemîşe her günün ‘îd-i sa’îd itsün
O da Neylî gibi takbîl-i dâmânınla ‘îd itsün
Kadem rencîde kıl devletle Sa’d-âbâda sultânım

AND, s.224, 10

12

O kasr-ı dil-güşânın tâk-ı eyvân-ı felek-kadri
Kusûr-ı ‘adne eyler gûşe-i ebrû ile îmâ

14

Virildi şimdi Kâğıd-hâneye menşûr-ı âbâdî
Sezâdır olsa Sa’d-âbâd o cây-ı dil-keş ü zîbâ

15

Letâfetde ruhâm-ı pâkidir âyîne-i gerdûn
Safâ-yı havzıdır rûy-ı zemîne dîde-i bînâ

16

Yanında eylemez kasr-ı Havernak da’vî-i revnak
Vücûh ile bu nüzhetgâh-ı zîbâ oldı bî-hemtâ

18

Bu Sa’d-âbâdda şeh-zâdegân-ı sa’d-ahterle
Esâs-ı devlet ü ikbâlini Hakk eylesün ber-câ

20

Kudûm-ı pâkine gelsün de Neylî söyle târîhin
Sa’îd itsün bu Sa’d-âbâdı Sultân Ahmede Mevlâ
AND, s.330, 28

4

Değil evsâfını tecdîd mümkin
Yazılsa nev-be-nev niçe kasîde

5

Midâd-ı râğbetinden resha-i feyz
Ki Kâğıd-hâneye olmuş çekîde

6

Ne Kâğıd-hâneye kim olmuş ezelden
Sa'âdet ser-nüvist ol nâ-ümîde

7

Ki Sa'd-âbâd ile nâm-âver oldı
Musâdif düşmegin baht-ı sa'îde

15

O kasr-ı dil-güşâ kasr-ı cinândır
Değil gam sâhesine âremîde

17

Zemîni üzre Kâğıd-hânenin kim
Kılındı Cetvel-i sîmin keşîde

18

Açıldı gözleri rûy-ı zemînin
O rûşen havzile mânend-i dîde

19

'Adîli rûb'-ı meskûn içre oldı
Bu reşk-i çâr-bâğın nâ-şinîde

21

Bu Sa'd-âbâdda şeh-zâdeganla
İrişdîrsün hezâran Kadr u 'îde

24

Bu Sa'd-âbâd-ı 'âlî cennetâsâ
Yapıldı 'ahd-i Sultân Ahmedîde

AND, s.331, 29

1

Oluş manzûrî Kâğıd-hâne bir dem
Nigâh-ı iltifât-ı emcedile

2

Sarây-ı dil-güşâ fermânın itdi
Kenâr-ı cûya re'y-i erşedile

3

O Sa'd-âbâdI Sultân-ı cihâna
Hümâyûn ola baht-ı es'adile

5

Bu Sa'd-âbâd-ı vâlânın hemîşe
Anılsun nâmı Sultân Ahmedîle

AND, s.333, 30

Lisânü'l-gaybdan Neylî gelürse söyle târîhin
Sa'îd itsün bu cây-ı sa'dı Sultân Ahmede Mevlâ

AND, s.333, 31

Yazıldı tâkına eyvân-ı çerhin Neylîyâ târih
Bu Sa'd-âbâdı yapıdı mecdile Sultân Ahmed Han
AND, s.333, 32

12

Nice kılâ'u husun yapıdı bâ-husûs itdi
Hisâr-ı şehri-i Stanbûl'ı ser-tâ-ser âbâd

13

'Îmâret-i Haremeyn-i şerîf ü Kuds-i münîf
Dahı bunun gibi çok hayr-ı bâhiru'l-is'âd

14

Serây-ı hâs-ı Galata vü dergeh-i meydân
'Ale'l-husûs kütüb-hâne-i şeref-bünyâd

15

Nice hadâyık-ı dil-keş nice mesîre-i hâs
Nice emâkin-i âbâ me'âsir-i ecdâd

16

Anun zemân-ı şerîfinde buldı nakş-ı zuhûr
Sühan dırâz olur eylersem anları ta'dâd

17

Biri de işte işte bu nüzhet-serâdur ez-cümle
K'olur müzekkir-i hüsn-i behîşt-i heşt-a'dâd

18

Gören o cennet-i rûy-ı zemîni şevkinden
Bu gûne itmege başlar medâyihin îrâd

19

Zihî letâfet-i âb u hevâ-yı Sa'd-âbâd
Ki virdi bûy-ı güle nefha-i gül-âbâ kesâd

20

Hoşâ behîşt-i Hudâyî ki sûz u reşkiyle
Cahîm olur göricek anı cennet-i Şeddâd
s.55, 21

'Ale'l-husûs ana revnak-ı diğer virmiş
Bu pâdişâha sezâ kasr-ı bî-bedel-bünyâd

22

Ne kasr cennet-i tâsi'sipihri-i 'âşir kim
Nazîrin itmedi ibdâ'mühendis-i îcâd

23

Kenâr-ı lüccede her bir sûtûn-ı mevzûnı
Elifdûr âb üzerinde velî be-resm-i 'imâd

24

Şu gûne mürtefi'ol kâh-ı şevk-bahşâ kim
Zemîni ile berâber tûbâk-ı şeb'-i şidâd

25

Hümâ-yı devleti hût-ı sipihri sayd eyler
Menâzırında kafes çün şebîke-i sayyâd

26

Gumûma sîli-i rû şevka dest-i da'vet olur

Sabâh u şâm der-i dergehinde pest ü güşâd

27

Murahhas olsa temâşâsın itmege Rıdvân

İderdi sa'yini bâğ-ı cinandan istirdâd

28

Behişt nice olurmuş görirdi dünyâda

Göreydi her birin Âdem gibi be-çeşm-i fu'âd

29

Nigîndân-ı safâdur dü-havz-ı sersârı

İçinde su degül elmâs-ı fass komış üstâd

30

Suyı 'usâre-i kand-ı nebâtdur gûyâ

Gelû-yı teng ile fevvâre şîşe-i kannâd

31

Dehân atar durur âb-ı hayâta fevvâre

Zebân-ı lûlesi endûha hançer-i fûlâd

32

Sipihre efser atardı çü gûy-i fevvâre

Olaydı şâdrevânında kâse tâc-ı Kubâd

s.56, 33

Zebân-ı mevc ü leb-i cû tebâreke'llâh-gû

Şenide sûy-be-sû nağme-i mübârek-bâd

34

Bu cûybâr ki 'âlem-nümâ bir âyînedür

Nola Sikender-i devrâna olsa piş-nihâd

35

Kılup sa'âdet-i teşrîfe anı erzânî

Zuhûr eylese te'sîr-i nâm-ı Sa'd-âbâd

36

Ki oldı muhteri-i hâtır-ı hümâyunı

Bu tarh-ı hâs ile ol resm-i şeh-pesend îcâd

37

Görüp temâyül-i tab'-ı nezâket-âyînin

Vezîr-i a'zamı destûr-ı âsaf-isti'dâd

38

Bu kasr-ı dil-keşi kırk altı günde bu resme

Otuz iki direk üstinde eyledi bünyâd

39

Ki idüp gezende-i dendân-ı hayret engüştin

Leb-i tahayyüri bâz eylesün gören üstâd

40

Kusûr-ı zât-ı 'imâda anı nazîr idenün

Bulnsun otuz iki yanlışı dem-i ta'dâd

41

Tamâm olup döşenildükde sadrı tahtında

Harîr-i nûr-ı nigehten olan bisât-ı ciyâd

42

O şehriyâr-ı Süleyman-serîr-i ma'delete

'Arıza eyledi mânend-i nısf-ı ricl-i cerâd

43
Görüp hulûs idince kabûle erzânî
O şehriyâr-ı kadir-dân-ı mekrûmet-mu'tâd
44
Buyurdu bin yüz otuz dört mâh-ı Şevvâl'i
Ayun yigirmi yedinci günün idüp ta'dâd
s.57, 45
Ziyâfet eyledi şükrâne şâh-ı zî-şâna
Tefâhür eyleyerek ol vezîr-i sâf-nihâd
46
Hazîne çâderine döndi kubbe-i eflâk
Yıgıldı altına cins-i tuhaf 'ale'l-mu'tâd
47
Şu güne bezl-i zer itdi ki 'add degül kâbil
Ulûf hikmeti virse hesâbda âhâd
48
Vel'î anun dahı ihsânı lutf-ı şehendür
Çerağ-ı mâhı belî nûr-ı mihr ider îkâd
50
Kıyâmet oldu hele olziyâfet-i 'âlî
Fezâyı eyledi gûyâ ki mahşer-i ecsâd
51
O şâha sanki hıyâbansitân-ı şevk oldu
Taraf taraf dizilüp nice kâmet-i şimşâd
52
Döşendi taht-ı sa'âdet bezendi kasr-ı celâl
Ne ise lâzıme-i şevket itdiler ı'dâd
53
Kurıldı cûy kenârında haymeler yir yir
Habâb-ı lücce gibi oldu hâric-i ta'dâd
54
Dizildi mâ'ideler pîşgâh-ı huzzâra
Döşendi 'â'ideler aldı ehl-i isti'dâd
55
Sühan-fürûşların oldu germ bâzârı
Bulup revâcını bî-minnet-i harâc u mezâd
56
Medâyih-i şeh-i vâlâ-himemde şâ'irler
Nice kasâyid ü târîh itdiler inşâd
57
Tılâ-yı cedvel-i sîme tenezzül itmediler
Eliyle eyledi tezhîb âsaf-ı nakkâd
58
Ricâl-i himmeti kal'-ı cibâl itdügini
Cehanda görmeyen itsün bununla istishâd
s.58, 59
Ki kûhsârı idüp tîşe ile berkende
Nice müşâbih-i Ferhâd taş dögen ırgad
60

Turâb sengini handeklere idüp ilkâ
Firâz u şîb-i zemin kalmadı be-vefk-ı murâd
61
Huzûr-ı Şâh Süleyman-haşemde pîç-â-pîç
Koşuya eyledi pertâb sâfinât-ı ciyâd
62
Nice zimâm-keşide semend-i sarsar-pâ
Ki gerd-i râhı olur tûtiyâ-yı dîde-i bâd
63
Biri birisine hem-pâ du-sâ'a menzilden
Misâl-i murg Per u yâl u bâle virdi gusâd
64
Kimi geçüp kasabü's-sabkı eyledi ihrâz
Kimisi eyleyerek kaldı 'özü-i leng îrâd
65
Cîrîd-bâzlara kaldı ba'd-ezin meydân
Görildi nice zed ü berd ü nice hîz ü fütâd
66
Fişekler ise biri birine katup halkı
Tabanca zoru ile eyledi tüfeng feryâd
67
Tarâka-efgen olup top u humbara virdi
Burûc-ı kulle-i çerha tezelzül-i ecsâd
68
Taraf taraf o kadar şenlik oldu kim görsen
Sanursın eyledi 'avdet mevâsim-i a'yâd
69
Nice muganni vü sâzendegân-ı seyr-âheng
Hezâr mutrib-i dil-keş-terâne sad-'avvâd
70
Huzûr-ı hüsrev-i kânun-nevâz-ı ma'delete
Gelüp olurdu terennüm-nisâr dâda-yı dâd
71
Çehâr-pâre-i rakkâs çık çık eyleyicek
Çıkardı nice oyun çengiyân-ı şevk-îcâd
s.59-72
Hurûş-ı velvele-i def ü deblek ü surnâ
Olurdu gulgule-endâz tâk-ı Seb'-i şidâd
73
İderdi el ile sad mâh-pâre bir kavlden
Ayağ usûli ile cılve-i kıyâmet-zâd
74
Göreydi anı 'asâsın çehâr pâre idüp
Virürdü şâl oyunına ridâsını zühhâd
75
Çü gird-bâd nice takla kıldı şevkinden
Perende-bâzlık itdükde usta-i berbâd
76
Güleşdi geh har u geh bârgîr ü üstür ile

Garîb katır oyunu çıkardı bir üstâd
77
Biraz da hırs ile sansonlar itdi keşmekeşi
Biri birisine gösterdi hamle-i âsâd
78
Misâl-i halka-i zencîr girdi birbirine
Görince halk anı bendinden olduğın âzâd
79
Huzûr-ı şâhda hem-çün piyâde-i satranc
Koşu idüp nice ferzâne atludan müzdâd
80
İdince ‘arz-ı hüner kudretince her birisi
Zuhûr-ı bahşîş-i âsafı oldılar dil-şâd
81
Görüp bu feyz-i ‘atâyı cirîde da’vet için
Şehâbe nâme-i da’vet uçurdu kâğıd-ı bâd
82
Zihî ziyâfet-’uzmâ ki vasfı nâ-mümkin
Ki oldı sır-i ni’am cism ü rûh çeşm ü fu’âd
83
Zihî şeref ki gelüp üç gün itdi bast-ı ni’am
Veliyy-i ni’met-i ‘âlem o pâdişâh-ı cevâd
s.60-93
Simât-ı devlet ü câhında oldılar dilîr
E’âzım-ı ‘ulemâ vü ekâbir-i emcâd
94
Tırâz-ı çetr-i ziyâfet idi o meclisde
Cenâb-ı hazret-i müftî’l-enâm-ı fazl-nihâd
95
‘Ale’l-husûs Kapudan Mustafâ Paşa
O dâver-i melikî-sîret ü bülend-ecdâd
96
Olup kuzât-ı ‘asâkir dahı o gün hâzır
Döşendi sofrâ-i ni’met kemâ-hüve’l-mu’tâd
97
Girüp huzûr-ı hümâyûna sonra eylediler
Zemîn bûsi-i şâh-ı cehanla istis’âd
98
İdüp tamâm ziyâfet merâsimin icrâ
Cenâb-ı sadr-ı kerîm-i Büzürcmihr-i reşâd
99
Olnca sa’yi karîn-i kabûl-i pâdişehî
İdince rağbet-i şeh kadr ü kıymetin müzdâd
100
Kılınca ferve-i semmûr ile anı teşrîf
Yer öpdî eyledi iki elin du’âya güşâd

101

Zebân-ı sıdk-ı hulûs ile didi târîhin
Hidiv-i 'âleme mes'ûd ola Sa'd-âbâd
SVD, s.54

1

Seyr-i Sa'd-âbâd düşdi yine 'ıyd eyyâmına
Olalum âmâde bir feth-i nevün peygâmına

3

Oldı âgâz-u-ı binâsı re's-i târîh-i fütûh
Müjde-i İran tesâdüf eyledi itmâmına
SVD, s.98

16

Bahtı zen-i dehre itdi îlâd
Bir şehir-i nev adı Sa'd-âbâd

17

Seyr eyledi anda çeşm-i 'ibret
Kal'-i cebel itdüğünü himmet

18

İsmindeki sa'd oldu cârî
Tevsî'-i memâlik itdi Bârî

SVD, s.288

Yapdurup bu kasr-ı Sa'd-âbâd'ı çün fass-ı nigîn
Şöyle bir su virdi kim hayretde kaldı kâ'inât

SVD, c.II, s.354-2

Âbını nûş eyleyüp Vehbî didi târîhini
Dehre Sultân Ahmed icrâ eyledi mâ-i hayât

SVD, c.II, s.355-5

1

Bir seher ki eser-i feyz-i Hudâvend-i kerîm
Gam-ı dîrîne vü endûh u keder oldı 'adîm

2

Hâtıra düşdi o dem dâ'ıye-i Sa'd-âbâd
Ki odur şimdi temâşâgeh-i gül bâğ-ı na'îm

6

Kasr zann itme odur genc-i neşât u şadî
Pâsbânıdur anun ejder-i pür-hevl ü şekîm

KD, s.51

I-6

Totalum tab'umuzun var imiş isti'd'adı
Nice vasf eyleyeyüm gülşen-i Sa'd-âbâdı

II-1

Cedvel-i sîmi ki dil-teşnesidür “ ”
Reşk ider hâk-i 'ıtırnâkine Bulgâr-ı zemîn

2
Buna benzer mi meğer lutf-ı hevâ-yı Tübbet
Her siyeh seng-i sadef-pâresi bir nâfe-i Çin
s.65-3
Ey perî gelmeye yanunca meded bunda rakîb
Girmeye dâ'ire-i cennete şeytân-ı la'în
4
Zevke darbü'l-mesel olmuşdu ki dâğ üstine bâğ
Mâ-sadak oldu bu nüzhetgeh-i ra'nâya yakîn
5
Varalum zevk idelüm fursatı fevt itmeyelüm
Böyle eyyâm-ı tarab böyle hevâ-yı müşğîn
6
Ol Hudâvend-i cihân Hazret-i Sultân Ahmed
Muntazır pâyını rû-mâle bu cây-ı emced
IV-3
Yâd olinsun mı zamânında cevâd-ı eslâf
Bir eli altun oluk bir eli de cedvel-i sîm
KD, s.64

I
Cennet-i rûy-ı zemîn olmuş bu her dâğ üsti bâğ
Gel salın serv-i revânüm bâğ-ı Sa'd-âbâd'a gel
Sen güzeller şâhısın olmaz sana hergiz yasag
Gel salın serv-i revânüm bâğ-ı Sa'd-âbâda gel
II
Gonce-i ra'nâya benzer zînet-i kasr-ı cinân
Dergeh-i vâlâsına yüzler sürer âb-ı revân
Bunda şimdi hep güzeller cilvegâh-ı dil-berân
Gel salın serv-i revânüm bâğ-ı Sa'd-âbâd'a gel
III
'İyş u nûş eyyâmıdur bezm-i tarab âmâdedür
Çağlayup feryâd iden sular sana dil-dâdedür
Sîm cedvel de cemâlün 'aksine üftâdedür
Gel salın serv-i revânüm bâğ-ı Sa'd-âbâd'a gel
IV
Cisr-i nev-peydâya dek salın yûri ey serv-i nâz
Sen salındukça dökilsün pâyuna rûy-ı niyâz
Bir nigâh it Kâmi-i zârün da bulsun imtiyâz
Gel salın serv-i revânüm bâğ-ı Sa'd-âbâd'a gel
KD, s.76

6
Zamân-ı devletinde kalmadı yir olmaya ma'mûr
Nice gülşen-serây-ı dil-güşâlar eyledi âbâd
7
Bu nüzhetgâha teşrîf eyledükde oldu ma'lûmı
Teferrücgâh-ı şâhân olmağa var bunda isti'dâd
8

Ezelden bir nişîmen idi Kâğıd-hâne nâmında
İderdi anda cem'iyet gürûh-ı âşinâ vü yâd
9
Revâ görmez ki Kâğıd-hâne vasfı ile yâd olsun
Dürer-bâr-ı lisânından didiler ana Sa'd-âbâd
10
Bu vech üzre zuhûr itdi o dem hükmi-i hümâyûnı
Ki olsun kasr ile kâşâne-i şâhâneler bünyâd
11
Gelince hükmi sadr-ı a'zam İbrâhîm Paşa'ya
Vekîl-i mutlakı hem âsafı hem 'izz ile dâmâd
14
Bu kasr-ı bî-kusûrî tarh idüp bi'z-zât ol âsâf
Sarây-ı pûse-câyı olmak için eyledi i'dâd
15
Musanna' bî-bahâne fass-ı hâtem bir eser oldı
Pesend itdi nizâm-ı tarh-ı dil-cûsın gören üstâd
16
Mülâsık birbirine nice suffe nice kâşâne
Yapıldı müstakil yirler levâzım oldı istitrâd
17
Öninde havz-ı 'âlem-gîr yokdur belki dünyâda
Meğer bahr-i muhit-i şûreden bahs eyleye hussâd
18
Bahâne-cûy olan hussâda ejder ağzın açmışdur
Yudar bir demde bakmaz her ne denlü eylese feryâd
19
Harîr-i mâ-i 'azb-i selsebîl-i cûşîşindedür
Ki baht-ı şâ'iri bir dem uyanmakdan ider ib'âd
20
O nüzhetgâha vü bünyâdına Kâmî didi târîh
Hümâyûn ola Ahmed Han'a Sa'd-âbâd-ı nev-bünyâd (1135)
KD, s.128

Söyle kim mülk-i Sebânın var mı bir pirâyesi
Kasr-ı zerrin-tâk-ı Sa'd-âbâd-ı nev-peydâ gibi
ND, s.13

Tâ ki her sâl eyleye 'ıydın neşât-ı makdemi
Sahn-ı Sa'd-âbâdı leb-rîz-i ferah me'vâ gibi
ND, s.73-53

5
Dedi kim ey hüner-âmûz-ı Zahîr ü 'Örfî
Ne durursun ele al hâme-i sihr-efşânı
6
Tatlı sözlerle yazup vasfını Sa'd-âbâdın
Eyle şîrin yine gel zâ'ika-i 'irfânı
7

Anda îcâd olan âsâr-ı cemîlin bir bir
Nâmını yâd kılup şevka getir yârânı

8

Ben de ol emr-i şerîf üzre alup ele kalem
Böyle vasf eyledim ol nev-eser-i zî-şânı

9

Ne münâsib yere drmuş o tavanlı köprü
Cümle gözden geçirir seyre gelen hûbânı
s.77-10

Pek safâ kesb edecek tekye hele Hayr-âb3ad
Cümle zevk ehli anun zümre-i dervîşânı

11

Görmeyen âdeme el-hak ne kadar vasf etsem
Nice ta'bîr olunur çağlağanın seyrânı

12

Yok bu dünyâda hele Kasr-ı Cinânın misli
Bilmezem var mı cinân içre dahı akrânı

13

Çeşme-i Nûr ise Nûr âyetin eyler tefsîr
Cedvel-i Sîm ile bulsa n'ola zîb ü şânı

14

Güiyâ zevk u safâ dahmesine oldu tılsım
Şâh-ı mârânı 'aceb ol cesed-i nûrânî

15

Pek güzel mevkî'ine düşdü hele Kasr-ı Neşât
Gerçi kendi küçük ammâ ki büyükdür şânı

16

Ya o cesrin ki adı kendi gibi Nev-peydâ
Şüphesiz yokdur ana mülk-i cihanda sâni

17

Ferkadandır adı üstünde olan kasrların
Ki ederler ikisi 'âleme nûr-efşânî

18

Hurrem-âbâda karîb olduğ' için Cizr-i Sürûr
Etmede hurrem ü mesrûr dil-i nâlânı

19

Kadd-i hûban mıdır âyâ o sûtûn-ı bâlâ
Ki temâşâsının olmakda cihan hayrânı

20

Gör ki başındaki zer tâs ile andırmaz mı
Peyk-i mevzun-reviş-i pâdişeh-i devrânı
s.79-39

Göricek rûh-ı Sikender hele Sa'd-âbâdı
Oldu parmak ısırup himmetinin hayrânı

40

Çend mâh içre bu denlü eser-i vâlânın
Hele bilmem nice tecvîz olunur imkânı

41

Pâdişâhım olasın taht-ı sa'âdetde mukîm

Olmaya haşre değin devletinin pâyânı
42

Sen buyur ‘izz ü sa’âdet ile Sa’d-âbâda
Künc-i endûh ola düşmenlerinin zındânı
43

Budur âhir sözü her lahza Nedîmâ kulunun
Âh ‘ıyd olsa da öpsem yine ol dâmânı
ND, s.76

1
Bak Stanbulun şu Sa’d-âbâd-ı nev-bünyânına
Âdemin canlar katar âb u havâsı cânına

2
Ey sabâ gördün mü mislin bunca demdir ‘âlemin
Püşt-i pâ urmakdasın İrânına Turânına

3
Ey felek insâf ey mihr-i cihân-ârâ aman
Bir nazîri varise söylen konulsun yanına

4
Ben de bilmem böyle rûh-efzâlîğın aslın meger
Hızr tohm-ı ‘ömr-i câvîd ekdi nahlistânına

5
Hey ne feyz-i câvidandır kim olur serv-i sehî
Sürseler bir katre âbın nâvekin peykânına

6
Şöyledir sahnındaki cûş u hurûş-ı nev-bahâr
Kim erişmişdir telâtum âsman eyvânına
s.80-10

Arşa dek çıkmakda mânend-i du’â-yı müstecâb
Uğrayan âb-ı musaffâ râh-ı şâdirvânına

11
Sizde böyle müşk olr mu deyü hâkinden birâz
Âh göndersem sabâyile Hoten hâkânına

12
Cedvel-i Sîm içre âdem binse bir zevrâkçeye
İstese mümkün varılmak cennetin tâ yanına
s.82-40

Sahn-ı Sa’d-âbâda da sad el-hased sad el-hased
Oldu çün makbûl dehrin husrev-i zî-şânına

41
Şehriyârâ devlet ü ikbâle reşk olsun ki ol
İntisâb etmiş senin gibi şehin derbânına

42
Lûtf ile nutk-ı hümâyûnun anı vasf etdi çün
Kim bakar gayri Nedîmin nazm-ı nâ-çespânına

43
Hiç ne mümkündür efendim anı vasf etmek kulun
Tûp-ı meh düşsün mü bir mûrun ham-ı çevgânına
44

Anı vâsf etmek senin eltâfını vâsf etmedir
Anun için kâil olmam ben anun imkânına
45
Elde hâmem zabt olunmaz yohsa mümkün mi vusûl
Lâyıkınca vâsf-ı zât-ı pâkinin pâyanına
46
Bir gazel tarh edeyim bârî ki kalsın yâdgâr
Sahn-ı Sa'd-âbâdda İstanbulun hûbânına
s.84-68
Hak hatâsız eyleyüp bağışlasın ikbâl ile
Ol vezîr-i a'zamı hâkân-ı 'alî-şânına
69
Sahn-ı Sa'd-âbâda lûtfu verdiği pîrâyeyi
Vermedi fasl-ı bahâran gülşenin meydânına
70
Şehriyârâ şüphe yokdur böyle bir dâna vezîr
Olmadı dehrin müyesser husrev ü hâkânına
71
Ey şehensâh-ı cihan lûtfunla Sa'd-âbâda çün
Eyleyüp teşrif verdin tâze revnak şânına
72
Lâlezârın da 'acâyib şevkı var hasrettedir
Ol da yüz sürmek diler hünkârımın dâmânına
73
Çünkü Sa'd-âbâdı seyr etdin şehensâhâ buyur
İzz ü devletle Çırâğânın dahı seyrânına
74
Şâd-kâm olsun safâlarla hemîşe hâtırın
Bin sürûr âmâde olsun vaktinin bir anına
75
Gâh sâhil-hânelerde gâh Sa'd-âbâdda
Sen safâ kıl düşmenin endûh geçsin cânına
nd - s.79-21

1
Bu şehir-i Stanbul ki bî-misl ü bahâdır
Bir sengine yek-pâre 'Acem mülkü fedâdır
2
Bir gevher-i yektâdır iki bahr arasında
Hurşîd-i cihan-tâb ile tartılsa sezâdır
3
Bir kân-ı ni'amdır ki anun gevher-i ikbâl
Bir bâğ-ı İremdir ki gülü izz ü ulâdır
4
Altında mı üstünde midir cennet-i a'lâ
El-hak bu ne hâlet bu ne hoş âb u havâdır
5
Her bağçesi bir çemenistân-ı letâfet
Her gûşesi bir meclis-i pür-feyz ü safâdır

6
İnsâf degildir anı dünyâyâ değişmek
Gülzârların cennete teşbîh hatâdır
7
Herkes erişir anda murâdına anuñçün
Dergâhları melce-i erbâb-ı recâdır
8
Kâlâ-yı ma'ârif satılır sûklarında
Bâzâr-ı hüner ma'den-i 'ilm ü 'ulemâdır
9
Câmi'lerinin her biri bir kûh-ı tecelli
Ebrû-yı melek andaki mihrâb-ı du'âdır
10
Mescidlerinin her biri bir lücce-i envâr
Kandilleri meh gibi leb-rîz-i ziyâdır
11
Ser-çeşmeleri olmada insâna revan-bahş
Germ-âbeleri câna safâ cisme şifâdır
12
Hep halkının etvârı pesendide vü makbûl
Derler ki biraz dil-beri bî-mihr ü vefâdır
s.86-13
Şimdi yapılan 'âlem-i nev-resm-i safânın
Evsâfi hele başka kitâb olsa sezâdır
14
Nâmı gibi olmuşdur o hem sa'd hem âbâd
İstanbul sermâye-i fahr olsa revâdır
15
Kûhsârları bağları kasrları hep
Gûyâ ki bütün şevk u tarab zevk u safâdır
16
İstanbulun evsâfını mümkün mi beyan hiç
Maksûd heman sadr-ı kerem-kâra du'âdır
17
Dâmâd-ı güzîn-i şeh-i zî-şân-ı felek-câh
Fahrü'l-vüzerâ âsaf-ı ferhunde-likâdır
18
Hem-nâm-ı Halîl olmağ ile zât-ı şerîfi
Ahdinde cihan pür-ni'am-ı cûd u sehâdır
19
Devşirmededir saçdığı ihsânı şeb ü rûz
Pîr-i feleğın anun için kaddi dütâdır
nd – s.85-22

I
Şehriyârâ ahd-i 'adlındır cihâna rûz-ı ıyd
Kıldı Sa'd-âbâdı teşrîf-i hümâyûnun sa'id
Şevket ü şân u celâlin dâimâ olsun mezîd
Kıldı Sa'd-âbâdı teşrîf-i hümâyûnun sa'id

s.242-II

Geldi iclâl ile ey sâhib-kırân-ı bahr u ber
Bu hümâyun kasr-ı ‘âlî-şânı çün kıldın makar
Eyledi endûh u gam iklîm-i Îrâna sefer
Kıldı Sa’d-âbâdı teşrîf-i hümâyûnun sa’îd

III

Iyddır kıldı yine şevk ü tarab cûş u hurûş
Eyledi şâdî dil-i âlem de eltâfınla cûş
Vaktidir olsa Nedîmin hâmesi sükker-fürûş
Kıldı Sa’d-âbâdı teşrîf-i hümâyûnun sa’îd

ND, s.241-15

Döneme ait kaynaklarda yapının 60 gün gibi kısa bir sürede bitirildiği kaydedilmektedir. Sarayın yapımında Çengelköy’de bulunan ve harap halde olan Kuleli Bahçe’den alınan mermerler elden geçirilerek kullanılır (Raşid Tarihi: 443-446).

Sarayın su üzerine uzanan kısmı derenin içine dikilen direklerin üzerine oturtulur. Kanalda meydana getirilen yapay çağlayanın hemen üzerine ince sütunlara dayanan kenarları açık üzeri ise geniş bir saçakla kapalı olan Kasr-ı Neşad bulunur. Havuzun içinde ejder başlı tunç fiskiyenin aşağı tarafında mermer çanaklar yükselmektedir. Birinci bendin iki yanında da iki kamariye bulunmaktadır (Eyice 2002: 284-309).

Birinci kaskadın ismi kaynaklarda “sagir çağlayan” olarak geçmektedir ki bu Nedim’in Cisir-i Nuranî’si olmalıdır. Bundan sonra gelen ve kaynaklarda “kebir çağlayan” olarak adlandırılmış olan kaskad ise Nedim tarafından “Cisir-i Nevpeyda” olarak anılır (Eldem 1977:24).

Sedad Hakkı Eldem’in adı geçen eserinin 143. sayfasında Topkapı Sarayı Müzesinden alınmış bir belgeden Sadâbâd’da bu dönemde inşa olunan binalarla ilgili şu metin mevcuttur:

“ *Avn-i inayet-i Bâri ile serzede-i munassa-i husûl olan Sadâbâd-ı feyz icâdın mevce-i sürûr ve menba’-ı huzûr olan mevâzi’-i lâtifesinde esmâ-i dilgûşâsının ismidir ki zikr olunur: Kasr-ı Mîrâhur, Cisir-i Fil, İskele-i Hayr-âbâd, Tekke-i Hayr-âbâd, İskele-i Eyyü-hennas, Kovanlı Cisir, Havz-ı deryâ, Bağ-ı İrem, Vezir İskelesi, Hünkar İskelesi,... Bahçe-i Has, Harem-i Şerif, Çağlayan-ı Evvel, Kâse-i mermer, Kâse-i Summâki, Ejder-i Cârî, Çeşme-i Nûr, Kasr-ı Sürûr, Kasr-ı Cinân, Çağlayan-ı Sâni, Cisir-i Sırat, Çağlayan-ı Sâlîs, Cedvel-i Sîm, Sofa-i Cinân, Sofa-i Mihmân, Cisir-*

i Nevpeydâ, Sütûn-ı Tîr, Cîsr-i Ebyaz, Tekke-i Asaf-âbâd, Sûk-ı Cedid, Havz-ı dü-ser, Kasr-ı Şehinşâh-ı Cedid, Ferriye-i Hürrem-âbâd, Cîsr-i Ahmer” (Topkapı Sarayı Müzesi, Hazine Kitaplığı).

I
Şimdi Sa'd-âbâda bak evvelkinden a'lâ mıdır
Gör hele dünyâyı eski bildiğin dünyâ mıdır
Bu görünen bir müzeyyen kasr-ı müstesnâ mıdır
Yohsa nehr-i cennet üzre cîsr-i nev-peydâ mıdır

II
Ben dedim gitdi behişt-i câvidandır yâ felek
Görmüşümdür anda zîrâ nice bin hûr u melek
Hurrem-âbâdın önünden havza bak tâ kasra dek
Gül-zemîn üzre döşenmiş buz gibi dîbâ mıdır

III
Gûş kıldım kim bu gün ey dil-rübâ-yı gonce-leb
Bir dirahit altında sen etmekdesin zevk u tarab
Sıklet olmazsa eğer bir iki sa'atcik 'aceb
Biz de varsak mı efendim yanınız tenhâ mıdır

IV
Oldu bu şarkı hele şarkıların ber-cestesi
Dil-güşâdır çün sabâ her nağme-i âhestesi
Söz Nedîmindir 'aceb tarz-ı hasendir bestesi
Güftesi ammâ ki bilmem besteden a'lâ mıdır
ND, s.245-19

I
Bir safâ bahş edelim gel şu dil-i nâ-şâda
Gidelim serv-i revânım yürü Sa'd-âbâda
İşte üç çifte kayık iskelede âmâde
Gidelim serv-i revânım yürü Sa'd-âbâda

II
Gülelim oynayalım kâm alalım dünyâdan
Mâ-yı tesnîm içelim çeşme-i nev-peydâdan
Görelim âb-ı hayât akdığın ejderhâdan
Gidelim serv-i revânım yürü Sa'd-âbâda

III
Geh varup havz kenârında hırâmân olalım
Geh gelüp kasr-ı cinan seyrine hayrân olalım
Gâh okuyup gâh gazel-hân olalım
Gidelim serv-i revânım yürü Sa'd-âbâda

IV
İzn alup cum'a namâzına deyü mâderden
Bir gün uğrılıyalım çerh-i sitem-perverden
Dolaşup iskeleye doğru nihan yollardan
Gidelim serv-i revânım yürü Sa'd-âbâda

V

Bir sen ü bir ben ü bir mutrib-ı pâkîze-edâ
İznin olursa eğer bir de Nedîm-i şeydâ
Gayrı yârânı bu günlük edüp ey şûh fedâ
Gidelim serv-i revânım yürü Sa'd-âbâda
ND, s.264-40

I
Var mı bir yer sahn-ı Sa'd-âbâd-ı nev-peydâ gibi
Evce çıkmış bir müferrih kasr Per-i 'ankâ gibi
Kad çeküp her bir nihâl-i tâzesi tûbâ gibi
Nâz eder 'uşşâkına mahbûb-ı müstesnâ gibi

II
Açılıp gül-gonciler esdi nesîm-i nev-bahâr
Lâle etdi dâğ-ı pinhânın derûnundan âşikâr
Seyr-i Sa'd-âbâda birkaç def'a vardık bî-karâr
Gelmedin ey bî-vefâ maksûdun istiğnâ gibi

III
Nev-bahâr artırmış anun şöyle hüsn ü behcetini
Kim bulur sahnında insan rûy-ı cânân hâletini
Cedvel-i sîmin hele görsek kemâl-i ziyetini
Mevcler ham-der-ham olmuş zülfe-i tuğrâ gibi

IV
Zevkine aslâ doyulmaz seyrine gelmez ginâ
Ana dil-ber gibi dil bakdıkça olur mübtelâ
Seyr-i mehtâbı husûsâ pek temâşâ dil-güşâ
Ketm olur havz-ı musaffâ şîrden deryâ gibi

V
Resm-i tarhı bî-nazîr ü hayret-efzâdır anun
Gûyiyâ her cânibi bir başka dünyâdır anun
Olamaz hakkâ ki vasf-ı medhine kâdir anun
Gelse bin şâ'ir Nedîmâ-yı sühan-pîrâ gibi
ND, s.268-44

İbrahim Paşanın gayretleriyle 60 gün gibi kısa bir sürede yapımı tamamlanan Sadâbâd Sarayının çevresindeki arazi de padişah tarafından devletin ileri gelenlerinden 170 kişi arasında buraya birbirinden güzel köşkler ve bahçeler yapmaları şartıyla paylaşılır. Sarayın çevresi ağaçlandırılır, bahçeler, bostanlar meydana getirilir. Osmanlı topraklarındaki bu gelişmeler batıda da ilgiyle izlenir.

Fransa sefirinin padişaha hediye ettiği 40 adet portakal ağacı büyük saksılara konularak Sadâbâd'da yerlerini alırlar. Sefirler krallarına yazdıkları raporlarda Sadâbâd'dan bahsederler, hatta o günlerde Paris'te çıkan Merkür gazetesinde Sadâbâd'la ilgili yazılar neşredilir (Altınay 1973: 34-35).

Merkür gazetesinde çıkan yazının özeti şöyledir: “Türkler, bu eğlence yeri dolayısıyla huy ve zihniyet değiştirmişe benzerler. Bildiğiniz gibi bayım, onlar hiçbir zaman gezintiye düşkün olamamışken, gezinti düşkünü kesilivermişlerdir. Öyle günler oluyor ki, oraları Cour-la Reine veya Champs-Elysees kadar kalabalıklaşıyor. Yerli olsun yabancı olsun, her yaştan ve her cinsiyetten kişiler oraya tam güvenle gidebiliyorlar. Ve burada zaman zaman sadrazam ya da öbür vezirlerle buluşabilen yabancı hükümdarların temsilcileri, onları hep keyifli ve kendilerini memnun etmeye hazır görüyor, kendilerine kolaylık ve memnunluk sağlayan bir durumu burada bulabiliyorlar” (Arel 1975: 27).

1730’da softaların kışkırtmasıyla ve cahil halkın da katılımıyla kanlı bir ihtilal neticesinde sona eren Lale Devri’nin bu mimari zenginliğinden günümüze bir şey kalmamasının bir nedeni zamansa bir diğer nedeni de ihtilalden sonra canilerin padişahтан bu yapıların yakılması için ferman almaya çalışmalarıdır. Her ne kadar yeni padişah yakılması için izin vermemişse de yıkılması için ferman vermeye dönemin şartları nedeniyle mecbur olmuştur. Aşağıdaki belge Eldem’in Sadâbâd isimli eserinden alınmıştır.

H. 1143 14 Rebiülahir (1730)

“ SUDUR U FERMAN BERA-YI HEDM-İ KUSUR-I SA’DABAD

Ricâl-i devletin bazılarının rağbet ü talep ve ekserinin İbrahim Paşa tarafından memuriyetleri hasebiyle Sa’dabad’da altı yedi sene mukaddem bina ve tarafını kürum-ı eşcar garsu ile ihya ettikleri yüz yirmiden müteceviz kasırların bilâ teşbih şehri-kefere-i fecere gibi muhterik olmasını İstanbul Kadısı olacak divane-i hane harabın içtihadı ile Rüesa-yı eşkiyadan bazı serdengeçti ağaların zuğm-ı fâsit ve itikâd-ı kâsitlerine göre mühimmat-ı din ü devletten ve müstahsen-i hâlet addolunduğuna binaen Pâye-i serir-i cihanbâniye arz olunmasına ikdam olundukta ihtirakına rıza-yı Hümayunum yoktur. Bu kadar a’da-yı din ü devlet olan mil-i nasârâya bâis-i hande olacak bir madde olmağla ancak hedm-i tahribine ruhsat u iznim olmuştur deyu üç gün tamamına değin bilâ- kusur zikr olunan kusur u eşhabı hemd ü idam etmeleri için fermân-ı Cihanmuta ısdar olunmağın ol gün vech-i meşruh üzere münadiler nida ve kûşe bekûşe bu hususu ilân için sef-i sedâ eylediler. Eshabından mukaddem haşerat venikebat makulesinden nice erazil ve esafil zikrolunan kasırların hedmine mübaşir ve havalilerine olan eşcar-ı müsmirenin kal u

kamlerinden ma' dâ enkazını gasb-ı gârete mütecasir olup manend-i bum-ı Şum kadı olacak mecnun ve mezmumun nühuseti ol mesireyi viran ve ümmet-i Muhammed'in emlakine fisk u fesat olmak töhmeti ile hedm ü tahribi esbab-ı uzam-ı devletten olmak üzere sevk u tasvip eyliyen divanenin Asitanen-i Saadette kaza vü hükümü ukala-yı ruzigarı denk ü hayran eyledi".

6.1.4. Çubuklu Feyzabad: 1721-1722 (1134) tarihinde Nevşehirli Damat İbrahim Paşa tarafından inşa edilen kasır Çubuklu koyunda yer alır. İbrahim Paşa Çubuklu'da bir çeşme, çeşme ile aynı adı taşıyan 5x14 m. boyutunda havuz ve bir namazgah yaptırır. Daha sonra da Çubuklu Deresinin çevresini düzenletip Feyzabad kasrını yaptırır (Erol Canca 1999: 176).

Şeref kesb itmek ile makdem-i sultân-ı 'âlemden
Leb-i deryâya oldı bûsegah ol kasr-ı Feyz-âbâd
RD, s.159, 10-5

6.1.5. Fındıklı Emnabad Sahilsarayı: 1724-1725 (1137) tarihinde İbrahim Paşa tarafından yaptırılır (Erol Canca 1999: 179).

6.1.6. Bebek Hümayunabad Sahilsarayı: Saray 1725-1726 (1138) tarihinde İbrahim Paşa tarafından yaptırılır (Erol Canca 1999: 181).

6.1.7. Ortaköy Neşetabad Sahilsarayı: Saray 1726 (1138) yılında İbrahim Paşa tarafından Defterdarburnu sahilinde inşa ettirilir. Burası aslında İbrahim Paşaya aitken Fatma Sultanla evlendirilen Şehit Ali Paşaya temlik edilir. Daha sonra Ali Paşanın ölümüyle Fatma Sultana kalır (Erol Canca 1999: 184).

13
Yapdı bir kasr-ı güşâde mevki'-i şâhâneyi
Besmeyleyle vaz'-ı pâ-best itdi dâmen berzede
14
Habbezâ kasr-ı mu'allâ kim ana vehm ü hayâl
Çıksa bâlâdan bakar nuh-sakf-ı mînâ-günbede
15
Mençe-i i'lâmı her bir tâkının olsa revâ
Târik-i tâc-ı tefâhür fark-ı necm-i Farkade
16
Sengi gevher âbı kevserdür hevâsı rûh-bahş
Kimyâdur hâki kalb eyler nuhâsı 'ascede

17

Böyle bir bahr-i selîs üzre zemîn-i tâzede
Himmat-i şeh oldu tarh-efgen bu beyt-i müfrede

23

Ortaköy'de ma'ni-i hatrû'l-umûr idüp zuhûr
Gerçi söz yok kasr-ı Feyz-âbâd u Emn-âbâd'da
s.359-27

Râşid ü Vehbî du'â idüp didi târîhini
Sa'd ola kasr-ı Neşât-âbâd Sultân Ahmed'e
SVD, c.II, s.358

Biz safâ-ile Neşât-âbâd'ı itdük çün makarr
Sana da ey gam 'adem-âbâda lâzımdur sefer
SVD, c.II, s.456-5

Hamdü li'llâh şimdi dünyâ gussadan âzâddur
Ser-be-ser ma'mûre-i 'âlem Neşât-âbâd'dur
SVD, c.II, s.456-1

1

Dinse lâyıkdur Neşât-âbâd'a dünyâ cenneti
Selsebîlinde 'ıyan Tesnîm ü Kevser lezzeti

4

Lâlenün rengi gülün bûyî meyün keyfiyyeti
Dinle vafında bu beyt-i hüsrev-i Cem-şevketi
SVD, c.II, s.456

21

Nâmı bu kasrun Neşât-âbâd olsa vechi var
Kim temâşâ idene feyz-i meserret itmede

26

Râşidâ bu cây-ı vâlânun didüm târîhini
Sa'd ola kasr-ı Neşât-âbâd Sultân Ahmed'e
RD, s.169, 16

20

Hevâsı mevki'i matbû'u hem tarhı müsellemdür
Olinmazsa 'aceb mi ba'd-ez-în kasr-ı Hâvernak yâd

21

Hem İstanbul'ı hem semt-i hisârı cümleten seyr it
Boğaz içre bu gûne var mı bir cây-ı Neşât-âbâd

25

Bu denlü nakş u zîver bu binâ-yı hayret-âverle
Ne himmetdür olınmak müddet-i yek-mâhda bünyâd

30

Temâşâ eyleyüp Râşid didüm târîh-i itmâmın
Makâm-ı bî-bedel kasr-ı mu'allâ-yı Neşât-âbâd
RD, s.172, 20

I

Li'llahü'l-hamd oldı 'âlem şâd u handân ser-te-ser
Geldi nevbet şevk ü şâdiye geçüp vakt-i keder
Eyle ey endûh kahr-ı pâdişâhiden hazer
Raht-ı istîlânı kaldur itdi devrânun güzer
Kalmadı şimden gerü dillerde aslâ sana yir
Böyle cârî oldı fermân-ı hidîv-i bahr u ber
Biz safâ ile neşât-âbâdı itdük çün makar
Sana da ey gam 'adem-âbâda lâzımdur sefer

II

Hak murâd itdükde bir 'abdün safâ-yı bâlini
Nutk-ı fâl-i hayre sevk eyler zebân-ı kâlini
Mâ'il-i semt-i tefe'ül eyleyüp akvâlini
Dâ'imâ makrûn-ı yümn ü sa'd ider ahvâlini
Hak Te'âlâ gün-be-gün itsün füzûn ikbâlini
Dinle ol şâhenşehün iş bu mübârek fâlini
Biz safâ ile neşât-âbâdı itdük çün makar
Sana da ey gam 'adem-âbâda lâzımdur sefer

III

Var mıdur 'âlemde böyle cilvegâh-ı dil-pezîr
Resm-i dil-keş-tarh-ı müstesnâ vü mevki'bî-nazîr
Hâk-i pâk-i sâhası hem-nükhet-i müşk ü 'abîr
Bahr gûyâ pîşgâhında döşenmiş bir hasîr
Câmi'-i evsâf u midhatdür bu me'vâ-yı hatîr
Gör ne dir vâfında şâhenşâh-ı İskender-serîr
Biz safâ ile neşât-âbâdı itdük çün makar
Sana da ey gam 'adem-âbâda lâzımdur sefer

IV

Ehl-i dil hayrân olur bakdukca her etrâfına
Rişte-i nezzâre irmez menzil-i eşrâfına
Bakılsa kasr u selsebîl ü havz u âb-ı sâfına
'Acz olur hayret-dih-i medh ü senâ vassâfına
Âferîn sultân-ı dehrün tab'-ı pür-insâfına
Oldı bu müfredle revnak-bahş-ı şân evsâfına
Biz safâ ile neşât-âbâdı itdük çün makar
Sana da ey gam 'adem-âbâda lâzımdur sefer

V

Dâr-ı yümn itmiş bu me'vâ-yı Hüdâ-yı kâr-sâz
Kim ana meyl eyledi tab'-ı şeh-i çâker-nevâz
Vechi vardur eylese garrâlanup dünyâya nâz
Bulsa sâ'ir cilvegehlerden 'aceb mi imtiyâz
Devlet-i vâf-ı hümâyûn ile oldı ser-firâz
Ya'nî hakkında buyurdı dâver-i re'fet-tırâz
Biz safâ ile neşât-âbâdı itdük çün makar
Sana da ey gam 'adem-âbâda lâzımdur sefer

VI

Devlet ü ikbâline Allâh virsün imtidâd
Sâyesinde buldı 'âlem intizâm-ı 'adl ü dâd
Mugtenimdür zevk-i âsâyişle 'ahdinde 'ibâd

Gün-be-gün ma'mûr olup âsâr-ı 'adliyle bilâd
Feyz-i Hak'dur Râşidâ ol dâver-i pâk-i'tikâd
Kıldı bu hüsn-i tefe''ülle kulûb-ı halkı şâd
Biz safâ ile neşât-âbâdı itdük çün makar
Sana da ey gam 'adem-âbâda lâzımdur sefer
RD, s.220, 2

9
Dest-i mi'mârî-i 'adli şöyle âbâd etdi kim
Kalmadı mülk-i hümâyûnunda bir vîrân mekân
10
Cümleden biri bu mevki'matmah-ı enzâr iken
Nice demler dîde-i rağbetden olmuşdu nihân
11
Mevki'-i dîlcû ki olmazdı nazîri rû-nümâ
Olmasa peşindeki deryâ-yı sâf âyînedân
12
Bu mahalle cümleden evvel gelip bâd-ı hevâ
Fazlasıdır gayrı nüzhetgehler olan vezzân
13
İltifât u rağbet-i hâkân-ı bahr u berr ile
Verdi bu cây-ı müferrih sahn-ı cennetden nişân
14
Emr edince âsaf ü dâmâd-ı 'âlî-şânına
Oldu bünyâdına tarh-efgen o sadr-ı kâm-rân
15
Öyle bir sâhil-serây-ı bî-mu'âdil yaptı kim
Vasf-ı ta'bîrinde kâsırdır zebân-ı şâ'irân
16
Medh ü evsâfa ne hâcet varsa görmüş söylesin
Böyle bir şâhâne sâhil-hâne-i bir hüsn ü ân
17
Tarh-ı bî-mânend ü tarzı 'âlem-ârâ bâ-husûs
Bu hümâyûn kasr-ı bahr-ârâ-yı sultân-ı cihân
18
Rûy-ı bahre bir letâfet verdi kim dil-teşneler
Seyr ne çeşm-i meh-i hûrşîd-i 'uyûn-ı ahterân
19
Nâm-ı nîgûsı neşât-âbâd olursa vechi var
Oldu ana makdem-i şâh-ı cihân şâdî-resân
20
Her cihetden pâdişâha lâyıık u şâyestedir
Kim o 'ankâ-yı celâle böyle ister âşiyân
24
Çâker-i dîrînesi Şâkir dedi târîhini
Cân-fezâdır kasr-ı Sultân Ahmed-i sâhib-kırân
ŞD, s.172, 11

Ta'âla'llâh ne cem'yyet ne bezm-i şevk-bahşâdur
Neşât-âbâd Kâğıt-hâne gûyâ huld-i dünyâdur

2

Girüp hûban senâya cûy-i nîlî-fâm sâfında
Görenler sandı bir nice perî mahbûs-ı mînâdur

3

Habâbı cûyınun çeşm-i perîye gamzeler eyler
Safâ-yı mevci hayret-bahş-i mir'ât-ı mücellâdur

4

Zihâm-âbâd-ı şevk olmuş o sahrâ-yı zümür-rüd-gûn
Ana nisbet behiştün heşt bâğı cây-ı tenhâdur

5

Kenâr-ı lüccede eyyâmı gelmiş 'âlem-i âbun
Zeberced-gun çemenler sanki mevc-engîz-i deryâdur

6

Nevâ-yı na're-i hû hû-yi 'uşşâka olup dem-sâz
Makâm-ı nağme-i gû-gû-yi kumrî evc-i a'lâdur

7

Hele nev-rûz gelsün fasl-ı gül-geşt-i bahâr olsun
Fezâ-yı seyr-i Kâğıd-hâne ol dem pek temâşâdur

8

Egerçi şimdi de yokdur nazîri mülk-i dünyâda
Ferah-bahşâ terah-fersâ müferrah cây-ı zîbâdur

9

Husûsâ elçi-i îrân'a tertîb-i ziyâfetle
Çü bâğ-ı huld hep "mâ-teştehi'l-enfûs" müheyyâdur

10

'Aceb satranc-ı şâdî kurdılar na't-ı zemîninde
Görenler şâh-ı mât-ı hayret olmak kevnden eclâdur

11

Mugannî nağmeye rakkâs raksa eyleyüp âgâz
'Acem lu'bine oldı hande-zen her vârid ü sâdır
s.205-12

Döşenmiş sofradur gûyâ zemin eflâk çînîler
Ana mihr ü meh ü encüm şahân-ı hân-ı yağmadur
SVD, s.204

Safâ verdi bu kasra makâm-ı şâh-ı kerem-mu'tâd
Anunçün oldu nâm-i pâk-i 'unvânı neşât-âbâd
ŞD, s.317-28

Küşâd oldukca bâb-ı kasr-ı vâlâ-yı neşât-âbâd
Sarîrinden gelir âvâze-i yâ Rabb mübârek-bâd
ŞD, s.318-29

Şhriyâr-ı tâcver sâhib-kırân-ı bahr u ber
Kıldı bu sâhil-serây-ı hâsına bir gün güzer
Gam olup ol dem herâsan deyicek eyne'l-mefer

İzz ü devletle buyurdu ol şeh-i sâhib-hüner
Biz safâ ile Neşât-âbâdı etdik çün makar
Sana da ey gam ‘adem-âbâda lâzımdır sefer
ND, s.225-3-I

Oldu teşrîfin bu vâlâ mesnede ziynet-fezâ
Sa’d ola kasr-ı Neşât-âbâd hünkârım sana
Sâye saldın yümn-i iclâl ile mânend-i hü mâ
Sa’d ola kasr-ı Neşât-âbâd hünkârım sana
ND, s.239-12-I

6.1.8. Kasr-ı Süreyya (Süreyya nevbünyad): Kuruçeşme’de 1727 (1139) tarihinde İbrahim Paşa’nın emriyle Kaptan-ı Derya Mustafa Paşa için yaptırılır (Erol Canca 1999: 187, Çelebizade İsmail Asım; Tarih s.480).

6.1.9. Üsküdar Şerefabad Kasrı: İbrahim Paşa tarafından 1728-1729 (1141) tarihinde inşa ettirilir (Erol Canca 1999: 188).

1
Seyr iden bu eser-i muhteri’-i dil-cûyü
Hak safâsın ide bâkî senün efsun didiler
2
Okıyup ismine telmîh iderek târîhin
Şeref-âbâd ola bu kasr-ı hümâyün didiler
SVD, c.II, s.386

Kasr-ı pâkîze yapıldı Şeref-âbâd oldu
Dâr-ı feyz ola Şeref-âbâd Sultân Ahmed’e
SVD, c.II, s.387-1

İki ismiyle sezâ târîh bu nev-mesnede
Dâr-ı yümn ola Şeref-âbâd Sultân Ahmed’e
SVD, c.II, s.387-1

Yazılsun harf-i cevher-dâr ile târîhi ey Vehbî
Sezâ şevketlü Sultân Ahmed’e bi’llâh Şeref-âbâd
SVD, c.II, s.387-1

20
Bak işte bu şeref-âbâd’a kim seyr iden eyler mi
Sıfâhân’un nazar bağıyla kasr-ı çil-sütûnün yâd
21
Zihî kasr-ı ferîdü’l-‘asr u hâvî nasr-ı şevket-hasr
Ki oldu şehriyâr-ı fâtih-i İrân için bünyâd
22
Hevâsı can-fezâ âbı musaffâ tarhı gam-fersâ
Nukûs-ı dil-keşi hakkâ ki reşk-i Mâni vü Bihzâd

23

Ya bu havz-ı münevver selsebîl-i rûh-perver kim
Biri birisinin itmekde hüsn ü behçetin müzdâd

30

Bu 'âlî kasrı İbrâhîm Paşa eyledi âbâd
Şeref-âbâd-ı nev-bünyâd-ı sultânî mübârek-bâd
SVD, c.II, s.342

Kasr-ı vâlâ-yı Beşiktaş'a yapup bir şeh-nişîn
Eyledi ke'l-mîh dergâhın leb-i deryâya hâl

SVD, c.II, s.352-6

Kible-i ikbâl ide bu bâbı Hayy-i zü'l-Celâl
Dâd-ı Sultân Ahmed oldı feth-i bâb-ı nasra dâll

SVD, c.II, s.353-13

1

Seyr iden bu eser-i muhteri'-i dil-cûyı
Hak safâsın ide bâkî senün efsun didiler

2

Okıyup ismine telmîh iderek târîhin
Şeref-âbâd ola bu kasr-ı hümâyun didiler
SVD, c.II, s.386

Kasr-ı pâkîze yapıldı Şeref-âbâd oldı
Dâr-ı feyz ola Şeref-âbâd Sultân Ahmed'e

SVD, c.II, s.387-1

İki ismiyle sezâ târîh bu nev-mesnede
Dâr-ı yümn ola Şeref-âbâd Sultân Ahmed'e

SVD, c.II, s.387-1

Yazılsun harf-i cevher-dâr ile târîhi ey Vehbî
Sezâ şevketlü Sultân Ahmed'e bi'llâh Şeref-âbâd

SVD, c.II, s.387-1

I

Vasf-ı hüsn ü behçeti bir vech ile sığmaz dile
Gel Şeref-âbâdı gör şevketlü hünkârım hele
Anlanılmaz hak bu kim ârâyişi takrîr ile
Gel Şeref-âbâdı gör şevketlü hünkârım hele

II

Her nefes âb u havâsı câna canlar katmada
İntisabınla cihâna nâz u nahvet satmada
Kangı gün teşrîf eder şâhım deyü cân atmada
Gel Şeref-âbâdı gör şevketlü hünkârım hele

III

Anı ziyetler ile yaptırdı sadr-ı a'zamın
Tâ ki açılsın temâşâsiyle tab-ı ekremin

Lûtf u ihsan kıl dirîğ etme efendim makdemin
Gel Şeref-âbâdı gör şevketlü hünkârım hele
s.262-IV
Ben kulun sordum Nedîmâdan anun evsâfını
Vasf u medh etdi be-gâyet tarhını eşrâfını
Rûha teşbîh eyledi hattâ havâ-yı sâfını
Gel Şeref-âbâdı gör şevketlü hünkârım hele
ND, s.261-37

6.2. Onarımı yapılan ve günümüze ulaşan köşkler, kasırlar

6.2.1. Kasımpaşa Aynalı Kavak (Tersane Sarayı) Kasrı: Kasımpaşa ile Hasköy arasına I. Ahmet zamanında inşa edilen kasır 1679 yılında IV. Mehmet tarafından, 1726 (1139) tarihinde de III. Ahmet döneminde Sadrazam Damat İbrahim Paşa tarafından onartılmıştır (Erol Canca 1999: 193).

Bu kasrı eyledi Tersâne'ye hâlet-fezâ-yı nev
Hümâ-sâye Sîkender-pâye Sultân Ahmed-i Gâzî
SVD, c.II, s.369-31

Bu kasırla ilgili olarak anlatılan bir hikaye vardır:

“İran'dan bir elçi gelir. Osman-zâde Tâib'i ona mihmandar tayin ederler. O zamanlar, Aynalı Kavak adlı yerde padişah sarayı varmış. Bir gün Tâib, elçi ile görüşüp sohbet ederken:

-Efendim, İstanbul'da bir konak sahibi olsanız olmaz mı? Der.

Elçi de:

-Ha, iyi dedin fena olmaz, münasip bir konak var ise alalım, karşılığını verir.

Tâib:

-Efendim, benim bir konağım vardır. Aynalı Kavak adlı yerde oturduğum yoktur. Deniz kıyısına yakındır, iyidir. Kanımca, görseniz beğenirsiniz, işte onu size satayım der.

Sözleşip, anlaşılır. Elçi ile birlikte Aynalı Kavak'a giderek padişah sarayını gezerler. Saray elçinin pek hoşuna gider, memnun olarak sarayı satın alır. Giderek oraya oturur.

Derken, bu olay ortalığa yayılır ve tepkiyle karşılanır. Elçi yaygarayı koparır:

-Ne demek olsun, satın almışem, paraları saymışem! Diyerek dava etmeye kalkar.

Bunun üzerine padişah emri çıkar. Sadrazam önünde elçi ile Osman-zâde Tâib'i yüzleştirir ve yargılarlar” (Yatman 1989: 166).

6.3. Onarımı yapılan ve günümüze ulaşamayan köşkler, kasırlar

6.3.1. Kandilli sarayı: III. Murat zamanında (1574-1595) Kandilli Hasbahçesinin içine yapılan kasır, 1667-1668 tarihinde hassa başmimarı Mustafa Ağa tarafından onarılır ikinci defa III. Ahmet döneminde 1718-1719 (1131) tarihinde İbrahim Paşa tarafından onarımı yaptırılır (Erol Canca 1999:198).

Küçük suya büyük nâm oldu bi'llâh

Bu kasr-ı cân-ı fezâ-yı âsaf-âbâd

SVD, s.222, 60-10

6.3.2. Beşiktaş Sarayı: II. Beyazıt döneminde Beşiktaş sahilinde yapılan saray inşaatının ardından I. Ahmet zamanında burası doldurulur ve Dolmabahçe ismiyle anılmaya başlanır. III. Ahmet döneminde de 1709 (1121), 1719 (1131), 1724-1725 (1137) yıllarında onarımı yapılan ve yeni binalar eklenen saray daha sonraki dönemlerde de gözde bir mekan olma özelliğini korumuştur (Erol Canca 1999:200).

Kasr-ı vâlâ-yı Beşiktaş'a yapup bir şeh-nişîn

Eyledi ke'l-mîh dergâhın leb-i deryâya hâl

SVD, c.II, s.352-6

Kible-i ikbâl ide bu bâbı Hayy-i zü'l-Celâl

Dâd-ı Sultân Ahmed oldı feth-i bâb-ı nasra dâll

SVD, c.II, s.353-13

6.3.3. Ferahabad kasrı: Bu bölümü yazarken kaynak olarak aldığımız çalışmada değinilmemekle birlikte üzerinde çalıştığımız divanlardan bu kasrın o dönemde tanzim edildiği anlaşılmaktadır.

5

Serâyın vasf iderken cennet-i rûy-ı zemin virsem

Yeter da'vâma bu kasr-ı mu'allâ beyt-i istîşhâd

6

Anun tâk-ı bülend-i âsuman-peyvestini görsek

Sanursın oldı bir kat dahı efzun çerh-i heft-a'dâd

7

Yeter her nerdubâni bir müselleme süllem-i bürhân
Ki eylermiş du'â-yı hayr çerha andan istis'âd

8

Kad-ı Cevzâ'yı reşk-i cüft-i zer nedür dü-tâ eyler
Revâk u tâkınun evsâfın itdükçe melekler yâd

9

İçinde her sûtûnı nûrdan bir ser-i mevzundur
Cinandan eylemiş san bâğ-bân-ı gülşen-i îcâd

10

Yahod saf saf dizilmiş hizmete olmuş kemer-beste
Nice bir çîde-dâmen yâsemen-ten kâmeti şimşâd

11

Sanursın selsebîlinden olur altun suyu cârî
Der ü dîvârın anun şöyle zer-kâr eylemiş üstâd

s.407-33

Didi lâyıık mıdur ma'mûr u âbâdan iken 'âlem
Ola bir mevki'-i vîrânenün nâmı Ferâh-âbâd konıldı ad

s.408-47

Teşekkür eyleyüp bu ni'mete Vehbî diye târîh
Bu kasrı hükm-i Sultân Ahmedî kıldı Ferâh-âbâd

48

Bu mısra'dan da bir târîh-i zîbâ eyledüm tahrîc
Mülûki tarh olındı kasr-ı zîbâ-yı Ferâh-âbâd

SVD, c.II, s.405

7. SU YAPILARI

7.1. Günümüze ulaşan çeşmeler

7.1.1 Topkapı Sarayı III. Ahmet Kütüphanesi Çeşmesi: 1719 (1131) tarihinde Sultan III. Ahmet tarafından Enderun Kütüphanesi merdiven sahanlığının önüne yaptırılmıştır (Erol Canca 1999:209).

20

Bak sîm ü zerden tâsına âb-ı hayât-efzâsına
Benzer gümüş sakkâsına bekler kapun subh u mesâ

21

Yapdun sarây meydânına kıldun sıla 'atşânına
Cennetde kevser yanına gûyâ ki kasr itdün binâ

s.362-28

Târîhi Sultân Ahmed'ün cârî zebân-ı lûleden
Aç besmeyleyle iç suyu Hân Ahmed'e eyle du'â

SVD, c.II, s.360

7.1.2. Çubuklu Damat İbrahim Paşa Çeşmesi: Çubuklu Cami dışındaki duvara
1720-1721 (1133) tarihinde yaptırılır (Erol Canca 1999: 211).

Pür-himem Dâmâd İbrâhîm Pâşâ-yı vezîr (1133)
Bu dil-ârâ çeşme-i dil-cûyu tecdîd eyledi (1133)
ND, s.159-23

Olup gûyâ vezîri kıt'a ber-mecmû'a bu mevki'
Nazîri oldu bu müfred ü şâh-beyt Hüsrev-âbâd'a
6
Ziyâde bir güzel târîh tahrîr eyle ey Vehbî
Suyın buldı Çubuklu devr-i İbrâhîm Paşa'da
SVD, c.II, s.381-5

7.1.3. Sadâbâd III. Ahmet Çeşmesi: 1723 (1134) tarihinde Sultan III. Ahmet
tarafından yaptırılan çeşme nur çeşmesi, çeşme-i nevpeyda, nev çeşmesi, nev
çeşme-i pâkize isimleriyle anılır (Erol Canca 1999: 214).

Revnağ-ı zîbâ virüp hakkâ ki uydı bî-'adîl
Pişgâh-ı Kasr-ı Sa'd-âb'âd'a 'ayn-ı selsebîl
İAPD, s.275-13

Zebân-ı hâme-i Şâkir okur su gibi târîhin
Bu zîbâ çeşme-sârâyı yaptı Sultân Ahmed-i ekrem
ŞD, s.179, 19-10

Kemîne-bendesî Şâkir dedi târîh-i itmâmın
Bu çeşme-sâr-i pâki yaptı Sultân Ahmed-i ekrem
ŞD, s.180, 20-11

Temâmında bu mısra'la dedi târîhini Şâkir
Bu çeşme-sârı Sultân Ahmed-i 'âdil binâ kıldı
ŞD, s.181, 21-11

7.1.4. Ortaköy Damat İbrahim Paşa Çeşmesi: 1723 (1136) tarihinde Ortaköy'de
yaptırılmıştır (Erol Canca 1999: 219).

Dindi çok târîh Neylî bir ziyâd olsa n'ola
Kıldı İbrâhîm Pâşâ menba'-ı lutfin sebîl
AND, s.345, 46-7

Bu dil-cû çeşme-i sâfi enâma nûş-ı cân oldu
Zülâl-ı lutfi İbrâhîm Pâşânın revân oldu
AND, s.345, 47-8

Bu dil-cû çeşmenün şeyhi didi târîhin ey Vehbî

Safâyile su iç gel 'Ayn-ı İbrahim Paşa'dan
SVD, c.II, s.381-6

7.1.5. Fındıklı Fındıklı Mehmet Ağa Çeşmesi: 1724-1725 (1138) tarihinde yaptırılmıştır (Erol Canca 1999: 222).

7.1.6. Kapalıçarşı Hacı Bekir Ağa Çeşmesi: 1727 (1140) tarihinde yaptırılmıştır (Erol Canca 1999: 224).

Beyân etdi Nedîmâ gayr-ı menkût ile târîhin
Bu ra'nâ çeşme-i pür-nûru yapırdı Beşir Ağa (1140)
ND, s.178-18

7.1.7. Topkapı Sarayı III. Ahmet Meydan Çeşmesi: 1728-1729 (1141) tarihinde yaptırılmıştır (Erol Canca 1999: 226).

7.1.8. Üsküdar (Başkadın) Emetullah Kadın Çeşmesi: 1728-1729 (1141) tarihinde III. Ahmet'in başkadını Emetullah Kadın Sultan tarafından yaptırılmıştır (Erol Canca 1999:233).

Söyledi târîh-i itmâmın anun kilik-i Nedîm
Başkadın bu çeşme-i vâlâyı icrâ eyledi (1141)
ND, s.150-10

Bende-i dirînesi Şâkir dedi târîhini
Sîmkeşâne baş kadın yapıdı bu cây-ı bî-'adîl
ŞD, s.203, 41-13

Bu dönemde ikici ve üçüncü kadınların da birer çeşme yaptırdıklarını divanlardan tespit etmekteyiz.

Leb-i âbâd ile Şâkir dedi târîh-i itmâmın
Bu dilcû çeşme-sârı kıldı ikinci kadın bünyâd
ŞD, s.204, 42-9

4
Şeref-âbâda icrâ ettiği 'ayn-i musaffâda
Bu şehri kıldı sîr-âb ol hıdîv-i mekremet mu'tâd
10
Tamâm oldukda me'mûren dedi târîhini Şâkir
Üçüncü kadın etdi çeşme-i mâ-i zülâl icâd
ŞD, s.205, 43

7.1.9. Üsküdar III. Ahmet Meydan Çeşmesi: 1728-1729 (1141) tarihinde Üsküdar'da İskele Meydanına yaptırılan çeşmenin kitabesini III. Ahmet ve

İbrahim Paşa birlikte söylemişlerdir.çeşme III. Ahmet tarafından annesi Gülnuş Valide Sultan adına İbrahim Paşa'ya yaptırılmıştır (Erol Canca 1999:235).

Dedi Han Ahmet ile bile İbrahim tarihin
Su vardı alemi dest-i Muhammedle cevadullah

8
Şeref-âbâdı bünyâd eyledikde 'izz ü devletle
Ana bir su bulundu kim nişândır 'ömr-i ser-medden
18
Temâm oldukda 'atşâna dedi târîhini Şâkir
Gel iç mâ'-i hayât çeşme-i Sultân-ı Ahmedden
ŞD, s.182, 22

10
Üsküdarı âb-ı rûh-efzâ ile ihyâ edip
Dest-i cûdı kıldı sîr-âb ol sevâd-ı a'zamı
17

Şâkirâ Rahmî için âbın dedi târîhini
Hükm-i Sultân Ahmed icrâ etdi el-hak zezemi
ŞD, s.185, 23

Kemîne-bendesî Şâkir dedi târîh-i itmâmın
İçün mân etdi Sultân Ahmed 'ayn-i zezemi icrâ
ŞD, s. 186, 24-5

Nûş edenler okusun mısra'-ı târîhin o dem
Hasan ile Hüseyin rûhuna âb-ı şîrîn
ŞD, s.186, 25-3

7.1.10. Kanlıca Ayşe Hanım Çeşmesi: 1729-1730 (1141) tarihinde yaptırılmıştır (Erol Canca 1999: 240).

7.1.11. Topkapı Sarayı Damat İbrahim Paşa Çeşmesi: 1728 (1140) tarihinde yaptırılmıştır (Erol Canca 1999:242).

Nedîm-i bende anun dedi tahsin birle târîhin
Gel âb iç çeşme-i pâkinde İbrâhîm Pâşânın (1140)
ND, s.152-8

7.1.12. Beykoz Kethüda Kadın Çeşmesi: 1728 (1141) tarihinde yaptırılmıştır (Erol Canca 1999: 244).

7.1.13. Üsküdar Kaymak Mustafa Paşa Çeşmesi: (Erol Canca 1999:244).

7.1.14. Üsküdar Mehmet Paşa Çeşmesi: 1728-1729 (1141) tarihinde İbrahim Paşa'nın oğlu Mehmet Paşa tarafından yaptırılmıştır (Erol Canca 1999:249).

7.1.15. Üsküdar İbrahim Paşa Çeşmesi: 1729 (1141) tarihinde İbrahim Paşa tarafından yaptırılmıştır (Erol Canca 1999: 251).

7.2. Bentler, su yolları, maksemeler

7.2.1. Belgrat Ormanı III. Ahmet Bendi: Bend-i Kebir, Büyük Bend isimleriyle de bilinen yapı 1723-1724 (1135) tarihinde yaptırılmıştır (Erol Canca 1999:259).

7.2.2. Üsküdar Damat İbrahim Paşa Su Yolu: 1718-1728 (1131-1141) yılları arasında yapımı tamamlanmıştır (Erol Canca 1999:261).

7.2.3. Üsküdar Doğancılar Damat İbrahim Paşa Maksemi: Şerefabad kasrına su getirmek amacıyla 1728-1729 (1141) tarihinde yaptırılmıştır (Erol Canca 1999:263).

8. TİCARİ YAPILAR

8.1. Mahmutpaşa Çuhacı Han: İbrahim Paşa tarafından 1718-1730 yılları arasında yaptırılmıştır (Erol Canca 1999:265).

9. SANAYİ YAPILARI

9.1. Topkapı Sarayı Darphane-i Amire: İbrahim Paşa tarafından 1726-1727 (1139) tarihinde yaptırılmıştır (Erol Canca 1999:270).

10. ASKERİ YAPILAR

10.1. Onarımı yapılan askeri yapılar

10.1.1. Tophane-i Amire: 1723 (1136) tarihinde III. Ahmet tarafından onarımı yaptırılmıştır (age s.272).

4

Eylemişdi bundan akdem ol hıdiv yem-i himem
Gıpta-fermâ-yı mebânî-i selef top-hânesin

5

Şimdi top şâhîye mahsûs olan kâr-hâneler
Oldu ısdâra sebep emr-i şehen-şâhânesin

6

Kâr-gîr olsun ocaklar deyu fermân eyleyip
Kıldı me'mûr âsaf-ı dâna dil ü ferzânesin

15

Emr edip oldu ocaklar hep cedîd-i kâr-gîr
Yine Sultân Ahmed ihyâ eyledi Top-hânesin
ŞD, s.177, 14

'Adl ile Sultân-ı Ahmed zeyn edip Top-hânesin
Döndü altun topa bu zîbâ hümâyûn kasr-ı pâk
ŞD, s.178,15

10.1.2. İstanbul Surları: 1722-1724 (1134-1136) tarihleri arasında İbrahim Paşa tarafından onarımları yaptırılmıştır (Erol Canca 1999: 274).

10.1.3. Silahhane-i Amire: 1726-1727 (1139) tarihinde III. Ahmet tarafından onarımı yaptırılmıştır (Erol Canca 1999: 278).

11. KULELER

11.1. Kız Kulesi: Kandilden damlayan yağ nedeniyle çıkan yangın nedeniyle çok büyük zarar gören yapı 1719-1720 (1133) tarihinde İbrahim Paşa tarafından onartılmıştır (Erol Canca 1999:280).

Osmanlı topraklarındaki imar faaliyeti İmparatorluğun başkentiyle sınırlı kalmaz. İbrahim Paşa özellikle doğduğu yer olan Muşkara'ya birçok eser yaptırır. Yaptırılan bu eserlerle görünümü tamamen değişen Muşkara'nın ismi de değişir ve Nevşehir olur. İbrahim Paşa sadaretinin ilk yıllarında buraya bir cami, muallimhane ve hamam ile sekiz tane de çeşme yaptırır. Sadaretinin son yıllarında ise cami, medrese, imaret, mektep, kütüphane, han ve ikinci bir hamam ile çarşı yaptırarak Muşkara'yı tam manasıyla yeni bir şehir haline getirir. Bunlarla birlikte Ürgüp'ün farklı noktalarında on adet çeşme yaptırır. Nar köyünde Halil Beşe mescidinin, Göre köyü camiinin, Çorum'un Hacı Hamza köyünde bulunan Sinan Paşa Mescidinin ve Hanının onarımını yaptırır. İbrahim Paşa bu yapıların işlerliğini sağlamak amacıyla gelir kaynağı olarak sahibi olduğu birçok yeri buralara vakfeder (Erdenen 2003: 26).

Şâkirâ dedim du'â birle anun târîhini
İç bu zîbâ çeşmeden 'ayn-i hayât-ı cân-fezâ
ŞD, s.244, 82-13

Olup hubb-ı vatan Nev-şehri âbâd itmeğe dâ'î
Mu'allim-hâne câmi'medreseyle eyledi ihyâ
RD, s.163, 11-20

Zebân-ı lûle itmiş su gibi târîhini ezber
Sebîl oldu bu cârî mâ-i sâfî hasbeten li'llâh
SVD, c.II, s.369-4

10
Husûsâ matla'-ı hurşîd-i zâtı olduğu karye
Ki ihyâ idüp anı Nev-şehir kıldı güzel yaptı
s.383-15
Du'â itmek gerekdür beş vakitte ana ey Vehbî
Bu beytü'llâhı İbrâhîm Paşa bî-bedel yaptı
SVD, c.II, s.382

Sezâ altun kalemle yazsalar târîhin ey Vehbî
Bu vâlâ medrese îcâd-ı İbrâhîm Paşa'dur
SVD, c.II, s.404-7

Tamâma irdüğü birle didüm târîhin ey Vehbî
Musaffâ zemzemin iç 'Ayn-ı İbrâhîm Paşa'nun
SVD, c.II, s.440-9

Görenler nev-şehirde dediler târîhini Şâkir
Bu câmi'vakf-ı nev-âbâd-ı İbrâhîm Paşadır
ŞD, s.232, 71-20

Nev-şehirde bir mu'allim-hâne bünyâd eyleyip
Yapdı mekteb nâmına tahsîl-i 'ilme meksebi
5
'Abd-i ihyâgerdesi Şâkir dedi târîhini
Cûdı İbrâhîm Paşa yaptı bu nev-mektebi
ŞD, s.232, 72-3

Tamâm oldukda bir târîh-i müstesnâ dedi Şâkir
Bu vâlâ-medrese îcâd-ı İbrâhîm Paşadır
ŞD, s.233, 73-8

Sezâdır cevheri harfîyle Şâkir yazsa târîhin
'İmâret yaptı İbrâhîm Paşa cûd u re'fetle
ŞD, s.233, 74-8

Okurlar su gibi leb-teşneler târîhin ey Şâkir
Gel iç nev-çeşme-i Dâmâd-ı İbrâhîm Paşadan

ŞD, s.236, 75-29

Kemîne-bendesı Şâkir bu güne yazdı târîhin
'Atâsıdır bu nev-hammâm-ı İbrâhîm Paşanın
ŞD, s.237, 76-6

Bâ-husûs işte bu Nev-şehr-i mu'allânın dahı
Etdi her bir gûşesin âsârı hûb u dil-güşâ
10
Dedi bu mısra' ile târîh-i itmâmın Nedîm
Kıldı İbrâhîm Pâşâ câmi'-i enver bînâ (1140)
ND, s.153-4

Dedi menkût ile târîh-i itmâmın Nedîm anun
Bu hân-ı pâki İbrâhîm Pâşâ kıldı nev-bünyâd (1140)
ND, s.155-8

Cûd-ı İbrâhîm Pâşâ germ edüp bâzârını (1140)
Buldu bu hammâm ile bu şehr-i zîbâ âb u tâb (1140)
ND, s.157-25

Nedîm-i bende ol âsâr-ı pâkin dedi târîhin
Su iç gel çeşme-i dil-cûy-ı İbrâhîm Pâşâda (1133)
ND, s.188-4

Nedîmâ harf-i menkût ile tahrîr etdi târîhin
Bu beytü'l-kütb-i 'âlî tarh-ı İbrâhîm Pâşâdır (1140)
ND, s.190-15

Söyledi târîhini anun Nedîmâ bendesi
Al âbın ola bîrûn 'ayn-ı İbrâhîm Pâşâdan (1137)
ND, s.190-8

Kasd-ı icrâyla yapup çeşme-i dil-cû kıldı
Mevlevî-hâne-i Lefkoşenün âyen icrâ
3
Gûş edip Şâkir-i dâ'isi dedi târîhin
Oldu 'atşâna revân âb-ı Mehmed Paşa
ŞD, s.266, 101-2

VI. BÖLÜM

BAHÇELER-MESİRELER

Osmanlı döneminde, İstanbul halkının günlük hayatında mesire yerlerinin ve bahçelerin yeri oldukça önemlidir. Halka açık bahçeler olduğu gibi İstanbul'un farklı noktalarında saraya ait bahçeler de bulunmaktaydı. Devlet erkanının ilgi ve merakına göre bu bahçelerin sayılarının arttığı veya azaldığı dikkat çekmektedir. Padişahın bir yerden bir yere giderken ya da günlük ziyaret amacıyla kullandığı ve "biniş" ismi verilen yerler olduğu gibi saraylara bağlı olan bahçeler de mevcuttu. Padişah burada sürekli ikamet etmese bile buranın bakımı ve korunmasıyla görevli olan başta bostancılar olmak üzere bahçe ustaları, bahçıvanlar ve bostancı neferleri olurdu. Bir bahçe ustası, yetmiş ile iki yüz arasında değişen bahçıvan ve bostancı neferi bu bahçelerin her an padişahın ziyaretine hazır olması için çalışırlardı. Ancak bu bahçeler sadece gezinti ve eğlenceler için değil, sebze ve meyve yetiştirilmesi için de kullanılmaktaydı. Bahçelerden elde edilen ürünün bir kısmı saraya gönderilir geri kalanı satılarak ondan gelir elde edilirdi. İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın Emîrî tasnifi ve 1590 senesine ait bir mühimme defterinden hareketle yaptığı çalışmaya göre 16. yüzyılın sonunda Has bahçelerin sayısının 39 olduğu görülmektedir. 17. yüzyıl ortalarına gelindiğinde bu sayı 61'e çıkmıştır. 1704 tarihli bir mefruşat listesine göre miri bahçelerinin sayısının 18 olduğu görülmekte olup isimleri şu şekildedir: "*Hadaik-i hassa'dan Karaağaç Bahçesi, Beşiktaş Yalısı Bahçesi, Üsküdar Bahçesi, Hasan Halife Bahçesi, Karabali Bahçesi, Fener Bahçesi, Üsküdar Ayazma Bahçesi, Istavroz Bahçesi, Telli Bahçesi, Kandilli Bahçesi, Davutpaşa Bahçesi, Beykoz Bahçesi, Vidos Bahçesi, İskender Çelebi Bahçesi, Florya Bahçesi, Çatalca Bahçesi, Karıştıran Sarayı Bahçesi, Beylerbeyi Bahçesi*" (Eldem 1976.: 365).

III. Ahmet döneminde meşhur olan bahçeler şunlardır: "*Topkapı Sahilsarayı Çiçek Bahçeleri, Çırağan Yalısı Bahçesi, Tersane'de Aynalı Kavak Bahçesi (1724), Kağıthane'de Hürremâbâd, Yeniköy'de Kalender Bahçesi, Şemsipaşa'da Şerefâbâd Bahçesi(1720), Alibeyköyünde Hüsrevâbâd Bahçesi, Fındıklı'da Asafâbâd Bahçesi, Kanlıca'da Mihrâbâd Bahçesi, Çubuklu'da Feyzâbâd Bahçesi (1721), Bebek'te Hümâyünâbâd Bahçesi (1725), Defterdarburnu'nda Neşatâbâd Bahçesi (1725-26), Salıpazarı'nda Emnâbâd Bahçesi (1724-25), Bahariye'de Baharâbâd Bahçesi,*

Kağıthane'de Sadâbâd Bahçesi(1722), Beylerbeyi'nde Şevkâbâd Bahçesi” (Eldem 1976: 370)

İstanbul halkının tarih boyunca gezinti yerlerine ve açık havaya gösterdikleri rağbet sonucu, İstanbul'da şehrin güzelliğini bir kat daha artıran çeşitli mesire yerleri oluşmuştur. Oldukça fazla tabii güzelliklere sahip olan İstanbul'daki akarsuların kıyılarında bulunan ağaçlık bölgeler halk tarafından baharın gelmesiyle birlikte hem bahar hem de yaz mevsiminde gezilen hoş mekânlar olarak dikkat çekmektedir. İstanbul halkının serbestçe gezebildiği, halka açık bu mesire yerleri şunlardır:

1. Kağıthane mesiresi: İstanbul halkı tarafından uzun süre rağbet gören bu mesirenin halka açık olan bölümü dere boyunca Fil köprüsü ve Doğancılar Köprüsünü de içine alarak devam eder. Buradan sonra yalnız sol sahil halka açıktır ve Kağıthane köyüne kadar devam eder. Sağ kısımda ise Hünkar Köşkü ve Has bahçe olduğu için burası halka kapalıdır ayrıca bu kısımda dere tanzim edilmiş, mermer bir kanal içine alınmıştır. Bu kanalın ismi de Cedvel-i Sîm'dir. Zaten iki köprü arasındaki kısım rıhtım duvarları ile çevrilmiştir (Eldem 1976). Kâğıthâne'nin bu hususiyetlerinin devrin şâirlerinin şiirlerine şu tarzda yansıdığı görülmektedir:

I
İyd gelsin bâ'is-i şevk-i cedîd olsun da gör
Seyr-i Sa'd-âbâdı sen bir kerre İyd olsun da gör
Gûşe gûşe mihrler mehler bedîd olsun da gör
Seyr-i Sa'd-âbâdı sen bir kerre İyd olsun da gör

II
Anda seyret kim ne fırsatlar girer cânâ ele
Gör ne dil-cûlar ne meh-rûlar ne âhûlar gele
Tıfl-ı nâzım sevdiğim bir iki gün sabret hele
Seyr-i Sa'd-âbâdı sen bir kerre İyd olsun da gör

III
Gerçi kim vardır anun her demde başka ziyeti
Rûze eyyâmında da inkâr olunmaz hâleti
Şimdi anlanmaz hele bir hoşça kadr ü kıymeti
Seyr-i Sa'd-âbâdı sen bir kerre İyd olsun da gör
s.244-IV

Dur zuhûr etsin hele her gûşeden bir dil-rübâ
Kimi gitsin bâğa doğru kimi sahrâdan yana
Bak nedir dünyâda resm-i sohbet-i zevk u safâ
Seyr-i Sa'd-âbâdı sen bir kerre İyd olsun da gör
V

Tıfl-ı nâzım cümle gördüm deyü aldatma beni
Görmedin bir hoşça sen dahı ol dil-cû gülşeni

Serv-i nâzım gel Nedîm-i zâr gezdiresin seni
Seyr-i Sa'd-âbâdı sen bir kerre ıyd olsun da gör
ND, s.243-17

I
Gel behey bîgâne-meşreb gel yeter nâz eyleme
Çık benimle seyr-i Sa'd-âbâd-ı nev-peydâyı gör
Ben niyâz etdikçe lûtfet nâza âğâz eyleme
Fursat olmuş iken aman gel a'lâyı gör

II
Lûtf-ı sultan-ı cihân zîbâyı âbâd eyledi
Âlemin kalbin bu tarh-ı dil-güşâ şâd eyledi
Gör neler yaptı ne nâzûk şeyler îcâd eyledi
Himmet-i vâlâ-yı Sultân Ahmed-i dânyâı gör

III
Gör biraz gelsin de bahr u berin sultânını
Bak celâl ü câhına seyreyle izz ü şânını
Kıl temâşâ ebr-i cûd u himmetin bârânını
Sadr-ı a'zam zer nisâr etsin hele namâyı gör
s.245-IV

Eyleyüp yolunda ey meh-rû fedâ cân u teni
Arayup gezmekte ümmîdinle bâğ u gülşeni
Şimdi Sa'd-âbâda gelmiş cüst ü cû eyler seni
Nişlemiş aşkın Nedîm-i zâra gör hercâyı gör
ND, s.244-18

I
Gel hele bir kerrecik seyret göze olmaz yasağ
Oldu Sad-âbâd şimdi sevdiğim dağ üstü bâğ
Çâr-bâğ-ı Isfahânı eylemişdir dâğ dâğ
Oldu Sa'd-âbâd şimdi sevdiğim dağ üstü bâğ

II
Nev-bahâr erişdi oldu ol zemin cennet-misâl
Gars olundu kâmetin gibi hezâran nev-nihâl
Bağlarla buldu ruhsârın gibi hüsn ü cemâl
Oldu Sa'd-âbâd şimdi sevdiğim dağ üstü bâğ

III
Andadır seyr-i nihâlistân u taraf-ı cûybâr
Andadır gül-geşt-i sahrâ andadır seyr-i kenâr
İster isen kûhu seyret ister isen bâğa var
Oldu Sa'd-âbâd şimdi sevdiğim dağ üstü bâğ

IV
Anda idi dünkü gün hemşîre-i sa'd-ahterin
Sen de gel gâhîce hâlî kalmasın cânâ yerin
Suç benim olsun beni döğsün duyarsa mâderin
Oldu Sa'd-âbâd şimdi sevdiğim dağ üstü bâğ

V
Bir nihâlistân kitâbıdır o sahrâlar meger
Kim ana havz-ı dil-âra sîmden cedvel çeker

Dâğa çık da bâğlardan eyle bu sırra nazar
Oldu Sa'd-âbâd şimdi sevdiğim dağ üstü bâğ
s.248-VI

Şark u garb-ı âlemi seyrân eden peyk-i nesîm
Der ki bî-şübhe cihân içre bnun misli 'adîm
Vasfına bu mısra'-ı garrâ münâsibdir Nedîm
Oldu Sa'd-âbâd şimdi sevdiğim dağ üstü bâğ
ND, s.247-21

I
Andırır kasr-ı cinâmı bu dil-i nâ-şâda
Nice akmaya gönül su gibi Sa'd-âbâda
Düşürür kevseri ol havz-ı dil-ârâyâda
Nice akmaya gönül su gibi Sa'd-âbâda
s.261-II

Sürmeli gözlü güzel yüzlü gazâlân anda
Zer kemerli belî hançerli cüvânân anda
Bâ-husûs aradığım serv-i hırâmân anda
Nice akmaya gönül su gibi Sa'd-âbâda

III
Görüp ol tarh-ı dil-ârâyı Nedîm-i şeydâ
Vasfını eyler iken levh-i sipihre imlâ
Dedi bu mısra'ı bir şâ'ir-i pâkîze-edâ
Nice akmaya gönül su gibi Sa'd-âbâda
ND, s.260-36

I
Aceb reşkeyledi tab'im nevâ-yi andelîbâne
Olur mu bülbül olsak biz dahı bir verd-i handâne
Açıldı lâleler güller güzeller çıkdı seyrâne
Açılsak biz de birkaç gonçe-leblerle gülistâne

IV
Aman pek yârelendim ol nigâh-ı şûh-ı evbâşa
Kapıldım doğrusu ol yâl ü bâle ol güzel kaşa
Geçersen semtimizden yolun uğrarsa Beşiktâşa
Efendim gel mürüvvet kıl senindir bende vü hâne
ND, s.262-38

I
Bir safâ bahş edelim gel şu dil-i nâ-şâda
Gidelim serv-i revânım yürü Sa'd-âbâda
İşte üç çifte kayık iskelede âmâde
Gidelim serv-i revânım yürü Sa'd-âbâda

II
Gülelim oynayalım kâm alalım dünyâdan
Mâ-yı tesnîm içelim çeşme-i nev-peydâdan
Görelim âb-ı hayât akdığım ejderhâdan
Gidelim serv-i revânım yürü Sa'd-âbâda

III

Geh varup havz kenârında hırâmân olalım
Geh gelüp kasr-ı cinan seyrine hayrân olalım
Gâh okuyup gâh gazel-hân olalım
Gidelim serv-i revânım yürü Sa'd-âbâda

IV

İzn alup cum'a namâzına deyü mâderden
Bir gün uğrılıyalım çerh-i sitem-perverden
Dolaşup iskeleye doğru nihan yollardan
Gidelim serv-i revânım yürü Sa'd-âbâda

V

Bir sen ü bir ben ü bir mutrib-ı pâkîze-edâ
İznin olursa eğer bir de Nedîm-i şeydâ
Gayrı yârânı bu günlük edüp ey şûh fedâ
Gidelim serv-i revânım yürü Sa'd-âbâda

ND, s.264-40

2. Göksu mesiresi: Küçük Göksu ve Büyük Göksu arasındaki alanı kapsayarak Dört Kardeşler mevkiine kadar devam eden bu çayır Anadolu Hisarı ve Yenimahalle sirtları ile sınırlandırılmıştır. Çayırın boğaza bakan tarafı ise açıktır.

Ey şûh Nedîmâ ile bir seyrin işitdik
Tenhâca varup Göksuya işret var içinde

ND, s.350-145-5

Yâr ile zevk ü safâ etmege cây-ı dil-cû
Var ise ola bogaz içre meger kim Göksû

ŞD, s.330-78

Sâgarın tutsa n'ola lâle iki desti ile
'Aş-ı yek-rûze için çekmede yıllarca humâr

22

Virmede kalbe ferah Göksu hıyâbânında
Mevc-i 'anber gibidür sanki zilâl-i eşcâr

ASD, s.112-16-13

Seyr eyle ehl-i keyfi ki çûb-ı duhân ile
Döndü Çubuklu bağçesine kahve-hâneler

KD, c. II, s.180-65-4

Çubuklu Göksu sâir gûşe gûşe müntezipler hep
Zamân-ı devletinde oldu her biri cihan-pîrâ

ND, s.135-7-7

Rakîb o nev-resi Kız Kullisine sevk itmiş
Medâr-ı zînet-i bezm-i Hisâr olur giderek

KD, c. II, s.214-124-4

Ne bezm-i bâde ne âlâyiş-i humâr gerek
Hücûm-ı leşker-i gam def'ine Hisâr gerek
KD, c. II, s.311-77

Gelün hemân dem-i zevk-i Hisarı hoş görelüm
Bu Rumili bu Anatol nizâ'ın anmayalum
KD, c. II, s.314-93

Sen 'İzzetâ mukîm-i der-i hânesin dahı
Seyr itmede Hisâr'da yârân bölük bölük
İAPD, s.214-82-7

Hevâsı Tübbet'e gâlip zemîni Bulgar'a
Hisâr gibi cihânun güzîde hâki mi var
KD, c. II, s.164-37-4

Yâr ile yine 'işret için geşt ü güzâre
Açıldı havâ açılalım seyr-i Hisâre
AND, s.419-79

Dil-i dîvâneyi zencîre çeker mevce-i yemm
Edelim vaktidir âheng-i temâşâ-yı Hisâr
ŞD, s.12- 26

İy Hüseynim sohbetin seyr-i Hisârımdır benim
Gözlerin Göksu sakalın Sarıyârımdır benim
AND, s.421- 96

Söylenmez ol perî ile seyr-i Hisârımız
Zann etme ey dil anı heman söylerim sana
ND, s.274-3-5

3. Çubuklu mesiresi: Bu mesirenin III. Ahmet devrinden önce de mevcut olduğu bilinmektedir. Fakat burayı rağbet edilen bir yer haline getiren asıl unsur İbrahim Paşanın sadrazamlığı döneminde yaptırdığı Feyzâbâd'dır. Bu yerden kalanlar bir havuz ve çeşmeli sofadır. Havuzun ortasında ise muzikacılar köşkü bulunmakta imiş.

Seyr eyle ehl-i keyfi ki çûb-ı duhân ile
Döndi Çubuklu bağçesine kahve-hâneler
KD, c. II, s.180-65-4

Çubuklu Göksu sâir gûşe gûşe müntezipler hep
Zamân-ı devletinde oldu her biri cihan-pîrâ
ND, s.135-7-7

4. Alibey deresi mesiresi: III. Ahmet'in yaptırdığı Hüsrevâbâd burada bulunmakta idi. Koşu Köşküne kadar olan uzunluğu yaklaşık üç buçuk kilometredir.

Büyük vadi Çifte Havuzlar mevkiine oradan Bendler mesiresine ve nihayet Belgrad ormanına ulaşmaktadır.

5. Okmeydanı mesiresi: Burası daha çok bir spor alanı olarak kullanılmakta idi.

6. Karabali bahçe ve mesiresi: Özellikle II. Selim zamanında rağbet edilen bir gezinti yeridir. Kır kahveleri ve bahçelerle donatılmış bu gezinti yerini Gümüş Suyu ve Serviler üstü çevrelerdi.

Kemer-bendinden âgûşa çeken yâri safâ eyler
Kemerler seyrine çıkmış kadar kesb-i hevâ eyler
5

Gümüş-suyı'ndaki emvâci nahvetle ider pâ-mâl
O sîmîn-sîne kim mestâne raksa ibtidâ eyler
İAPD, s.172-23-1

Oldı nitâkı hancer-i sîmîne cilvegah
Güyâ Gümüş-su yine olupdur kemer memur
AND, s.249, 53-3

Beşiktaş Hüseyin Ağa gezinti yeri, Nüzhetiye ve Ihlamur mesiresi; buradan Fulya deresi geçer. Ferahâbâd Bahçeleri buraya kadar ulaşırdı.

Buyurdu nâmına Bâğ-ı Ferah demek münâsibdir
Çü kalmaz mevki' -i pâkin gören dillerde gam aslâ
16
Nice Bâğ-ı Ferah denmez nice evsâfi söylenmez
Cihân-zîb oldu çünkim böyle nüzhetgâh-ı gam-fersâ
ND, s.166-15

7. Büyükdere, Kırkağaç Bendler vadi ve mesiresi: O dönemde Kağıthane'den sonra gelen en önemli mesiredir. Bendler, Çiftehavuzlar güzergahı en çok rağbet edilen yerlerdir.

8. Çubuklu mesiresi: Burası sahile yakın bir yerdeki ağaçlık ve ağaçların altındaki havuz ve dereden oluşurdu. Çiftehavuzlar buradaydı.

28
Şu'arânun kalemi döndü dehân-ı lâle
Diyecek söz bulamaz ya ne disün hayrandur
s.75-39

Çifte Havz'un dahı vasfında didi ba'zılar
Cennet-i rûy-ı zemin içre olan 'aynandur
40

Hüsnini söylediler şöyle güzelce Kemer'ün
Ki heman ebru-yı pür-pîç ü ham-ı hûbandur
41

Didiler kankısını cây-ı karâr eylersiz
Âsafâ bendelerün müntezîr-i femandur
42

Her birin geşt ü güzâr itdi buyurdı ki belî
Bunlarun her biri gerçi eser-i şâhandur

43

Cümleden lîk safâ-bahş ü ferah-cây-ı latîf
Eser-i hazret-i hâkân-ı Sikender-şandur

44

İtdi su bendinün üstindeki kasrı teşrîf
Ki hümâyûn-eser-i pâdişeh-i devrandur

SVD, s.74

Yukarıda sayılan mesire yerlerinin dışında Fındıklı'nın da bu dönemde gözde mesire yerlerinden bir tanesi olduğu aşağıdaki beyitlerle ifade edilmektedir.

1

Ne koz kırdık geçip fındıklıya ol beste-lebsiz biz
Nice râm eyleriz ol çeşm-i bâdâmı 'acebsiz biz

6

Dü destim kalsa zîr-i seng-i hayretde nola ey Şâkir
Ne koz kırdık gidip fındıklıya ol beste-lebsiz biz

ŞD, s.141- 35

VII. BÖLÜM

ÇIRAĞAN EĞLENCELERİ- SADÂBÂD ZİYAFETLERİ- HELVA SOHBETLERİ

Bahar ayları gelip de laleler açılmaya başladığında III. Ahmet'in yalı sefaları, eğlenceleri bütün haşmetiyle başlardı. Sadrazam da padişahın bu dönemde en güzel şekilde eğlenmesi için hiçbir fırsatı kaçırmaz, baharın geldiği günlerde tek bir günü tek bir geceyi bile boşa geçirmek istemezdi. III. Ahmet'i lale seyrine davet için yazdığı telhis şöyledir: “Şevketlü, kerâmetlü efendim. Yarınki Perşembe günü yahut Cuma ve Cumartesi günlerinin her hangisinde teşrîf-i hümayûnları buyurulur ise, asla bir mani olur hâlet yoktur. Lâlelerin dahi temâşa olunacak zamanı olup, vakti geçmeden ve havalar dahi böyle letafet üzere iken, devlet ve ikbâl ile ululuk gölgesi salmaları münasiptir. İnşâallah dahi yarınki gün hava böyle lâtif olursa, teşrîf-i hümayunları tamam vaktine tesadüf eder. Kulunuza göre bugün, yarın, ol bir gün buyurmalarıdır. Bu üç gün içinde herhangi gün şahâne yüksek arzularına uygun gelirse, ol gün teşrîf-i hümayunlarıyla bu zerre değerindeki kulu, topraktan kaldırmaları bâbında emir ve ferman, şevketlü, kerâmetlü, mehabbetlü, velî-i ni'metim, efendim, Padişahım hazretlerindedir” (Altınay 1973: 43-44)

Bahâr eyyâmıdır zevk-i gülîstan vaktidir şimdi
Açıldı lâleler seyr-i çırâğan vaktidir şimdi
Çemen faslı nevâ-yı 'andelîban vaktidir şimdi
Açıldı lâleler seyr-i çırâğan vaktidir şimdi
ND, s.267-43-I

I
Gülîstan lâle-i ahmerle pür-zîb oldu ser-te-ser
Çırâğan faslı ıyd eyyâmıdır şevketlü hünkârım
Karâr etsin mi İstanbulda şimden sonra hâtırlar
Çırâğan faslı ıyd eyyâmıdır şevketlü hünkârım

II
Senin çün besledi ezhârı bir yıldan beri gülşen
Haber sormakdadır her lahza teşrîf-i hümayûndan
Tebâh olur iki günde eger lûtfunla gelmezsen
Çırâğan faslı ıyd eyyâmıdır şevketlü hünkârım

III
Bilirsin kim efendim lâlenin nâzükdür eyyâmı
Tamâm olur heman bir haftada âgâz-ı encâmı
Kerem kıl tizce teşrîf eyle bilsin bâri bayramı

Çırâğan faslı ıyd eyyâmıdır şevketlü hünkârım

IV

Çemen kıldı yeşil dîbâsını yollarda gösterde
Gelüp durdu selâma nev-bahâr u ıyd bir yerde
Hele geç kalması şâyan görünmez bu havâlarda
Çırâğan faslı ıyd eyyâmıdır şevketlü hünkârım

V

O cây-ı nüzhet-efzâya nice meyl etmesin hâtır
Ki ol yerlerden olmuşdur nice ehl-i hüner zâhir
Zuhûr etmiş husûsâ kim Nedîmâ gibi bir şâ'ir
Çırâğan faslı ıyd eyyâmıdır şevketlü hünkârım

ND, s.253-27

I

Erişdi nev-bahâr eyyâmı açıldı gül ü gülşen
Çırâğan vakti geldi lâlezârın dîdesi rûşen
Çemenler döndü rûy-ı yâre reng-i lâle vü gülden
Çırâğan vakti geldi lâlezârın dîdesi rûşen

II

Açıldı dil-berin ruhsârı gibi lâleler güller
Yakışdı zülf-i hûbanveş zemîne saçlı sünbüller
Bu misra'la nevâ-sâz olmada âşüfte bülbüller
Çırâğan vakti geldi lâlezârın dîdesi rûşen
s.259-III

Gelir deyü cihânın şehriyârı bezm-i gülzâra
Temâşâ etmek için yâsemenler çıkdı dîvâra
Tebessümle dedi gül-gonce gûş-ı bülbül-i zâra
Çırâğan vakti geldi lâlezârın dîdesi rûşen

IV

Olup gülşen çırâğân ile pür-şevk u neşât-efzâ
Zemîni lâlezârın nûrdan tâvûsdur gûyâ
Hezâran müjde kim açıldı rûy-ı gonce-i ra'nâ
Çırâğan vakti geldi lâlezârın dîdesi rûşen

V

Sezâdır kim cihânın pâdişâh-ı mekrümetkârı
Müşerref ede teşrîf-i hümâyûniyle gülzârı
Nedîmin sazlarla okuna bu tâze güftân
Çırâğan vakti geldi lâlezârın dîdesi rûşen

ND, s.258-33

I

Yine bezm-i çemene lâle fîrûzan geldi
Müjdeler gülşene kim vakt-ı çırâğan geldi
Bülbül âteş saçarak bezme gazel-hân geldi
Müjdeler gülşene kim vakt-ı çırâğan geldi

II

Çıkup ikbâl ile gülzâra şehensâh-ı cihân
İltifâtiyle eder gülleri şâd u handân
Lâlezâra gelir elbet yine sultân-ı zaman

Müjdeler gülşene kim vakt-ı çırağan geldi

III

Seyr olup raksı yine dil-ber-i mümtâzların

Yine eflâke çıkar nâleleri sâzların

Câna âteş bırakır şulesi âvâzların

Müjdeler gülşene kim vakt-ı çırağan geldi

IV

Ney ü santûr u rebâb ü def ü tanbûr ile çeng

Nağme-i bülbül ü kumrîye olup hem-âheng

Pür eder âlemi şevk u tarab-ı reng-â-reng

Müjdeler gülşene kim vakt-ı çırağan geldi

V

Can-fezâ turra-i hûban gibi zülf-i sünbül

Dil-güşâ nazm-ı Nedîmâ gibi ruhsâre-i gül

Dün gülistanda işitdim ki der idi bülbül

Müjdeler gülşene kim vakt-ı çırağan geldi

ND, s.265-41

Bu mevsimde aynen devlet ricali ve padişah gibi halk da kalabalık gruplar halinde lale gezintilerine çıkar; kayıklar Sadâbâd sularında gezinirdi. Bu demlerde lale seyranı yanında muhtelif köşklere, mesire yerlerinde ve özellikle Sadâbâd'da düzenlenen ziyafetler, çırağan eğlenceleri de son derece gözde eğlencelerdir.

Der-vasf-ı çırâğân-ı İbrâhîm Paşa

1

Bu lâlezârda seyr eyleyen çırâğânı

Görür bahârda nûr olduğın şebistânı

2

Bahâr hıtta-i gülzârı eyledi teshîr

Kolunda bulunalı nîze-bâz-ı rummânî

3

Çemende pertev-i mir'âta eyleyen dikkat

Zemîne indî sanur âftâb-ı rahşânı

4

Bu bezm-i nûr-sirişt içre kim görürse ider

Çırâğ-ı gülşene teşbîh mâh-ı tâbânı

5

Zihî sirâyet-i feyz-i safâ ki şimdi bulur

Basîret ehli süveydâ-yı tab'ı nûrânî

6

Açıldı pençe-i mihr ile yine rûy-ı nigâr

Çözülse 'âşıkınun n'ola rişte-i cânı

s.96-7

Bu mevsim içre n'ola nahl-i ergavân açılıp

Olursa gülşene gül-rîz-i şevk u şâdânî

8

Ki virdi özge letâfet zemîne feyz-i bahâr

İdüp güşâde çemen-suffe-i gülistânı
9
Bu zîb ü zîver ile da'vet eylese yaraşur
Bahâr-ı gülşene sâhib-kırân-ı devrânı
10
İderse ta'ne bu şeb rûz-ı rûşene ne 'aceb
Ki saldı sâye-i iclâl Zıll-ı Yezdânî
11
Bu bezm-i hâssı temâşâya gelse lâyıkdur
Medâric-i felekün encüm-i fûrûzânı
12
Ne bezm-i hâss ki zer şemse itse şâyândur
Felek derîçesine neyyir-i dırahşânı
13
Ne bezm-i hâss ki devletle eyledi teşrîf
Anı zemîn ü zamânun hıdîv-i zî-şânı
14
Zihî hidîv ki subh-ı bahâr devletidür
Açan ruh-ı çemeni rûy-ı verd-i handânı
15
Fürûğ-ı saltanatı reşk-i gülşen itmişdür
Bu köhne 'âlem-i hikmet-medâr-ı imkânı
16
Zihî hıdîv ki hikmetde bahse kâdirdür
Büzürcmihr ile mesned-nişîn-i dîvânî
17
Zihî vezîr-i Felâtun-şu'ûr kim olamaz
Hired mebâhis-i tedbîrde sebek-hânı
s.97-18
Sirâc-ı saltanatı ola haşre dek tâbân
Olup vikâye-i lutf-ı Hudâ nigezbânı
19
'Înâyetinden idüp 'İzzet iktibâs-ı fûrûğ
Ana çırâğları eylesün çırâğânî

İAPD, s.95-8

Müseddes Berây-ı Çırâğân-ı İbrâhîm Paşa

I
Nigâh-endâz olanlar bâğda bezm-i çırâğâna
Zemîni benzedürler âsmân-ı encüm-efşâna
'Acâyib şu'le virmiş şem'ler sahn-ı gülistâna
Ki kıldı hıyre-i reşk-i dü-çeşm-i mest-i hayrâna
Çemen mi yohsa kim bir nûrdan deryâ mıdur bilmem
Dokunmuş rişte-i meh-tâbdan dîbâ mıdur bilmem
II
Çemen kim sîne-i sebzinde yer yer lâle göstermiş
Kumâşın 'arz idüp gûyâ mülevven kâle göstermiş
Alup etrâfını her şem'a bedr-i hâle göstermiş
Ser-âgâz eyleyüp mutrib nevâda nâle göstermiş

Sen insâf it nice ser-mest-i şâdî olmasun âdem
Safâ âmâde hâtırlar güşâde her gönül hürrem

III

Şebistân-ı felek kim encümengâh-ı kevâkıbdür
Temâşaya bu bezm-i hâssı bin cân ile tâlibdür
Bu mevsimlerde zîrâ lâlezâr eflâke gâlibdür
Zemînün âsmâna şimdicek tercîhi vâcibdür
Ki bir hurşîdi var nâmı şehensâh-ı mu'azzamdur
Meh-i tâbâmı var 'üvânı dâmâd-ı mükerrermdür

IV

Çemende lâleler kim keşf-i gül-ruhsâr-ı âl eyler
O nev-res tâzelerdür gûyiyâ 'arz-ı cemâl eyler
Bu gûne bezm-i hâssu'l-hâssı kim vehm ü hayâl eyler
Bu bezmün mislini ümmîd iden fikr-i muhâl eyler
Bunun zîrâ ki bezm-ârâsı Zıllu'llâh-ı dânadur
Tarâvet-bahş-ı 'üvân-ı cemâli sadr-ı vâlâdur

V

Temâşâ eyle 'İzzet lem'a-i şem'-i şeb-i tâbı
Akıtmış lûle lûle bâğa gûyâ cûy-ı meh-tâbı
Ser-â-pâ şu'le kılmış nûrdan her berg-i sîr-âbı
N'ola sârî olursa çeşm-i cânâ feyz-i seyl-âbı
Bu 'ahde 'ahd-i Sultân Ahmed-i kişver-güşâ dirler
Bu eyyâm-ı şerîfe mevsim-i zevk u safâ dirler

İAPD, s.152-2

Gazel-i müzeyyel berây-ı çırâğân-ı Kapudan Mustafâ Paşa

1

Lâle tâb-âver olup bezm-i çırâğâna bu şeb
'Arz ider sûzişini dâver-i devrâna bu şeb

2

Döşeyüp sahn-ı çırâğâna kumâş-ı elvân
İtdi ârâste bir bezm-i mülûkâne bu şeb
s.161-3

Şem'alar reh-güzer-i şâh-ı cihânı suladı
Akıdup çeşme-i meh-tâbı gülîstâna bu şeb

4

Jâleden rûy-ı nigâra dizilüp dürr-i vahîd
Gösterür hüsn-i dil-ârâsın 'arûsâne bu şeb

5

Rûz-ı rûşen gibi her şem'a ziyâ-güster iken
Kim bakar tâbiş-i rûy-ı meh-i tâbâna bu şeb

6

Kangı şem'-i çemen-efrûza yakılsun bilmez
N'ola hayret-zede olur ise pervâne bu şeb

7

Tal'at-ı gurre-i şevvâl gibi virmede şevk
Âdem itdükçe nazar şem'-ı fûrûzâna bu şeb

8

Lâleler cümle idüp sâk-ı vifâk üzre kıyâm

Muntazır makdem-i şâhenşeh-i zî-şâna bu şeb

9

Makdem-i Sâye-i Mevlâ'dan idüp kesb-i fûrûğ

Feyz-i nûr itdi çemen bezm-i şebistâna bu şeb

10

Buldu teşrîf-i hümâyûn ile gülşen rif'at

Hande eylerse n'ola rûtbe-i Keyvân'a bu şeb

11

Viridi zînet çemene feyz-i seher lâyıkdur

Şeh-pesend olsa bu tertîb-i müşîrâne bu şeb

12

Sadr-ı 'âlî-menişün himmetidür dâmâdı

Oldı nâ'il şeref-i makdem-i sultâna bu şeb

13

Haşre dek mâye-i fahr olsa sezâ kendüsine

Sürdi yüz hâk-i reh-i şâh-ı cihânâna bu şeb

14

'İzzetâ kalmadı söz bende du'âdan gayrı

Döndi tab'um dahı bu dîde-i hayrâna bu şeb

15

Haşre dek şem'a-i ikbâli fûrûzende ola

Tâ-seher yalvaralum sıdk ile Yezdân'a bu şeb

İAPD, s.160-9

18

Görmez cihânı gözlerimiz câm-ı Cem değil

Keyf-i mey-i mahabbetin iy şûh kem değil

Tahrîr-i ser-nüvişteme satr-ı rakam imiş

Pür çîni-i cebîne sebep yohsa gam değil

s.404, 31

Çerâğın ister efzûn olduğın tab'-ı mülûk-âne

N'ola eylerse rağbet Hüsrev-i devran Çırâğâna

Çırâğân sanma encüm yeryüzünde encümen tutdı

Temâşâ-yı gülîstân-ı şehensâh-ı cihan-bâne

AND, s.401

3

Gül açıldı nahl-i sûra döndi eşcâr-ı çemen

Oldı câm-ı lâle sahbâ-yı sabâdan âb-şâr

5

Vaktidür gülşen dahı efzûn tarâvet kesb idüp

Eylese âheng-i tertîb-i Çerâğân lâlezâr

s.60, 13

Olduğın vâ-beste-i vakt-i bahâr ihsâs idüp

Lâle dîdârına bir yıldur çekerdi intizâr

16

Bir veliyy-i ni'met-i 'âlem ki buldı lâleler

Yılda bir kerre nigâhından bu denlü iştiyhâr

18

Lâle gibi yılda bir kerre degül her rûz olur
Lâlezâr-ı âstânında çerâğân bî-şümâr
20

Lâlenün vakt-i temâşası gibi memdûhdur
Râşidâ olmak sühandâ dahı meyl-i ihtisâr
22

Lâlezâr-ı devleti dâ'im tarâvet-yâb olup
Hıfz ide zâtın hatâdan hazret-i Perverdigâr
RD, s.59, 9

9
Gitdi germâ-yı gam irdi şeb-i yeldâ-yı neşât
Meclis-i sohbet-i helvâya halâvet geldi
s.63, 17

Ola hâtırları makrûn-ı meserret te kim
Diyeler vakt-i şitâ mevsim-i sohbet geldi
RD, s.62, 11

40
Sezâdur sohbet-i helvâya âgâz eylese herkes
Hemân tatlıya tatlı söyle geldi zevk hengâmı
41

Sezâ-yı i'tibâr-ı meclis-i ülfet bu demlerde
Ya bûs-ı çeşm-i cânândur ya hod helvâ-yı bâdâmî
42

Egerçi sohbet-i helvâ degül helvâ-yı sohbetdür
Olan erbâb-ı tab'un bâ'is-i şîrînî-i kâmı
43

Velîkin ictimâ'a bir bahâne olmagın anun
Miyân-ı halkda cem'iyet-i helvâ olup nâmı
RD, s.67, 12

Teşrîfiyye berây-ı sohbet-i helvâ be-hâne-i kethudâ muhammed paşa

1
Bi-hamdi'llah yine olup resîde mevsim-i sermâ
Sükûn buldı harâret-bahş olan tâb u tef-i germâ

2
Hudâ her fasla bir gûne tecellî eylemiş el-hak
Bahâr u sayfa söz yok deyde vardur başka feyz ammâ

3
Şitâda revnâk-ı âteş dahı üşkûfeden kalmaz
Bahâr eyyâmı vardur dirler ise lâle-i hamrâ

4
Fusûl-ı dîgerün devrân-ı hükmi irdi encâma
Bu demde fasl-ı deydür eyleyen ahkâmını icrâ

5
Ocak kânûn-ı evvel mankalı kânûn-ı sânidür
Temmuz eyyâmı geçdi âba rağbet kalmadı zîrâ

6

Nihâlân-ı çemen kar yağdı câmeyle ider cilve
Dem-i germâda ak sade giyen meh-peykerân âsâ

7

İdüp hallâc-ı dey pür penbe-i berf ile dükkânın
İder kışlık libâsın halka vakti geldüğün îmâ

8

Mu'ammâ zann ider ahkâm-ı vakte olmayan 'ârif
Görüp çıkmaduğın zîr-i lihâf-ı lafzdan ma'nâ

9

Cihânun şeker-i berf ile memlû olması eyler
Mezâk erbâbına îmâ-yı vakt-i sohbet-i helvâ
s.112, 21

Murâdı halka ta'mîm-i safâdur itmeden tertîb
Bahâr olsa çerâğân zevki kışda sohbet-i helvâ
RD, s.111, 21

Berây-ı teşrîf-i sohbet-i helvâ be-hâne-i dâmâd kapudan mustafâ paşa

23

Geh Çerâğân gâh Sa'd-âbâd zevki şimdi hod
Sohbet-i helvâ zamânıdır şitâ hengâmıdır

24

Eylesünler birbirin da'vet ricâl-i saltanat
Çünkü germ-â-germî-i bezm-i vilâ hengâmıdır
RD, s.114, 22

29

Değüldür zümre-i nev-devletân âsâ fûrû-mâye
Dür-i yektâ-yı nîsân-zâde-i bahr-i asâletdür
s.126-47

Şebâne güft-gûy-ı sükkerîn-i hâlet-i vasfı
Mezâk-ı ehl-i isti'dâdda helvâ-yı sohbetdür
RD, s.125, 24

Kudûm-ı yâr ise maksûd bezm-i ünse eğer
Misâl-i sohbet-i helvâ vesîle bulmaludur
Olup çü şîr ü şeker mûmtezic miyâneleri
Efendisiyle kulı yağlu ballu olmaludur
İAPD, s.266-5

Çırağan eğlenceleri, Yeni sarayın bahçelerinde düzenlendiği zaman bu eğlencelere harem halkı da iştirak ederdi. Gece mehtabın aydınlattığı muhteşem bahçelerde laleler arasına çeşit çeşit şekerlemeler konulup araları kandiller ve mumlarla aydınlatılırdı. III. Ahmet'in bu eğlenceler için tercih ettiği yerler Çırağan Bahçesi, Emnâbâd Sarayı ve İbrahim Paşanın Beşiktaş'taki Âsafâbâd isimli köşküdür. Bu eğlencelerde geç vakitlere kadar sohbetler edilir, şiirler okunur, keyifli saatler geçirilirdi. Bu ziyafetlerin ramazan ayına tesadüf ettiği günlerde şehirde ayrı

bir güzellik hasil olmaktadır. Bütün Şehrin bahçeleri, camilerin minareleri mahyalarla donatılır (Altınay 1973: 67).

O dönemde Çırağan eĖlenceleri²⁰ adıyla anılan bu eğlencelerin ne oldukları hakkında bize bilgi veren sadece yerli kaynaklar değildir. O dönemde çeşitli vesilelerle ve görevlerle İstanbul'da bulunan batılılar da bu konuyla ilgili bilgi vermektedirler. Bir Fransız soylusu bu eğlenceleri Şu Şekilde anlatmaktadır: *“Bahçelerde göz alabildiğine yayılan, her renkte lale tarlaları. İlerine fenerler, lambalar, kristal fanuslar yerleştirilmiş. Topraktaki iek sayısı yeterli değilse, hem tâze kesilmiŐ, hem yapma çiçekler, vazolar ve kseler içinde her yere konulmuŐ. Fenerlerin ve fanusların çevrelerine aynalar, prizmalar yerleştirilmiş. IŞıkların renkleri, çiçeklerin binbir tonuna yansıtılıp, ağaçların altı bir nur seli haline getiriliyor. IŞık ve renk yetmiyor, yer-yer msiki fasılları yapıyor, mehtaba saz sesleri yükseliyor. iek tarhları arasına dkkn taklidi pavyonlar yerleştirilmiş, bunlar içinde dünya güzelleri konuklara atlas, ipek, altın, gümüş, billr satıŐları yapıyor ve davetliler, birbirlerine bunları ve mücevherleri armağan ediyor”* (Gülersoy 1980)

5
Rehgzra ferş-i dîbâ-yı çemenzâr itmege
Emr-i Hak nev-rzı evvelce Őitbn eyledi
6
Makdem-i Şâh-ı Őhra itmege mum ŐenlĖi
Gülşene peyk-i sabâ tebliğ-ı fermân eyledi
7
Nahl-ı sr gibi hel gl-deste zînet bağladı
Her menâre ya'ni kandlin frzn eyledi
8
Ser-nümâ olup kemingh-ı zeminde lleler
Gl karanfil Şevk ile k-ı girbn eyledi
9
Lâle resmin eylesün mhiyye-bzan ba'd-ezn
Lâle zîrâ kendini kandl-i szn eyledi
10
Table-i nukl-i ftra döndi lâle tahtesi
Hn-ı elvan ni'met-i feyz-i Hak erzân eyledi
11
b-ı gevherle su virdi ebr-i Nîsân 'leme
Sun'-ı Yezdan gülşen-i kn-ı BedehŐn eyledi
12
Mevsim-i nev-rz-ı sultnyi ta'kb eyleyüp

²⁰ Bk. Küçükçelebi-zâde Asım Tarih; s. 29, 155...

Rûzemûz 'ıyd-i se-rûze kesb-i rûchân eyledi

13

Eyleyüp fasl-ı çerâğâna tesâdüf bâ-husûs

Nükte-i nûrun-'alâ-nûrı nümâyân eyledi

14

Şöyle rûşen oldı şeb kim ana nisbetle kazâ

Rûz-ı 'ıydın subhını şâm-ı garîbân eyledi

15

Tâb-ı reşk ile yakup Allâhu a'lem bi's-savâb

Mevsim-i 'ıyd-i felek fasl-ı Hazîrân eyledi

16

Âsumân-ı pür-kevâkıbden zemin fark olmayup

Çeşm-i çerhi pertev-i kandîl hayrân eyledi

17

Feyz-i te'sîr-i safâ ile karîrü'l-'ayn olup

Çeşm-i şevkin her kişi şem'-i şebistân eyledi

s.79-25

Bir çerâğan kim gülistânın behîşt idüp kıyâs

Bâmını tâvûs-ı kudsî cây-ı cevân eyledi

28

Bir çerâğan kim fetîl efrûzi-i kandîlini

Şu'le-i ikbâl ü baht-ı şâh-ı devrân eyledi

29

Çok mıdur bu revnak öyle lâlezâra kim anun

Tarh u resmin emr-i sultân-ı cehan-bân eyledi

SVD, s.78-10

İbrahim Paşanın sadareti sırasında İstanbul'da görevli olan Fransız elçisi Jean Sauvent de Villeneuve de sadrazamın kendi bahçesinde düzenlenen bir çırağan eğlencesini şu cümlelerle anlatmaktadır: *"Sıradaki her dördüncü çiçeğin yanında, çiçekle aynı hizada bir mum duruyor ve tarhlar arasındaki geçitlere içi her türden kuşla dolu devasa kafesler açılmış. Kafesli cumbalar inanılmaz miktarlarda çiçekle donatılmış; bunlar şişelere konmuş oluyor ve çok sayıda rengarenk gaz lambasıyla aydınlatıyorlar. Bahçedeki bodur dallara da lambalar asılmış hep; bu yeşil dallar ise yakındaki ormanlardan şenlik için özel olarak getirilip cumbaların arkasına yerleştirilmiş. Bütün bu değişken renkler ile ışıkların yarattığı etkinin bir de bahçedeki sayısız aynayla sonsuza kadar çoğaltıldığını düşününce, görüntünün ne kadar muhteşem olduğu anlaşılabilir"* (Dash 2000: 159)

O şehenşeh ki olur necm-i seher subh-ı bahâr

Biri şem' ü biri âyîne çerâğânında

SVD, s.13

Bazı kaynaklar çırağan sefalarını, “*Kaplumbağaların sırtına mumlar dikilirdi ve lale tarlalarının arasına salınırdı...*” diye son derece yanlış ve kaba bir şekilde anlatırlar. Halbuki o dönemde yaşamış bir tanık olan Kâtip Salahî Efendi bu eğlenceleri şu şekilde tarif etmektedir: “...menşurlu (*prizmalı*) billur kandiller lalelerin arasına konulur, kandillerin ışığını o menşurlar çiçeklere aksettirir, bu suretle ışıklanan binlerce rengârenk lalenin gece seyrine doyum olmaz” (Koçu 2003: 65).

Kasîde-i çerâğâniyye der-medh-i sultân ahmed hân berây-ı çerâğân-ı kapudân mustafâ paşa der-bağçe-i vefâ

1

Oldı her lâle birer mihr-i dırahşan bu gice
İtse rûz üzre nola da’vi-i rüchan bu gice

2

Halk bî-minnet-i mihr olacağı rüşendür
Seher-i haşre değın bulmasa pâyân bu gice

4

Yakışup lâle-i rahşâna çerâğ-ı gülşen
Eyledi nûrun-‘alâ-nûrı nümâyan bu gice

5

Tahte-i lâle degül âş-pezi matbah-ı şevk
Table table düşemiş ni’met-i elvan bu gice

9

İhtiyârı ile ‘avd etmez idi bir dahı hûr
Ferah-âbâd’ı gelüp eylese seyrân bu gice

10

Kân-ı la’l oldı Vefâ bâğçesi lâle ile
Suladı âb-ı güherle anı Nîsân bu gice

11

Mûm ile da’vet idüp şevk ü safâyı lâle
Oldılar meclis-i Hân Ahmed’e mihman bu gice

s.112-22

Dün civârında çerâğân-ı hümâyun oldı
Eyledi Hak seni ma’dûd-ı çerâğân bu gice

s.113-28

Ferah-âbâd’daki va’de vefâ-sâz olsa
Eylese ‘azm-i Vefâ ol şeh-i hûban bu gice

SVD, s.111

Döneme ait sağlam kaynaklara baktığımızda görüyoruz ki bugüne kadar zihnimizde yer eden sırtında mumla ağır aksak ilerleyen kaplumbağa sembolü devir

için oldukça kaba ve yersiz kalmaktadır. Lale Devri anıldığında akla gelen bir başka şey de Sadâbâd eğlenceleri²¹ ve helva sohbetleridir elbette.

Başka bir başlık²² altında yapılaş macerası ve dönemin günlük hayatı üzerindeki etkisi hakkında geniş bilgi verdiğimiz Sadâbâd kasrı ve etrafındaki alan sadece Sultan III. Ahmet'in ve devlet adamlarının değil sıradan halkın hayatını da son derece etkiler. III. Ahmet'in dinlenmek ve eğlenmek için sık sık buraya geldiği hatta bu gelişlerin çoğunda sarayda birkaç gün kaldığı bilinmektedir. Yabancı devletlerin sefirleri ve önemli konuklar da burada ağırlanan konuklar arasındadırlar.

III. Ahmet'in, özellikle bu güzel kasırda yapacağı eğlencelerde vezirini de yanında görmek istediği, hatta *“Benim vezirim Sadâbâd mehtaplığı bir mertebedir ki kalem ile vâsfetmek mümkün değildir. Bir gece gelip kalsanız gayet münasip olur...”* şeklinde hatt-ı hümayunlar gönderip vezirini bu eğlencelere davet ettiği belirtilmektedir (Ayverdi 1999 : 463).

Bir süre sonra bu Sadâbâd ziyafetleri resmi bir mahiyet kazanmaya başlar, burada yapılan karşılamlar her seferinde tekrarlanan bir seremoni haline gelir. Ziyafetlerde ve törenlerde devlet erkânı hazır bulunurdu. Şeyhülislam, Reisülküttap ve Yeniçeri ağasını davet etmek görevi Kethuda Beye düşerdi. Bütün devlet erkânı padişahın gelişini Mirahor köşkünde beklerler. Padişah buraya son derece süslü bir alayla gelirdi. Alayda sırasıyla kılavuz çavuş, dergâh-ı âli çavuşlarıyla silahdar çavuşları, gönüllü zeamet sahipleri ile birlikte dört bölük ve sipahi ağaları, Samsunlu neferler, rikab-ı humâyun ağaları bulunmaktadır. Tüm bu kalabalığın ardından Sultan III. Ahmet tüm haşmetiyle gelmektedir. Onun da arkasından Enderun ağaları, beşyüz civarında dal-fes nefer bunların ardından da mehteran takımı sultanı izlerdi (Altınay 1973: 50).

Sadâbâd'da yapılan şölenlerden bir tanesi Sedad Hakkı Eldem'in Sa'dabad isimli eserinde Küçük Çelebizade İsmail Asım Tarihi'nden alıntı yapılarak günümüz Türkçesi ile şu şekilde anlatılmaktadır:

²¹ Bk. Küçükçelebi-zâde Asım Tarihi; s. 177.

²² Bk. Mimari.

“SADÂBÂD MESİRESİNDE İSKENDER YARADILIŞLI PADİŞAH HAZRETLERİ İÇİN (DAHİYANE) TERTİPLENMİŞ SADRAZAM ŞÖLENİ

Sadr-ı azamın dağlar deviren büyük himmet ve gayreti ile dünya cennetlerinin beşincisi (O devirde dünya cennetleri 4 tane idi. 1.si: Basra'da Ubulla, 2.si: Sogdiana'da Semerkand vadisi, 3.sü: Elcezire'de Bevvan Geçidi, 4.sü: Şam Vadisi.) Sadâbâd diye adlandırılan gönül açıcı gösteri ve gezinti yerinde (Tanrı ömürlerini sürekli ve baki kılsın) Padişah hazretleri için inşa edilen gönül ferahlatıcı saray ve ışık saçan güneşin benzeri köşklerinin önünde yaratılan çağlayandan başka parlak saf gümüşe benzeyen, raspa edilmiş beyaz mermerlerden bir çağlayan inşa edildi. Adı geçen çağlayanın iki tarafında ve arasında birer yıldız kaplı yüksek taht ile Saltanat' ın Parlak Güneşi için sanki üç tane Su Burcu (Burc-ı Abî) oluşturmuştu. En mükemmel ve güzel tesisten Hürremâbâd (Yeni kurulan Harem-i hümayun. “Yeşil Köşk”) a geçiliyordu. Gümüş kanalın iki tarafında ve Eyüp Sultan semtinde saray bahçelerinden Karaağaç bahçesine ulaşıyordu. Burada derenin iki tarafında bulunan (tepelik arazi) sarayın yüksek sempatisini kazanmış ayan ve devlet memurlarına temlik ve ihsan edilmiş ve herkese gönlünce birer köşk ve dinlenme evi inşa etmelerine ruhsat verilmiş, çok sayıda bağ kütüğü ve fidanı ve meyve ağaçları dikmeleri ferman buyurulmuş idi. Kısa sürede tüm o yerlerin tepelerine bağlar kurulmuş ve inşa edilen bağcılık stiline ve muhite uygun ve yapıları tabii ve takdire layık kusursuz köşklerin her biri birer dinlenme ve huzur yuvası olmuştu. Başkent İstanbul yöresinde bulunan güzel mesirelerin hepsinden üstün ve seyir ve temaşası şevketli padişaha layık görüldüğünden sözü geçen ayın dördüncü (Çarşamba) günü Sadr-ı azam hazretleri tarafından, Alemi Gözeten zamanın sonuna kadar -tanrı ömürlerini sürekli ve daim kılsın- Şehinşah hazretlerine bir şölen düzenledi. Akarsu kenarında ve gönül çekici güzellikteki Saray çevresine açık yeşil Zümrüde benzer (Zeberced'in rengi) çadırlar kuruldu. Şeyh-ül İslam -üzerine selam olsun- hazretleri ve kapudan derya Mustafa paşa hazretleri vr azl edilip sonra nasbolunan Rumeli ve Anadolu vezirliklerini bilfiil kazanmış ve Sadaret payesi ile akranları arasında temayüz etmiş ulema reisleri tarikından eski Sultan imamı Hasan efendi ve Damadzade Ahmet efendi ve Mirzazade Şeyh Mehmet efendi ve Uşşakizade Abdullah efendi ve Rumeli Veziri doktorbaşı Ömer efendi ve Çivizade Ataullah efendi ve

Kevakibîzade Veliddin efendi ve eski Sultan imamı Salih efendi ve Paşmakcızade esseyyit Abdullah efendi ve Ak Mahmut efendizade nakibüleşraf esseyyit Zeynelabidin Mehmet efendi ve Yahya efendizade Feyzullah efendi ve Anadolu veziri Tosyalı Mustafa efendi ve sair ayan ile Divan' a mensup mevki sahipleri davet olundular.

Halkın Sultanı (Tanrı günlerin sonuna kadar onu durucu eylesin) Padişah hazretleri sabah erkenden Süleyman peygamber tahtına eşit yelkenli saltanat filikalarından Mirahur Köşkünde karaya çıktılar. Kaplan donlu Savaş arslanı atının üzerinde güneş gibi yükseldiler. Görkemli ve düzenli alay ile kendilerine tahsis olunan yerlerine geldiklerinde ışık saçan güneşin bir benzeri olan tahtlarına otururken etrafa ikbal ve mutluluk saçtılar. Sağda ve solda saf tutup elpençe divan duran saygı değer kişiler Sultanın iksir' e benzer bakışlarının etkisi ile şerefe ve kelâmsız selamlarına erdiler. Sonra bu ferahlık havası içinde hazır durumda geniş kapsamlı izin ve ruhsatın çıkmasını bekleyen 400 kadar tüfekendaz, atışla testi kırma hünerlerini göstermelerine ferman buyurulunca Padişahın önünde maharetlerini göstermeye başladılar. Hedefe doğru vuruş kaydedenler parti parti bahşiş ve in'amlar ile seçkin kılındılar. Doğru vuruş yapamadıklarından utanç teri dökenler de Sadr-Azamin önünden geçerlerken teker teker altınlara vurdular. Bunun ardından, yıldırım saçan toplarla dikili hedeflere atış başladı. Birkaç kez yıldırım gibi vuran güllelerle hedef iman ehlinin düşmanlarının ocakları gibi darmadağın edildi. Daha sonra bu toplantıya çağırılanlar ağırlandılar. Bu arada saygı değer ulema vezirlere geçen yıl eriştikleri şerefe nail olacakları ve padişah huzuruna kabul edileceklerine ruhsat ve izin verildiği bildirildi. İmtiyaz kazanan yüksek değerli vezir ve halk müftüsü ile kapıdan-ı derya vezir Mustafa paşa ile birlikte Saltanat tahtının eteğini öptüler ve mutluluk ve şeref mertebelerinin son basamağına eriştiler.

Ulu ve güçlü Padişah, feleğin kendisine destek olduğu tâcdar hazretleri ikindiden önce Sayın damatları Sadr-ı azam ile yeni kurulan Hürremabad haremgâhı görmek istediler ve yeni yapılan sarayı seyretmek üzere o tarafa yöneldiler, dönüşlerinde (yolda bilgilenme) kuralına uyararak yeni kurulan köprüyü geçtikten sonra Hilafet doruğunun yüce güneşi süs evi Su Burcundan bahtı genç şehzadeleri Sultan Süleyman hazretlerinin bindikleri hilâl şeklindeki filikaya geçtiler ve yüce değerli sadr-ı azamlarını saadet ve ikbal ile karşılıklarına oturtarak iltifat ettiler.

Orada veciz ifadeli şair Seyyit Vehbî efendinin tanıklamaya gereksinme göstermeyen şu beyti ne kadar sade ve hoştur:

Beyt: Bindi bir zevraka damadı ile hazret-i Şah

Burc-u âbîde karar eyledi san Mihr ile Mah

Açıklaması (nesir olarak) : “Hazret-i padişah damadı ile bir kayığa bindi, sanki su burcunda güneş ile ay karar kıldı”.

Kangı sadr oldı kayıkda hem-nişîn-i padişâh
Kangı şeh itdi senün gibi vezîri yâr-ı gâr
SVD, s.111

Öğülmeye değer Sadr-ı Azam hazretleri orada da birgün hizmet etti ve sayesinde Cihan Gözetenlerin tümünü huzura kavuşturduğu gibi rüzgara açık bu vadi de koruyuculuk yaparak Ulu Tanrının Gölgesini esen rüzgarlardan ve güneşin şiddetli sıcağından korudu.

Feleğin yüce mekanının sahibi Padişah hazretleri - Tanrı korusun ve baki kılsın - akşama doğru saray-ı hümayunlarını teşrif buyurdular. Ertesi Perşembe günü namaz vakitleri esnasında durmak suretiyle yine seyran yeri Sadâbâd' ı şevketli ayaklarıyla şereflendirdiler. İkindiye doğru kimi zaman koşu için hazırlanan cirit atlarının sür'at ve ivmelerini ve hızla uzaklaşmalarını seyretmek, kimi zaman güreş tutanları, cirit atanları ve çeşitli oyunları temaşa ederek vakit geçirdikten sonra yine saadette Saray-ı hümayunlarına gidip Saltanat ankasının yuvasına teşrif buyurdular” (Eldem 1976 :145-146).

Devlet ricali bu son derece görkemli törenlerle Sadâbâd'a gelip giderlerken ahaliden bazıları da süslü ve yaldızlı kafesleri olan arabalarla buraya gelirler. Kağıthane mesiresine asıl heyecan ve hareket katan unsur III. Ahmet'in yahut İbrahim Paşa'nın buraya yaptıkları ziyaretler olurdu. Bu günlerde her yerde yarışlar düzenlenir, at yarışları yapılırdı (Altınay 1973: 50).

III

Gâhi Feyz-âbâda doğru doğru 'azmedüp eyle safâ
Asaf-âbâda gelüp gâhî salın ey meh-likâ
Gel hele gör sahn-ı Sa'd-âbâda hiç olmaz bahâ
İyddir çık nâz ile seyrâna kurbân olduğum

IV

Kapladup gül-penbe şâli ferve-i semmûruna
Ol siyeh zülfü döküp ol sîne-i billûruna
İtr-ı şâhîler sürüp ol gerden-i kâfûruna
İyddir çık nâz ile seyrâna kurbân olduğum
ND, s.251-25

Ziyafetlerin sonunda düzenlenen bu yarışların yanında pehlivan güreşleri, ayı ve köpek kavgaları tertip edilmekte, nişan talimleri ve top talimleri yapılmaktadır. Nişancılıkta isabet kaydedenlere padişah tarafından ödüller verilir, damatlara samur kürkleri giydirilir, elmaslı hançerler bağışlanır. Eğer bu ziyafetlerde yabancı ülkelerden gelen konuklar da varsa bu altın ve mücevher yağmurundan onlar da paylarına düşeni alırlardı. Padişah düzenlenen yarış ve oyunları seyrederken devlet ricalinin yanında şair ve ilim adamları da yanında bulunur, bir fırsatını bulduklarında kasideler, kıtalar söylerler böylece sultanın yahut baş vezirin dikkatini çekerler (Altınay 1973: 52).

Havaların güzel olduğu bahar ve yaz aylarında açık havada; sarayların, köşkerin, kasırların bahçelerinde, Sadâbâd' da düzenlenen bu eğlencelerin yerini havaların soğuduğu kış aylarında helva sohbetleri almaktadır.

*Nev-bahârın gerçi seyr-i gülşen ü sahrâsı var
Fasl-ı sermânın ve lâkin sohbet-i helvâsı var*

gibi beyitlerle gece sefalarına, helva sohbetlerine davet edilen devlet adamlarının hiçbiri bu davetleri kolay kolay geri çeviremezler. Bu davetler genellikle saraylarda olur; davet III. Ahmet tarafından devlet erkanına verilebileceği gibi, devlet erkanı tarafından padişaha da verilebilir. Her zaman olduğu gibi bu sohbetlerde de sadrazamının kendisini adeta bir gölge gibi takip etmesini arzu eden III. Ahmet zaman zaman bu çok sevdiği vezirine şöyle beyitler de yazarmış (Altınay 1973: 80)

*Çırağımın benim sen, hem vezîr-i nükte-dânımsın
Nazîrin yok, sadâkat ile meşhûr-ı cihânımsın*

Bazı geceler şair ve ilim adamları İbrahim Paşanın Beşiktaş'taki köşkünde toplanırlar sohbetlerini burada yaparlarmış. Bu sohbetlerde bazen yeni şiirler okunur, bazen yeni bir nüktenin manası açılmış. Yeni ve farklı üslupta bir kıtanın tahlili bu

sohbetlerin konusu olurmuş. Helva sohbetlerinin sonunda adet olduğu üzere mecliste bulunan devlet erkanına, damatlara, şairlere derecelerine göre hediyeler verilmiş (Altınay 1973: 81)

3
Habbezâ hurrem behâr-ı zevk u şâdî vü tarab
Kim bu helvâ bezmini reşk-i çırağan eyledi
s.95-10
Ya'ni ikbâl ü saâdetle vezîr-i a'zâmın
Sohbet-i helvâsına teşrîfin erzân eyledi
s.96-36
Meclis-i helvâsına teşrîf edüp ikbâl ile
Lûtfun anun şem'-i ümmîdin dıraşân eyledi
ND, s.94-26

Teşrîf-i sadr-ı 'âlî İbrahim Pâşâ be-sarây-ı Mustafâ Pâşâ be-şeb-i helvâ
6
Perveriş bulmağ için çarh-ı şafak lâlesini
Bağına dikmeği çokdan beri eyler tahmîn
7
Lâleyi bir iki gün anmayalım şimdi hele
Kâmlar sohbet-i helvâ ile olsun şîrîn
ND, s.99-28

Âsafâ sen sohbet-i helvâda şîrîn-kâm olup
Her şebin kılsın nice şevk ü meserretle güzâr
ND, s.102-30-16

Bu helvâ bezminin hakkâ ki olmaz vâsına kâdir
Nice garrâ kasîdeyle sitâyîş kılsa Hâkânî
ND, s.103-31-7

Bu güne sad şeb-i helvâya edesin teşrîf
Hemîşe vefk-i murâdınca devr ede devrân
ND, s.105-32-15

8
Leb-i dil-berle sezâ bahs-i halâvet itse
Şeb-i sermâda olan sohbet-i hâs-ı helvâ
9
Vaktidür serde idüp kar saçağı destârın
'Âşîka yâr ola sohbet gicesi turre-nümâ
s.156-23
Dergeh-i devletidür kible-i ehl-i ikbâl
Sâye-i himmetidür lâle-i 'ankâ vü hümâ
SVD, s.155

3

Neşât-âbâd olup devr-i kamer bu 'ıyş u işretler
Bu demler dâstânı nice dem dillerde yâd olsun

4

Bi-hamdi'llâh zihî ârâyiş-i bezm-i tarab-zâ kim
Anıldukça Hüseyin-i Baykara'nun rûhı şâd olsun
KD, s.35

Dil gird-i leb-i la'l-i şeker-hâda bulındı
Hâtem arar ol sohbet-i helvâda bulındı

KD, c. II, s.265-215-1

12

Bezm-i sadr-ı a'zama gelsün de hasret gitmesün
Görmeyen Sultan Hüseyin Baykarâ devrânını
s.164-34

Bir şeb-i sohbetde ki halvâluğa itmez vefâ
Ana 'arz itse zemin gencine-i pinhânını
SVD, s.162

12

Sehd-i ihsânunla şîrîn oldı kâm-ı kâ'inât
Şükr şükrün ile 'âlem itdi helvâ sohbeti

13

Sohbet-i halvâ kodun zevk-i behiştün adını
Ders-i hikmetdür anun 'ârif yanında şöreti
SVD, s.200

3

Nev-rûzda oynarlar ise gûy ile çevgân
Var bunda da halvâ topı engüşt-i dü-tâda

5

Bin rûz-ı bahâr ile harîdârı olurdum
Bir kış gicesi sohbeti virilse mezâda

6

Bulmam şeb-i sermâdaki âteş başı şevkin
Eyyâm-ı zemistandaki zevk ü safâda

9

Mutrib ele al sazını âvâzunu germ it
Nâ-sâzlık itme negamât ile sabâda

10

Hiç âteşe yok dâ'ire kızdurmağa hâcet
Germiyyet-i sohbet o kadardur bu hevâda

11

Kıl kâse-i tanbûrunı pür-nağme-i rengîn
Mest it bizi bi-minnet-i keyfiyyet-i bâde

12

Serneglere eyle ser-âgâzını âheng
Alkış iderek makdem-i sadrî'l-vüzerâda

13

Ya'nî ki kılup sohbet-i halvâyı bahâne
Ol sadr-ı felek-kadr 'alâ-mâ-hiye 'âde
s.213-33

Dil-hastelügüm var beni 'afv eyle efendüm
'Aczüm bilürem midhatunı hakk-ı edâda

34

Lutf u keremün zindesidür eyledün ihyâ
Vehbî kulunı nâ'il idüp kam-ı fu'âda

SVD, s.211-50

1

Bu şeb cihâna kadr-i sa'âdet değil midir
Âsâr-ı feyzi lutf u 'inâyet değil midir

2

Düşdü dehâna sohbet-i helvâ-yı hurremi
Lezzet ribâ-yı bezm-i meserret değil midir

7

Bir şeh ki fer-i bahtı ile tahtgâh-ı rûm
Reşk-âver-i hadîka-i cennet değil midir

ŞD, s.39, 12

Geldi nevbet sohbet-i helvâya çünki yeminle
Oldu 'âzim sıhr-ı âsaf-câh-ı bâ-ikbâline

ŞD, s.41, 13-12

1

Mevsim-i şâdî mi bu ya rûz-ı şevk-efzâ mıdır
Vakt-i pür feyz-i safâ-bahşâ-yı gam-fersâ mıdır

2

Bu mu'allâ meclis-i hâs-ı şetâret ihtisâs
Bezmgâh-ı Baykarâ mı sohbet-i helvâ mıdır

3

Baykarâ görmüş mü bu âyîn ü tarz-ı dil-küşâ
Bezmi anun da bu denlü hûb u müstesnâ mıdır

4

Söylesinler feylosofân-ı cihân-ı tecrübe
Gördüğü hâlet midir bildikleri ma'nâ mıdır

ŞD, s.43, 14

6

Sohbet-i helvâ da arada bir bahâne gibidir
Şevkat u lutfundan ol ferhunde makdemdir gelen

24

Şevk-i sohbetle tegazzül eylesem imdâdına
Hem-çü abdâl-ı gazel-hân nâ-yı hâmemdir gelen

32

Tâ ki sad Sal ede vakt-i sohbet-i helvâsına
Diyeler dâmâdına düstûr-ı ekremdir gelen

ŞD, s.46, 15

Zihinlerde zevk ve sefa ile geçen bir dönemin göstergeleri olan çırağan sefaları ve helva sohbetleri görülüyor ki aynı zamanda bu devrin edebiyat hayatındaki canlılığı ve gelişmeyi sağlayan bir okul mahiyeti taşımaktadır. Bu dönemin şairlerinin şiirlerinde sık sık tesadüf ettiğimiz helva sohbetleri, İbrahim Paşanın iştirak ettiği meclisler, tarih kaynaklarında ilim adamlarını ve şairleri himaye ederek ün kazanan Hüseyin Baykara'nın meclislerine benzetilmektedir.

6

Verdi her kûşesi bu mülkef-i 'adl u dâdun
Baykarâ bezmi ile meclis-i Cemden peygâm

7

Baykarâ bezmi ile meclis-i Cem kande kalur
Reşk-i 'adn oldu bu ferhunde dem-i şevk encâm

ŞD, s.5, 2

Bu dönemde yaşamış ve İbrahim Paşanın meclislerinde bulunmuş olan birçok şairin şiirlerinde Paşanın sanata, edebiyata ve ilime verdiği değerin ifade edildiğini görmekteyiz.

Ben kendümi bildüm bilelü itmedi kimse
Ehl-i dil ü 'irfâna efendüm gibi rağbet

SVD, s.195,8

VIII. BÖLÜM

GÜNDELİK HAYAT

18. yüzyılın ilk yarısında 1718-1730 yılları arasında kalan 12 yıllık zaman dilimi Osmanlı tarihinde Lale Devri olarak adlandırılmaktadır. Bu dönemde Osmanlı toplumunda dikkat çekici bazı gelişmeler meydana gelmiştir. Batıyla ilk temasların kurulduğu, kültür ve bilim alanında bazı hamlelerin yapıldığı, değişen hayatla birlikte insanın özellikle bu döneme kadar evinin haremlüğünde yaşayan kadının evinden dışarı çıkarak sokakta varlığını göstermesi önemlidir. Tüm bu gelişmeler ve sosyalleşme şairlerin şiirlerinde görülmektedir. Bayramlardaki törenler, düğünler daha önceki dönemlerde olduğu gibi bu dönemde de şiire malzeme olmuştur. Ancak bu dönemi kendinden öncekilerden farklı kılan bir takım hususlar mevcuttur; artık yapılan saraylardan bahsedilmekte; mesire yerlerinde sürdürülen zevkli bir hayatın ipuçları verilmekte; kadın şiire etiyile kemiğiyle girmekte elbisesinden, söylediği şarkıdan, yaşından bahsedilmektedir. Mesire yerleri dolayısıyla hayatında yeni bir pencere açılan kadın sokakta kendisine bir moda yaratmakta, bu moda şairlerin mısralarında kendisini göstermektedir. Osmanlı kadınındaki değişim öyle bir hal almıştır ki padişah III. Ahmet sonunda kadınların kıyafetlerine bir çekidüzen vermeleri amacıyla bir ferman çıkartmak gereğini hisseder. Bu bölümde dönemin şairlerinin şiirlerinde, 1718-1730 yılları arasında Osmanlı toplum hayatıyla ilgili bulduğumuz ipuçlarını dikkatlere sunmaktayız. Ancak dönemle ilgili beyitlerden önce meseleyi zihinlerde somutlaştırmak amacıyla kadınların kıyafetleri hususunda çıkarılan fermanın metni verilmiştir.

III. Ahmet döneminde erkeklerin laleye ve güzelliğe olan düşkünlükleri arttıkça hanımların da lükse olan düşkünlükleri artar. İbrahim Paşanın huzursuzluk ve kayıplarla geçen yıllardan sonra kurmak istediği huzur ve refah ortamı bu aşırı düşkünlükler nedeniyle kötüye gitmeye başlar. Kadınların mücevher ve giysi istekleri bir süre sonra ailelerin dağılmasına bile neden olur. Kadınlar artık mesire yerlerinde boy gösterdikleri için giysileri çeşitlenir, renklenir. Kadınların ev içinde giysileri pek renkli ve hoştur. Sultanlar baştan ayağa inci ve kıymetli taşlarla süslü uzun elbiseler giyer, bellerine elmaslarla işlenmiş kemerler takar, boyunlarına inciler

kulaklarına büyük ve değerli taşlardan küpeler takarlar. Hotozlarının etrafı gül ve çeşitli çiçek şekilleri verilmiş yakutlarla süslenir (Altınay 1973: 77-78).

1717-1718 yılları arasında İstanbul'daki İngiliz Elçisi Edward Wortley Montagu'nun eşi olan Lady Mary Wortley Montagu'nun o dönemde ülkesindeki dostlarına yazdığı, Osmanlı toplum hayatı üzerine düşüncelerini ve gözlemlerini içeren mektuplarından Osmanlı kadınının o dönemdeki giyimi hakkında bilgi sahibi olabiliyoruz. "... sırmalı dîba bir entari giymiş, boylu boyunca beyaz sim kenarlı, ince tül gömleğinden açık boynunun güzelliği meydana çıkmıştı. Gömleği gümüş yeşili, şalvarı ise soluk karanfil rengindeydi. Gayet kibar işlenmiş beyaz terlikleri vardı. Elmas bileziklerle zarif kollarını süslemişti. Kemerini elmas işlemeli idi. Başındaki çevre zemini karanfil renginde sırma ile işlenmişti. Topuklarına kadar inen siyah saçlarını örgülerle ayırmış, başının bir yanına ustalıkla elmas iğneler takmıştı. Bunları anlatırken mübalâğa ettiğimi zannedersiniz. Fakat inanın hiç mübalâğam yok" (Kurutoğlu trhs 79).

Ev içerisindeki bu kıyafet, dışarıda da aynı zarafetle kendisini gösterir. Fakat bir müddet sonra kıyafetler normalde olduklarından farklı bir hal alır. Önce feraceler, yakaların uzunluğu, yaşmaklarının inceliği dikkati çeker. Nihayet kadınlar zarafetlerini artıracak yeni yöntemler denemeye başlarlar. Bu şekilde güzelliklerini bir kat daha artırmak isteyen hanımlar bir süre sonra bu özgürlükleri dikkat çekecek kadar zorlamaya başlarlar (Altınay 1973: 79).

Kadınların kıyafetlerindeki bu değişiklik nihayet padişahın da dikkatini çeker ve şu ferman çıkar:

"İstanbul kadınlarının kıyafetlerine dair

İstanbul kadısına ve yeniçeri ağasına ve hassa bostancı başıya hüküm ki dârü'l-hilâfetül aliye pâyitaht-ı cihanbanî ve âbiruy-i memâlik-i osmanî olup mecma-i ulemâ ve makarr-ı sulehâ ve üdebâ olmağla memâlik-i saireden rüchânı olduğu gibi sükkânının dahi merâtibi nasa göre elbise-i mu'tade ve kıyafet-i hasbel âdeleri ruhsat-ı şer'iyeye mutâbık ve kavanin-i hikmet ihtivâyâ muvâfık olmağla bilâdi saire ahalisinden imtiyazı lâzime-i namusu devletden iken seferler takribi ile devlet Edirne'de bulunup ümür u mühimmeye iştigal ile tesamüh olunmağla bazı yaramaz avretler intihâz-ı fırsat ve sokaklarda halkı idlâl kasdına izhâr-ı zîb ü zînet ve libaslarında gûna gûn ihdâsı bid'at ve kefere avretlerine taklid serpuşlarında

u'cube hey'etler ile nice üslûbu ma'yub ibda' ve âdâbı ismet bilkülliyye meslûb olacak mertebe kıyafetler ihtira' itmeleriyle bundan akdem men' olunmuş iken mesâlik-i meham-ı nizâmı memâlik-i islâma iştigal esnasında eslâfınızdan adem-i tekayyüdden naşi yine hetk-i perde-i namusdan tehaşi itmeyüp dürlü dürlü hey'et-i şenia ve kıyafet-i fazıhaya mütasaddi ve birbirini görerek bu hâlet ehl-i ismet olanlara da âdet olmak mertebelerine müeddî olmağla ümmet-i Muhammedî idlâl ü ifsâda sebep ve ehl-i ırz ve sahibe-i ismet olanlara dahi ittihad-ı kıyafetden naş-i şenaatletri sirayetine bâdi olduğundan maada nisvan kocalarına teklif-i hâm ve muhill-i edeb olan bid'at-ı seyyieleri üzre elbise-i nev-zuhûr tedârikine ikdâm iderek zi kudret olenleri zükûr ü nisâyâ haram olan israf-ı mal ve itlâf-ı emvâl ile günahkâr ve kudreti olmayanlar ve olup bu hâlete rızâ vormeyenler eyyâm-ı mübârekede zevcelerinden müfârakat idecek rütbelere vardıği zâhir ve aşikâr ve kâr-ı kadim olan elbise ve akmişe kâsid ü bî itibar olduğundan ehl-i sukda ve sair ehl-i beldede zaruret ü ihtiyâc vukuuna bais olacağı bedidar olup bu emr-i münkerin nehyi lâzım ve bu gûne nisvânın su-i edeblerin men şer'an ve kanunen mühim olmağın badelyevm nisvân taifesi bir şibirden ziyâde kebir yakalu ferace ve üç değirmi mikdarı haddi itidalden ziyâde yemeni ile sokağa çıkmıyup ve bir barmakdan ziyâde şirit istimal itmemek ve iderler ise yakaları kat olunmağla tenbih ve inzar ve bundan sonra dahi mütenebbih ve müteyakkız olmayup kiraren müşahade olunur ise ahiz ve diyar-i ahare nefy ü iclâ ile te'dip olunacakların mahalle imamlarına muhkem tenbih ve te'kid ve bu gûne bidai fahişenin amelesi olan terzileri ve şirircileri dahi zecr ü tehdid eyleyüp eğer bundan sonra mütenebbih olmazlar ise feracelerinin yakaları ve serpuşları kat olunup yaramazlarının zararı ehl-i ırz hatunlara dahi sirâyet idüp anların ateşine yanıp libasları yırtılacağı ve perde-i ismetleri hetk olunacağını kemâl-i mertebe tefhim ve siz ki yeniçeri ağası ve bostancı başı mumailihsiz bu makule hey'et-i fahişe ile rast geldiğiniz nisvân taifesinin hilâfı emr-i şerîf hareketlerine müsamaha ve iğmazı ayin ve himaye ile mazmunu emr-i âlişanı tenfiz ü icrâda bir dürlü tekâsülünüz istima' olunacak olur ise muahaz ve muakab olacağınızı yakinen bilüp ana göre basiret üzre hareket ve bu hususda ziyâde ihtimam ve dikkat ve bu emr-i şerîfimi mahakimda sicillâta kayd ü sebt ve düsturül amel olup fibaad işleyenlerin cezâ-yı sezâları tertîb ve nisvândan kâiemen men kâne mütenebbih olmayanları ta'zir ü te'dib eyleyüp tesamüh ve tekâsülden ihtiraz ve müslime ve kâfire ve salih ve facireyi kıyâfeti na meşru'adan bi eyyi hâlin men ü zecr ve mesağı

şer'î olmayan bid'atlerin def ü men eylemeniz babında fermân-ı âlişanım sadır olmuştur. Buyurdumki evaili 1138"²³

Yabancı ülkelerle ilişkilerin geliştirilmeye çalışıldığı ve sosyal hayatın değişime uğradığı bu devirde zihinlerde meydana gelen değişimin bir göstergesi de Fransız elçisi M. De Ferriol'le birlikte İstanbul'a gelen ressam Jean Baptisse Van Mour'un atölyesine gösterilen ilgidir. Osmanlı toplumunda dini kurallar nedeniyle uzun süre günah kabul edilen ve ihmal edilen resim sanatı bu dönemde Van Mour'unda katkısıyla oldukça ilgi görür.

Üne ulaştığında Van Mour'un atölyesi İstanbul sosyetesinin uğrak yeri olur. Elçiler sık sık onu çalışırken izlemeye gider ve kendileri de resimlerini yaptırırlar. Çoğunlukla Osmanlı giysileri giyinilerek yaptırılan bu resimler ülkelere döndüklerinde ilgi çeker. O devirde Türk gibi giyinmek bir süreliğine de olsa moda olur. La Condamine Marki de Villeneuve'un misafiri olarak İstanbul'da bir süre kalarak Paris'e döndüğünde arkadaşlarının karşısına Türk giysileriyle çıkar (Boppe 1998: 13).

İstanbul'da kaldığı süre içerisinde birçok tablo yapan Van Mour, yabancı ülkelerin elçileriyle de iyi ilişkiler içerisindeydi. Osmanlı sarayında elçilerin kabul törenlerini de resimleyen Van Mour'un eserleri dışarıda ilgiyle karşılanır.

Sadece kişiye özel portreler değil, çeşitli kabul törenlerinin ve sokaktaki olayların da resimlerini yapan Van Mour kanlı bir ihtilalle sona erdirilen Lale Devri'nin kapanışında rol alan Patrona Halil'in olduğu bir tablo yapar. 120 x 90 cm. ebatında olan tabloda Patrona Halil'in arkasında Atmeydanı ve yerde yatan ölülerini almaya gelmiş olan insanlar vardır. Bu ölüler belki de padişahın asilerin isteğiyle katledilmeleri için asilere verilen sadrazam Nevşehir'li İbrahim Paşa ve üst düzey yöneticilere aittir. Amsterdam Rijksmuseum'da sergilenen bu tablo Mart 2004 tarihinde İstanbul'da Topkapı Sarayı Müzesi'nde Lale Devri'nin bir başka tanığı olan Levni'nin minyatürleriyle birlikte sergilenmiştir.

Sen yeşil hârâ giyüp salındun ammâ 'âlemi
Hayrete gark itdi mevc-i hulle-i hadrâ-yı 'ıyd
KD, c. II, s.162,33-5

²³ Ahmet Refik,1988, *Hicri On İkinci Asırda İstanbul Hayatı*, Enderun Kitabevi, İstanbul.

Ol âfet-i zamâneyi nâ-sâz gösteren
Mor çakşır ile kâtibî yenli ferâcedür
KD, c. II, s.172,51-2

Kimdür o hanım-ignesi kayıkla geçenler
Almış ele yelpâze bir âfet var içinde
İAPD, s.238,118-2

1
Sürin üstündedir dik dik gibi şimdi kemerler hep
Miyân-ı dil-beranda bir yeni çıkdı kıyâfet var
2
Cihâni bend eder sana o perçem gayri n'eylersin
Yürü ey serv-i âzâdim başında yürü devlet var
3
Unutdurdu bana serv-i revânı dün gülstanda
Efendim bir uzun boylu yeşil atlaslı âfet var
4
Henüz on ikiden on üç gün eksik yaşı ammâ kim
Ayın ondördünü yâd etdirir bir mâh-tal'at var
ND, s.194,6

Sal hatt-ı siyâhkârın o ruhsâre-i âle
Semmûrunu kaplat bu sene kırmızı şâle
Al deste eğer lâle bulunmazsa piyâle
Ver hükmünü ey serv-i revan köhne bahârın
ND, s.254,28-III

Teşbîb-i Sürûr u Gam Der-Zımn-ı Medh-i İbrahim Pâşâ

1
Hoşâ ey burc-ı 'izz ü devletin hurşîd-i tâbânı
Yine lûtfunla pür-nûr eyledin çeşm-i dil ü cânı
2
Egerçi sûretâ kıldın 'itâb ammâ ki ma'nâda
Nüvâzişlerle memnûn eyledin bu 'abd-i nâlânı
3
İtâb ammâ ki şâmildir hezâran himmet ü cüda
Sitem ammâ ki olmuş müştemil bin lûtf u ihsânı
4
Ki ya'ni bendene lûtf-ı hitâb edüp buyurdun kim
Gel ey bîgâne meşreb bî-vefâ İstanbul oğlanı
5
Murâdın hâsıl oldu gayri istiğnâya çekdin sen
Gelüp hiç etmez oldun 'arz-ı kâlâ-yı sühândânî
ND, s.87-23

Târîh-i sûr-ı hitân-ı şeh-zâdegân-ı ‘alî-şân

7

Bu rütbe sünnet-i şeh-zâdegânun sûrî hod oldı
Sebeb ifrât-ı şâdî vü sürûr-ı halk-ı devrâna

8

Birisi şâh-zâde hazret-i Sultân Süleymân kim
Nazîri gelmemişdür rüşd ü fitnat birle imkâna

9

Biri şeh-zâde-i sâhib-zekâ Sultân Muhammed’dür
Ki olmuşdı necâbetden bütün etvârı şâhâne

10

Biri şeh-zâde Sultân Mustafâ’dur kim cebîninden
Hüveydâdur fetânet çeşm-i isti’dâd-bînâna

11

Biri şeh-zâde Sultân Bâyezîd-i pür-necâbetdür
Ki kimse ana benzer görmedi bir nahl-i dür-dâne

12

Bu gûne dört şeh-zâdeyle kim ihsân-ı Bârî’dür
Şeh-i sencîde-kirdâr oldı mazhar lutf-ı Sübhâna

13

‘Aceb ‘âlî-müretteb-sûr-ı mevfûru’s-sürûr oldı
Mehâmı muntazam ser-cümle esbâbı mülûkâne

14

Kurıldı hâsılı yümniyle Ok Meydânı’na yek-ser
Hıyâm-ı cümle erkân-ı otak-ı pâdişâhâne

15

Çekildi pişgâh-ı igtinâm-ı halka ni’metler
Ziyâfetler kılup sultân-ı ‘âlî halka şâhâne

16

Olup müstağrâk-ı en’âm ‘âm oldı muhassal sîr
Bütün a’lâ vü ednâ hân-ı lutf-ı şâh-ı zî-şâna

17

Kenâr-ı devlete irdi simât-ı cûd-ı Sultânî
‘Umûm üzre çekildi pişgâh-ı bî-nevâyâna

s.183, 18

Açıldı hâsılı dervâze-i cûd-ı şehensâhî
Ganî olsun fakîr olsun sezâvâr oldı ihsâna

19

Gelüp emr-i hümâyûn ile etrâf-ı memâlikden
Müşâ’bidler hüner ‘arz itmek için çıkdı meydâna

20

Esârâdan biri yüksek sûtûna sarılup çıkdı
Hem ihsân aldı hem âzâd olup hem geldi îmâna

21

Ne denlü hokka-bâz u zûr-bâz u ehl-i lu’betler
İdüp san’atların icrâ virürler hayret insâna

22

Çıkup cân-bâzlar deryâ yüzinde rîsmân üzre
‘Aceb bâzîçeler gösterdiler hep üstâdâne

23
Dahı yapıldı üzre bir kaç kal'a-i vâlâ
Ehâlîsi biri biri ile ceng itdi hasmâne

24
Fışekler atılup fevvâre-i âteş gibi çerhe
Derûn-ı kal'e döndi sanki âteşden şadırvâna

25
Dügüp muştın sunarlardı biri birine mest âsâ
Hüner 'arz itmede geldükce nevbet küşt-gîrâna

26
Gehî dahı berây-ı germî-i bâzâr-ı bâzîçe
Resîde oldı sıyt-ı tabl u sûrnâ gûş-ı keyvâna

27
Safâ-bahş-ı dil-i ehl-i hevâ oldı gelüp gâhî
Eteklilerde çün serv-i hırâmân raks u cevlâna

28
İdüp taklîd ile her gûne şîrîn-kârlıklar ki
Mukallidler virür bir başka hâlet bezm-i rindâna

29
Hüner-bâzân-ı 'âlem her biri bir gûne san'âta
'Aceb bâzîçeler gösterdiler müşkil-pesendâne

30
Der-i iltifât u cûd oldı gûşâde bâb-ı re'fet bâz
Telâtum geldi deryâlar gibi emvâc-i ihsâna

31
Şafaktan al eteklik kesdürüp dûşîze-i hurşîd
Berây-ı raks zühreyle 'aceb mi gelse meydâna

32
Şeb-i târı misâl-i rûz kıldı ser-te-ser rûşen
Yanup bunca meşâ'il pertev-endâz oldı meydâna

33
Yürütdi karadan çekdirmeyi hüddâm-ı tersâne
Katı garrâ hüner gösterdiler san'at-fürûşâne
s.184, 34

34
Kanâdîl-i mülevvenler ile zînet bulup döndi
Zemîn eflâke vü kindiller necm-i dırahşâna

35
Yeşil kindillerden serviler îcâd idüp üstâd
Nazîre oldı 'aynıyla sarây içre hıyâbâna

36
Temâşâ eylemekden olmadı bir gice hiç memnû'
'Umûmen seyre izn (ü) ruhsat oldı müstmendâna

37
Sadâ-yı dûr-bâşî merhabâyâ itdiler tebdîl
'Asâ-yı tard u red hasret-keş oldı müstmendâna

38
Hele bu rütbe esbâb-ı tarab cem' olmadı didi
Nazar kıl cümle târîh-i şehensâh-ı devrâna

39

Hatâlardan idüp hıfz eyleye ‘ömr-i tavîl ihsân
Hüdâ-yı lem-yezel şeh-zâdelerle şâh-ı zî-şâna
40
Görüp Râşid bu germ-â-germî-i şevki didi târîh
Hümâyûn eyleye Allah sûrın şâh-ı devrâna (1132)
RD, s.182, 29

29
Kangı sadr oldı kayıkda hem-nişîn-i padişâh
Kangı şeh itdi senün gibi vezîri yâr-ı gâr
37
Kangı şâhenşeh ricâl-i devleti tenfîz idüp
Devlet ü dîn için itdi bu kadar tedbîr-i kâr
SVD, s.63,6

Eyleyüp bûy-i gül-i halkı zükâm âzürde
Nezleden bir iki gün tab’ına zahmet geldi
SVD, s.67,7-25

48
Hâbda hem gördiler hem fâl-ı nîgû itdiler
Kim olur devrinde üç sûr-ı hümâyun hem-çünîn
49
Şübhe yok ‘ömr-i tabî’ide terakkî isterüz
Budur ümmîd eyleye ihsan mucîbü’s-sâ’ilîn
50
Oldı râhat-cûy-ı ‘âlem tab’un ey şâh-ı kerîm
Haşre dek ol mesnedünde sen de âsâyiş-güzîn
51
Sen sipîhr-i saltanat mehtâbı ol şehzâdegân
Olsun evrenginde encüm gibi pîrâmen-nişîn
52
Evellâ Sultân Süleyman kim sipîhr-i nîl-gûn
İsbî’-ı kadrine lâyıık olsa firûze nigîn
53
Sâniyen Sultan Muhammed kim necâbet pertevi
Efser-i ikbâlün itmiş maşrık-ı nûr-ı cebîn
54
Sâlisen Şeh-zâde Sultan Mustafâ kim berk urur
Cebhe-i pâkinde nûr-ı devlet-i dünyâ vü dîn
55
Râbi’an hem-zâd-ı devlet ya’ni Sultân Bâyezîd
Kim ana Zühre olup dâye ider zânû-nişîn
56
Her birin ikbâl-i devletle mu’ammer eyleyüp
Göstere sultân-ı dehre pîr-i Rabbü’l-‘âlemîn

57

Lâle-i âsârun oldı çünki Vehbî şeh-pesend
Sen de tarh-ı ârzû-yı lâlezâr it ba'd-ezîn
SVD, s.91,13

1

Şeb-i 'ıyd içre kandil zeyn olup şeh-rün menârında
Hazan faslı çerâğân oldı rahmet lâlezârında

2

Çiçek gibi tonandı her menâre âl kandiller
Nihâl-i ergavân açıldı 'ıydün nev-bahârında

3

Murassa' nahle döndi her menâre gice zînetle
Zifâf-ı 'ıyd için sûr oldı İstanbûl diyârında
SVD, s.102

1

Bağteten sâbit olup gurre firâşında imâm
Hâb için yatmış iken etdi terâvîhe kıyâm

2

Baş kaldırmadılar öğleye dek uyhudan
Yevm-i şek zevkına hâzırlanan ahbâb-ı kirâm

3

Serdi-i fasl-ı bahâr etmiş iken tab'a eser
Ataş-ı rûze ana kıldı mükâfât tamâm

4

Şu soğuk günlere bir pâre ısındırdı bizi
Bir gün evvel erişüp geldi hele mâh-ı siyâm

5

Pâsban verdi kudûmiyle cevâb eyleyene
Ramazan geldi mi âyâ diyerek istifhâm

6

Çeşm-i Zerkâ-yı Yemâmeyle mi bakdı bilmem
Nazar-ı şâhide ahsentü zihî dikkat-i tâm

7

Bilemem ben de ki şâhidde mi takvîmde mi
Hele bir kizb var ortada budur sıdk-ı kelâm

8

Ehl-i keyfin birisi der ki behey sultânım
Aydın ay bellü hesâb olmadı şa'bân tamâm
s.44-9

Bir kiki meblağ-ı berş ile urup öldürecek
Geldiler eylediler böyle cihânı sersâm

10

Olacak oldu heman çâre ne şimden sonra
Edelim hükm-i kazâ destine teslîm-i zimâm

11

Şevkımız şimdi ana düşdi ki in-şâ'allah
Ola sıhhatle selâmetle meh-i rûze tamâm

12
Kıla erbâb-ı dili âb-ı hayâta sîr-âb
Erişüp Hızr gibi âh mübârek bayrâm
13
İbtidâ ıyd gün icrâ-yı merâsimle geçüp
Gecesi dahı olup maslahat-ı hâb tamâm
14
Çün ikinci gün ola böylece ahd eylemişdim
Yine sabr eyleyim ol gün ne direng ü ârâm
15
Çekdürüp pek seherî doğruca Sa'd-âbâda
Tutayım zinde iken cennet-i a'lâda makâm
16
Varayım hâk-i tarab-nâkine yüzler süreyim
Bir gün olsun alayım bâri felekden bir kâm
17
Havzdan kevser-i pâkizeyi nûş eyleyeyim
Kasrdan bûy-ı cinânı edeyim istişmâm
18
İyd ola fasl-ı bahâr ola da Sa'd-âbâdın
Zevkını eylemeyim sıhhat olur bana harâm
19
Hürrem-âbâda varınca gideyim zevrak ile
Bî-kusûr eyliyeyim seyr-i kusûru itmâm
20
Bir münâsibce refik ile girersek kayığa
Şevk ile kullanırız gayri bizimdir eyyâm
21
Sonra havzın öte yanına çıkup zevrakdan
Bir dırah altına ferş eyliyeyim bir ihrâm

ND, s.43-10

İydiye Der Teşekkür-i Dâmen-bûs-ı Hazret-i Sultân Ahmed Be-Emr-i Hümâyûn

1
Sabâh-ı ıyd kim 'âlem olup feyziyle nûrânî
Sadâ-yı kûs u şevket eyledi pür-çarh-i gerdânı
2
Sarây-ı şehriyâr-ı 'âlem oldu maşrık-ı ikbâl
Gelüp hep hâk-bûsa devlet-i 'ulyânın erkânı
3
Kuruldu taht-ı 'âlî-baht tarz-ı dil-pesend üzre
Döşendi pîşgâha ol murassa' ferş-i hâkânî
4
Hezârân zîb ü ziynet sad hezâran ferr ü şevketle
Cülûs etdi çıkup dehrin şehenşâh-ı cihânbanı
5
Yesârında durup şehzâdegân 'izz ü sa'âdetle
Sipih-r-i haşmetin her biri oldu mihr-i tâbânı

6
Denür sâhib-kırânın çârdır yanında şemşîri
Görüp şehzâdegânı anladım bu râz-ı pinhânı
7
Mu'ammer eylesin yavuz nazardan saklasın Mevlâ
Ki anlardr binâ-yı 'izz ü şânın çâr erkânı
8
Yemîninde dururdu hâtemâsâ âsaf-ı ekrem
Olup rûh-ı mücessem 'âlemin gûyâ nigejbânı
9
Vezîr-i pür-himem Dâmâd İbrâhim Pâşâ kim
Eder İbnü'l-'Amîdi dergeh-i cûdunda derbânî
10
Cenâb-ı sadr-ı a'zam gûyiyâ tefsîridir anun
Şehenşâh-ı cihan bir mushaf ammâ resm-i 'Osmânî
11
Erişmiş olsa bu vakte 'Alî Şîr-i Nevâyî ger
Olurdu ol hidîv-i ekremin bî-şübhe sekbânı
12
Vezîr-i a'zamin da 'izz ü devletle yemîninde
Dururlardı şehenşâh-ı cihânânın vezîrânı
13
Durup ol çâr-destûr-ı giran temkîn-i vâlâ-câh
Ederler hıfz için vefk-ı murabba şâh-ı devrânı
14
Birisi mesned-ârâ-yı Kapudânî saâdetle
Üçü ol şehriyâr-ı 'âlemin dâmâd-ı zî-şânı
15
Sütûr-ı nüsha-i devlet gibi şâhın kafâsında
Durur cümle ağâyân-ı harîm-ı hâs-ı sultânî
16
Bu dârâtı temâşâ kıldı çün kim bende-i nâ-çîz
Celâlet pertevinden hîrelendî çeşm-i hayrânı
17
Mehâbet bir taraftan bir taraftan şerm ile haclet
Gelüp dem-beste vü lâl eylediler tab'-ı nâlânı
18
Sürüp yüz hâk-i pâye yek-be-yek erkân-ı 'izz ü câh
Kuruldu haşmet ü şevketle divân-ı Süleymânî
19
Durup tertîb ile yerli yerinde ehl-i mansıb hep
Tamâm oldukda dîvân-ı felek-'ünvânın erkânı
20
Cenâb-ı şeyhü'l-islâm-ı şerîf-atvâr-ı sa'd-âsâr
Ki şâkird etmeğe etmez tenezzül Mirzâ Câmı
21
Ulûm-ı Bû Hanîfeyle derûn-ı sînesi memlû
Vera'la vech-i pâki subh-ı sâdık gibi nûrânî
22

Anun ardınca biŞl-cümle sudûr-ı âsman-pâye
Ki 'ilm ü fazl ü takvâ gevherinin her biri kânı
23
Gürûh-ı dâ'ıyan bir bir öpüp dâmân-ı iclâli
Hele ol devlet-i 'ulyânın oldum ben de şâyânı
24
Şehensâhâ hidîvâ şihriyârâ âsman-kadrâ
Bu devletle bu 'abd-i kemterin sebk etdi akrânı
25
Sa'âdetle hitâb etdik ki geldin cümleden sonra
Efendim kıldı ihyâ nutk-ı can-bahşın dil ü cânı
26
Cemâl-i pâkin sâ'irden artuk görmek ister dil
Aceb mi cümlesinden sonra bûs etsem o dâmânı
27
Ne mümkündür kasîdeyle teşekkür böyle eltâfa
Yerin bulsun deyü hünkârımın ammâ ki fermânı
28
Bu gûne bir kasîde söyledi vâsf-ı şerîfinde
Nedîmâ benden alup destine kilk-i dür-efşânı
29
Eyâ iklim-i pür-tekrîm-i İslâmın nıgehbânı
Bu kişver görmemiştir sen gibi sultân-ı zî-şânı
s.50-51
Şehensâhâ egerçi 'âlemin eyyâm-ı 'adlinde
Sabâh-ı ıyd ile hem-pâyedir her vakt ü her ânı
52
Velîkin bu mübârek ıyd dahı eyleyüp teşrîf
Sıtanbûlun ferahla ıyd-ber-ıyd oldu her yanı
53
Binüp sad 'izz ü nâz ile semend-i şûh-reftâre
Güzeller Atmeydânında alır şimdi meydânı
54
Husûsa Hazret-i Eyyûb ile meydân-ı Top-hâne
Bırer takrîb ile elbette cezb eyler cüvânânı
55
Fırâz-ı Üsküdârın bu'dı vardır gerçi kim ammâ
Yine inkâr olunmaz Hak bu kim anun da seyrânı
56
Ya Sa'd-âbâd-ı dil-cûnun efendim sorma hiç vâsfın
Kulun bir vech ile ta'bire kâdir olmazam anı
57
Müferrih gam-zedâ hâtır-güşâ dil-cû vü rûh-efzâ
Temâşâsı muhassal mest ü hayrân eyler insânı
58
Biçinmiş bağlar ıydıyye cümle fıstıkî atlas
Sarınmış başa nefî şâlini serv-i hırâmânı
59
Gümüş renginde bir dîbâ biçinmiş cedvel-i sîmîn

Velîkin hâre gibi mevci var şeffâf u nûrânî

60

O dîbâ âb-şârın dahı egninde heman farkı

Bunun mevci biraz sık anun ise kaddi tûlânî

61

Yine ıydıyye bahşişler verüp fevvâre-i dil-cû

Dem-â-dem etmede etrâf-ı havza sîm-efşânı

62

Şehenşâhâ bu ıyd eyyâmı cümle kulların çünkim

Şeref-yâb oldu pâ-bûsunla buldı ‘izzet ü şânı

63

Ya Sa’d-âbâd dahı çekmede hasret pâ-bûsâ

Anun hakkında da icrâ kıl ol lûtf-ı firâvânı

64

Buyur ol cây-ı dil-cûyu ser-efrâz eyle lûtfunla

Hemîşe hem-rikâb olsun sana te’yîd-i Rabbânî

ND, s.46,11

Kasîde der-vasf-ı şehzâdegân-ı Sultân Ahmed

13

Zâtın cihânın zîveri kân-ı mekârim-perveri

Ol kânın olmuş gevheri şehzâdegân-ı pür-haşem

14

Sultan Süleymân-ı zaman ‘izz ü şan gül-gonce-i nahl-ı himem

Nev-nahl-ı bâğ-ı ‘izz ü şan gül-gonce-i nahl-ı himem

15

Şekl ü şemâ’ilde heman gûyâ pederdir bî-güman

Ol Sâni-i sâhib-kıran ol beççe-i şîr-i ücem

16

Bârî hatardan saklasın yavuz nazardan saklasın

Dâ’im kederden saklasın kılsın tebessüm dem-be-dem

17

Sultan Muhammed Hazreti gûyâ melekdir sûreti

Ol taht u tâcın ziyneti ol dürr-i yektâ-yı kerem

18

Zât-ı güzînin seyr eden vech-i mübînin seyr eden

Nûr-ı cebînin seyr eden mehdîr deyü eyler kasem

19

Mânend-i mihr-i tâbdâr devletle bulsun iştihâr

Haşmetle olsun ber-karâr ‘izzetle olsun muhterem

20

Şehzâde Sultân Mustafâ gül-gonce-i bâğ-ı ‘ulâ

Hâmem olur bülbül-nevâ evsâfın etdikçe rakam

21

Ol gevher-i pür-tâb u fer kim rûyuna etse nazar

Şerm ile ruhsâr-ı kamer gül-gûn olur hem-çün bakam

22

Devletle olup kâm-bîn ‘izz ü sa’âdetle karîn

Olsun hatâlardan emîn mânend-i âhû-yı harem

s.53-23

Mâh-ı nev-i ıyd-ı sa'îd nev-nahl-ı gülzâr-ı ümîd
Ya'nî ki Sultan Bâyezîd ârâyîş-i hayl ü haşem

24

Fass-ı nigîn-i saltanat nûr-ı cebîn-i ma'delet
Hurşîd-i 'âlfî-menzilet şehzâde-i nikû-şiyem

25

Dâ'im ferâğ-ı bâl ile handân olup ikbâl ile
Cemşîd-veş iclâl ile süesün cihanda 'ıyş u dem

26

Sultan Nu'mân-ı cihan şehzâde-i vâlâ-mekân
Hurşîd ile ham-âşiyân mâh-ı münevverle behem

27

İkbâl ü şevket dâyesi 'izz ü sa'âdet vâyesi
Mecd ü şeref pîrâyesi nâzende âhû-yı harem

ND, s.52,12

İydiyye Der-Vasf-ı Sadr-ı a'zam İbrâhim Pâşâ

13

İydiyye câmelerle çıkup seyre dilberân
Uşşâkın etdiler yeniden hâlini yaman

14

Bir bûse verdi bana ağız miskidür deyü
Bir tatlı dilli cânâ yakın tıfl-ı dilsitân

15

Kasr-ı cinâna azm edelim sevdiğim dedim
Ol hürveş dedi ne durursun aman hemân

16

Görmüş mü kimse Cedvel-i Sîmin nazîrini
Dil-berler atsa seyrine anun aceb mi cân

17

Havzın safâsını edemem hiç sana beyân
Düşdük bugün o şûh ile zevrakda yan-be-yan

18

Besdir ki geçdi cânımıza rûzenin gamı
Cisr-i Sürûrdan geçelim bâri bir zamân

ND, s.90-24

'İydiyye

2

Ülfete cevan gibi güzel seyrine gitdi
Gel 'ıydgehe eyle temâşâ-yı zemâne

8

Top şenlügi var makdem-i şâhenşeh-i 'ıydde
Hep toptolu halk ile zevâyâ-yı zemâne

SVD, s.168

Kasîde-i ramazâniyye der-sitâyiş-i dâmâd ibrâhîm paşa

1

Hurd u hâbı şeb u rûz eyledi rindâne hırâm
Giceyi gündüze katup gelelü mâh-ı siyâm

2

Şimdi ger mıtaba bir savma'a-i zühd oldı
Sofralar eyledi seccâdeye teslîm-i makâm
SVD, s.175

Kasîde-i garrâ der-sitâyiş-i İbrâhim paşa

13

İkbâlün ile lâle-i feyz-i Hudâ gibi
Hem-seng-i şeb-çerâğdur ezhar-ı ma'rifet
s.183-23

Ammâ sudûr-ı sâlifeden bir vezîre de
Olmadı rûzı sana olan feyz-i mevhibet

24

Şeh-zâdelerle sünnet olup necl-i emcedün
Tıfl iken itdi pâdişeh ile musâhabet
SVD, s.182

**Târîh berây-ı hitân mehmed bin mahdûm sadr-ı müşârün-ileyh bâ-şeh-zâdegân
hazret-i sultân ahmed hân-ı sâlis**

1

Âsaf-ı hâkan-ı İbrâhîm Paşa kim odur
Şimdi dünyânun veliyy-i ni'met-i bî-minneti

2

Eşref-i halk eyledikçe ehl-i şer' ü sünneti
Hakk mu'ammer eyleye mahdûm-ı sâhib devleti

3

Sûr-ı pâk-i meymenet-efzâ-i Sultân Ahmedi
Gül-sitân-ı 'âlemün oldukda zîb ü zîneti

4

Eyledi şehzâdegân-ı dâver-i İslâm ile
Sünnet-i mîr-i celîlü'l-kadr-i ekrem niyyeti

5

Dâ'im etsinler müşerref pâdişâh ile vezîr
Biri taht-ı şevketi birisi sadr-ı devleti

6

Eyleye âyîn-i sünnet şehzâdegânla ala
Bu hitân-ı pâk-i mahdûm-ı veliyy-i ni'meti

7

Bu server-i ehl-i behcet âsârün bütün ehl-i sühan
Düşmesinler fikrine hiç çekmesinler zahmeti

8

Ref'-i tekbîr-i du'â edip dedi târîhini
Gel edâ kıl hükm-i Ahmeddir Muhammed sünneti
ŞD, s.237, 77

4

İdüp tertîb-i dîvan pâdişeh nazm-ı umûr itsün
Vücûdun ana rûh-ı ma'ni-i beytü'l-kasîd olsun

5

Müderisler gelüp bûs eylesünler zeyl-i ihsânun
Senün zât-ı şerîfün zîb-i sadr-ı dâd u dîd olsun

6

Kılup 'örfe ri'âyet idelüm biz 'ıydüni tebrîk
Senün de üstümüzde sâye-i lutfun medîd olsun
SVD, s.221

Sûriyye berây-ı hitân-ı şeh-zâdegân-ı sultân ahmed hân

33

Şeh-zâdelerini sünnet itdi
În'âm ile şükr-i ni'met itdi

34

Çün müsta'id oldılar hitâna
Sûr eyledi şâh-zâdegâna

35

Oldukda be-ittifâk-ı tedbîr
Menzilgeh-i sûr-ı sâha-i tîr

36

Oldı o fezâ misâl-i gülşen
Çâder çiçeği ile müzeyyen

38

Halk akdı ana misâl-i enhâr
Oldı meydan çü bahr-i zehhâr

39

Âdem deryâsı oldı sahrâ
Her hayme birer cezîre gûyâ

s.301-40

Hurşîd ile meh degül nümâyân
Sini dizilüp şebân u rûzân

41

Bir gûne ziyâfet itdi halka
Kim sofrâ çekildi şâm u şarka

42

Meydanda pîş-gûn felekler
Hîdmetde zülüflüdür melekler

43

Şems ile kamer degül nazarda
Tableyle durur pîlâv ü zerde

44

Sakâlık idüp sehâb-ı mumtır
Kırbaıyla ziyâfete su taşır

50

Bu berk midür k'olur sebük-tâz
Can-bâz mı yohsa hatva-perdâz
s.302-54

Seyyâre-feşân olup fişekler
Çün berk-i cehân idi tüfekler
55
Oynardı kılıçla berk-i çâlâk
Birbiri içinde çetr-i eflâk
56
Ebr ile idüp reşâşe-pâşî
Çerh oldu meger tulumcı başı
57
Kal'a yürüyipnezâket ile
Kal'-i cebel oldu himmet ile
58
Meydân olup 'arsa-i kıyâmet
Tağlar mı yürür nedür bu hâlet
59
Ol sûregeh içre nahl-ı sûrî
San Tûr'da gül-nihâl nûrî
60
Üstindekijale-dâr u dil-cû
Gül mişrebedür çil akçe memlû
61
Cündîler iderdi germ-tâzî
Manend-i şühûb cirîd-bâzî
62
Atlu yaya itdi 'arz-ı cevân
Hayyâl-i hayâle kaldı meydân
63
Anlar da çıkup birer ikişer
Hâme idi edhem-i muzammer
64
Her nev-heves itdi 'arz-ı cünbüş
Düşdi yola leng ü lûk ü dah cuş
65
Ağaçdan at idi kilik-i bârîk
Oğlancık oyuncağı değıül lîk
66
Meydânı tehî sanup atıldı
Kec tîr gibi ayakda kaldı
s.303-67
Târîh diyüp derî vü tâzî
Zu'mınca iderdi meşk-bâzî
68
Hâmeyle olurdu rahş-rânî
Tiryâki koşusu sanma anı
69
Vehbî ile Râşid-i sebük-tâz
İtdi kasabât-ı sebki ihrâz
70
Meydânı bir iki kimse aldı

Gayrıleri sâye gibi kaldı
71
Rûz âhir olup bu hâletiyle
Şeb geldi nehâr sûretiyle
72
Çün mihr-i vücûd-ı şâh-ı firûz
Tahtı Hamel eyledi şebi rûz
73
Meş'aller olup çü mihr-i enver
Oldı gice gündüze berâber
74
Kandillerin eşi'asından
Şeb oldu misâl-i subh-ı rûşen
75
Gice yem-i nûr idüp telâtum
İtdi karayı nezâreden güm
76
Çıkmasa seher güneş bürûza
Mehtâb-ı fişek bes idi rûza
77
Cûş itdi tenûr-ı âb-ı âteş
Çâder fişeği habâb-ı âteş
78
Pirâmenine şerâre düşdi
Eflâkün etekleri tutışdı
79
Püskürme fişekle oldu mahsûs
Sad-reng misâl-i düm-i tâvus
80
Oldukça hevâyî âsuman-rev
Pertâbı virürdi kavse pertev
s.304-81
İndükçe zemîne nâgehânî
Olurdu kazâ-yı âsumânî
82
Kıldukça fişek dolâbı devrân
Delv-i feleği iderdi hayrân
83
Döndükçe garîb tâb virdi
Bustân-ı safâya âb virdi
86
Çok ok fişeği zuhûr iderdi
Behrâm'a sipihri gûr iderdi
87
Ejder fişek-ile oldu her şeb
Sandûkı fişek çü burc-ı 'akreb
88
Âteş saçar idi ejderağzı
Fıskiyyeler idi ejder ağzı

89

Çün koç fişegi iderdi natha
Eylardi Hamel çü Sevr sayha

90

Kestâne fişekleri husûsâ
Kızmış turamaz yirinde aslâ

91

Sıçrar çabalar misâl-i duhter
Kestânesi çatlamışa benzer

92

Reşk idüp ana niheng-i bahrî
Kat kat boğılır fişeng-i bahrî

93

Humbâra hod itdi halkı mebhût
Hâvanda tutışdı sanki bârût

94

Hâvanlar olup çü havz-ı sersâr
Fıskiyyedür anda cûş-ı envâr

95

Gurre mi şeb-i siyehde dâ'ir
Çekdürme midür karada sâ'ir

96

Elhâsıl olup garîb seyrân
Bu sûrı görenler oldı hayrân

SVD, s.300

Târîh berây-ı sûr-ı hitân-ı şeh-zâdegân-ı Sultân Ahmed Hân

‘İzzetâ sûr-ı hitânun didiler târîhini

Şâh-zâdegâna şeh sûr-ı hümâyûn eyledi (1132)

İAPD, s.133-12-11

Târîh berây-ı sûr-ı humâyûn

1

Cenâb-ı Hazret-i Hân Ahmed-i Gâzî şehinşâhun
Hudâ sad şevket ü haşmetle itsün ‘ömrini müzdâd

2

Süleymân-ı zamân şeh-zâdesinün kihterânıdur
Selâtîn-i Muhammed Mustafâ vü Bâyezid-emcâd

3

Mu’ammer ide Hallâk-ı cihân ol ercmendânun
Zamân-ı şevketi sûr-ı hitâna buldı isti’dâd

4

O şâhenşâh-ı mülk-ârây-ı takvâ itmeyüp te’hîr
Murâd itdi ola i’lân-ı sünnet bir düğün bünyâd

5

Müheyyâ itdiler Meydân-ı Tîr-i füşat-‘unvânı
Kemâl-i ziyet ile dâr mâ-dâr oldı sûr âbâd

6

Kurıldı çetr-i şâhenşâh-ı ‘âlem tekyegâhında
Öninde bârgâh-ı sadr-ı vâlâ-yı kerem-mu’tâd
7
Cenâb-ı sadr-ı a’zam hazret-i dâmâd-ı sultânî
Odur şimdi iden cûd u kerem vâdîsini îcâd
8
Bu kâr-ı sûra sâhib-devlet-i İbrâhîm Paşanın
Dakâyık-senc-i tab’-ı mû-şikâfidur yine üstâd
9
Hıyâm-ı ehl-i divân ol fezâ-yı eyledi tezyîn
Ne mümkündür ki tasvîr ide resmin hâme-i Bihzâd
10
Kemân ebrûların menzil be-menzil kesretin gördi
Nice reşk itmesün meydân-ı tîre Halluh u Nevşâd
11
Bu bir ‘âlî düğün kim görmedi çeşm-i cihân hergiz
Tevârîh-i selef itmiş degül evsâf-ı mislin yâd
12
Gören meftûnolur her nahl-i sûr-i hayret-efzânun
Yanında serv yâd olmaz perîşân-hâlidür şimşad
s.123-13
Hüner göstermek için ihtirâ’ı her bir esnâfun
Garâ’ib san’at-ı nâ-dîdesin mümkün degül ta’dâd
14
Nevâzişler görildi da’vet ile itdiler ikrâm
Mevâlî vü müderris oldı dâmen-bûs ile dil-şâd
15
Yedi binden ziyâde sünnet oldı zümre-i eytâm
Ki oldı her biri ilbâs u ihsânlar ile dil-şâd
16
Simât-ı ni’meti yir yir döşendi sahn-ı meydâna
Gedâ vü agniyâdan yok tena’um itmedük efrâd
17
Bu sûr-ı ‘âlem-ârâya melekler itdiler tahsîn
Pür itdi ‘âlemi hengâme-i sît-i mübârek bâd
18
Bulup sünnet yirin telmîh ile Kâmî didi târîh
O şehbâz-ı hümâ-cûy üsküfin itdi hümâyûn bâd (1132)
KD, s.122

Târîh Berây-ı vilâdet-i şeh-zâde ‘Abdü’l-hamîd
Yazdum o demde ‘İzzetâ tebşîr için târîhini
Geldi vücûda sulb-i Ahmed Hân’dan ‘Abdü’l-hamîd (1137)
İAPD, s.116-1-16

Târîh berây-ı Dâmâd-şüden-i İbrâhîm Paşa
Yâ İlâhî sen mübârek eyle târîhin didüm
Oldı İbrâhîm Paşa sıhr-ı sultân-ı cihân (1129)
İAPD, s.132-10-19

III. Ahmet ve sadrazam Damat İbrahim Paşanın atış talimleri yaptıklarını tarihlerden ve dönemin şairlerine ait divanlardan öğrenebilmekteyiz. Döneme ait bütün hususiyetler olduğu gibi bu olay da edebi metinlerde yerini almıştır. Çünkü şair yaşadığı mekanı ve gördüklerini şiirine konu etmektedir.

Târîh-i tüfeng-endâhten ve zer-şikesten-i Ahmed Hân-ı Sâlis

1

Cehan-bân-ı mu'azzam Cem-haşem şâhenşeh-i 'âlem
Ki şân u şevketi kem-nâm ider ferr-i Ferîdûn'ı

2

Şehenşâh-ı sipihr-evreng Sultân Ahmed-i Sâlis
Ki der-bân eylemez dergâhına Keyvan gerdûnı

3

Hudâvend-i Kadîr-kudret ki her ne kâra 'azm itse
Delîl olur ana te'yîd-i Bârî 'avn-i bî-çûnı

4

'Îlâve eylemiş Hak 'unsur-ı îcâdına anun
'Atâ-yı Ca'fer'i hilm-i Reşîd-i 'afv-ı Me'mûn'ı

5

Yetişmez masraf-ı yek-rûzesine itseler farzâ
Zamîme dahme-i Eefrâsiyâb'a mâl-ı Kârûn'ı

6

O sultân-ı Süleyman-bârgem mânende-i hurşîd
Biniş takrîbi ile geşt iderken Deşt-i Hâmûn'ı

7

Müşerref eyleyüp günlerde bir gün bu ferah-câyı
Nişâna kurşun atmak istedi tab'-ı hümâyûnı

8

Firengi bir zer âmâc itdi seksen beş adım yirden
Tüfeng-i zer-nişanla bu mahalden atdı kurşunı

9

Tabanca çakdı bozdı çihre-i tasvîr-i Çâsârı
Göz irmez yirde iken dîdesinden urdı mel'ûnı

10

'Aceb kundak bırakdı hâne-i sâ mân-ı a'dâya
Bu fâl-ı hayr eritdi kurşun-âsâ düşmen-i dûnı

11

Her adım başına bir kal'a almaga nişandur bu
Nice zâhir olur seyr eyle kevn-i sırr-ı meknûnı
s.340-12

Tüfeng alup atarken pâ-nihâne olduğu yirde
Nişangâha mukâbil dikdiler bu seng-i mevzûnı

13

Tüfeng atmakla kazdı sikkeyi mermerde taş dikdi
Hatâdan saklasun Hak pâdişâh-ı rub'-ı meşkûnı

14

Biri birinden a'lâ iki târîh ile resm itdi
Kemîne bendesi Vehbî bu beyt-i tâze-mazmûnı
15
Tüfengin eyledi zer-dûz Sultân Ahmed-i Cem-câh
Dilüp bir dâne ile eyledi yüz pâre altûnı
SVD, c.II, s.339

**Târîh be-her feşân-zeden dâmâd-i ibrâhîm paşa der-sâhil-serây-ı bahâriyye der-
'ahd-i ahmed hân**
Çün tüfeng-endâz olup âsaf yine ikbâl ile
Kıldı sad pâre sekiz yüz kırk adımda üç sebû
ŞD, s.213, 52-8

Târîh berây-ı tüfeng-endâhten-i şehensâh-ı cihân Sultân Ahmed Hân-ı Sâlis
Bu gûne san'at-ı menkûta birle söyledüm târîh
Tüfengle urdı Sultân Ahmed Efrencî bir altûna (1135)
İAPD, s.138,14-27

Lale Devri'nde İstanbul'da yaşamış ve İbrahim Paşa ile III. Ahmet'in ziyafetlerinde ve meclislerinde kendilerine yer bulabilmiş olan şairlerin şiirlerinde görmekte olduğumuz bir husus da insanın şiirlere somut olarak girmesidir. Şiirlerde sosyal hayattan izler taşıyan beyitlere sıkça rastlanmaktadır. Bazen bir kadının elbisesi tarif edilirken bazen de bu dönemin ziyafetlerinden eksik olmayan müzikle ilgili hususiyetler beyitlerde ifade edilmektedir. Yaşanan hayata ait bazı âdetler, makam ve müzik aletlerinin isimleri, mesire yerleri hep bu döneme ait olan özellikler artık yaşadığı hayatla daha sıkı bağlar kuran şairlerin şiirlerindedir. Aşağıda vermiş olduğumuz örnekler o döneme ışık tutması bakımından önemlidir:

Her dem ol perî kemânı çalar
Hân mân-ı dili nihânî çalar
KD, c. II, s.178,62-1

Zevklendik gece tanbûru biraz söyledik
Mutribın inmedi zâlim ser-i zânûsundan
ND, s.204,4-2

4
O şûh-ı lâle haddin sâk-i sâfin eyledim teşmîr
Çerâğan etmeğe bir şem'-i kâfûr eyledim peydâ
5
Edip bûs-ı kenâra verziş-i devr-i revân Şâkir
Makâm-ı Bûselikte fasl-ı meşhûr eyledim peydâ
ŞD, s.121,2

Şeh-i bahâr geçer Kâmiyâ bu g lşenden
G zergehinde n'ola olsa akça yağması
KD, c. II, s.268,219-6

II
O tıfl-ı nâzı gördüm r yuna hurşid eser etmiş
Haberdâr olmamışdım sonra bildim n'eylemiş n'itmiş
Meğer zâlim kaçup tenhâca Sa'd-âbâda dek gitmiş
Temâşâ eylemiş âlâyını şevketlü hünkârın

III
Gezermiş kasrın etrâfında yer yer tâze meh-rûlar
M kahhal gözlü şir n sözlü leyl  yüzlü âh lar
Heman alkış sadâsın andırırımış  ağlayan sular
Ederlermiş du'âsın pâdişâh-ı ma'deletkârın
ND, s.255,29

Göksu bir nâ-hoş havâ şimdi  ubuklu pek zihâm
Sevdiğim tenhâca  ekdirsek mi Sa'd-âbâda dek
ND s.306,60-4

Eyvâh o    ifte kayak aldı karârım
şarkı okuyup geçdi bir âfet var içinde
ND, s.350,145-3

Zevk-bahş-ı hâb-ı n şin fikr-i la'lindir senin
G l-şekersiz kahveyi erbâb-ı dil n ş eylemez
ND, s.298,48-2

Giymiş ol r h-ı musavver kırmızı canfes kabâ
Lâleveş gördüm seher açıldı g lşenden yana
Cism-i pâkine münâsib gelse olurdu sezâ
Reng-i g lden câme b y-ı yâsemenden p rehen
Bâğa gel ey gül-beden a ıl g l ey gonca-dehen
ND, s.239-V

Dil senin sohbetine tâlib   râğıbdır pek
şevkımız tal'at-ı pür-n runa tâlibdir pek
Hele Top-hâne günü olsa münâsibdir pek
Gel benim kaşı hilâlim bize bir ıyd edelim
ND, s.250,24-IV

II
Dem urup 'uşşâkdan meclisde şimdi sad hezâr
Nagme-i p r-s z ile dildâra g ster nakş u kâr
Çok da tatv l itme gerdâniyyede eyle karâr
B selik faslın tamâm it kim sabâ eyyâmıdır

III
Zevk-ı sohbet kışdadur gerçi bahârın nâmı var
Subhı var ise anun ammâ bunun ahşâmı var

Her işün bir vakti herbir ‘âlemün hengâmı var
Şimdi dil-berlerle evde inzivâ eyyâmıdır
İAPD, s.260,1

Yârüm hediye-i ramazâniyye gönderüp
Resm-i vefâyı eyledi icrâ cihân cihân
Bizden dahı o yâr-i sadâkat-me’âba kim
Olsa n’ola becâ-yı hediye revân revân
İAPD, s.266,6

Bir yire geldi iki sûrun didüm târîhini
Oldı İbrâhîm Paşa şimdi dâmâd u nedîm (1129)
KD, s.115,18

Gûş idince sadra teşrîfin didüm târîhini
Oldı İbrâhîm Paşa mühr ile âsaf-cenâb (1130)
KD, s.117,11

SONUÇ

1718-1730 tarihleri arasında kalan ve kaynaklarda Lale Devri ismiyle anılan 12 yıl Osmanlı'nın batılılaşma tarihi açısından önemlidir. Lale Devri bilim ve kültür alanında birçok yeniliğe sahne olmuştur. İlk defa yabancı ülkelere bu dönemde sefirler gönderilmiş; bu sefirlerden gönderildikleri ülkenin eğitim sistemi, askeri yapılanması ve teknolojisi hakkında bilgi edinmeleri istenmiştir. Değerli eserler teşkil ettirilen tercüme heyetleriyle Osmanlıca'ya aktarılmış, matbaa açılarak kitap basılmaya başlanmıştır. Yine bu dönemde kağıt, çini, hatayî (kumaş türü) ve çuha fabrikaları üretime geçmiştir. Tulumbacılar Ocağı kurulmuş ve mimari alanda Fransa'ya gönderilen sefirimiz Yirmisekiz Mehmet Çelebi'nin getirdiği saray planlarından hareketle bir inşa faaliyeti başlatılmıştır.

Sadrazam Nevşehirli Damat İbrahim Paşa ve Sultan III. Ahmet'in sanata ve edebiyata verdikleri değer bu dönemde edebî hayatın canlanmasına neden olmuştur. Padişah ve Sadrazamın etrafında ilim adamları ile şairlerden oluşan topluluk çırağan eğlenceleri, Sadâbâd'da verilen ziyafetler ve helva sohbetlerinde daima hazır bulunmuştur. Bir önceki yüzyılda özellikle Sabit'in şiirlerinde kendisini gösteren mahalli unsurlar ve Nabi'nin şiir dilinde sadeleşmeyi öngören fikirleri bu dönemde ortak bir paydada birleşmiştir. Önceki yüzyıllara nazaran sadeleşen ve konularını günlük hayattan alan bir şiir dili karşımıza çıkmaktadır. Bu dönemde şair, gezdiği mesire yerlerini, katıldığı ziyafetleri, giysileri, gündelik hayattan aldığı manzaraları şiirine malzeme yapmıştır.

Döneme ait bazı hususiyetlerle ilgili bilgilerin verilmesinin ardından eser ve yaşanan dönem arasındaki ilişkinin dikkatlere sunulması amacıyla örnek beyitler metinlere eklenmiştir. Yapmış olduğumuz bu çalışmanın sonucunda dönemin siyasi ve sosyal havasının edebiyat üzerinde büyük bir etkisi olduğu; yani şairin daha önceki yüzyıllardan farklı olarak somut gerçekliğe şiirlerinde daha çok yer verdiği görülmüştür. Bu da edebiyatımız için büyük bir merhale olmuştur.

KAYNAKÇA

- Adivar, A., 1991, *Osmanlı Türklerinde İlim*, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Ahmed Refik [Altınay], 1331, *Lale Devri*, İstanbul.
- Ahmed Refik, 1973, [Yayına Hazırlayan: H. A. Diriöz], Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Kültür Yayınları, Ankara.
- Ahmet Refik, [Yayına Hazırlayan: D. Gürlek], 1999, *Osmanlı Alimleri ve Sanatkârları*, Timaş Yayınları, İstanbul.
- Ahmet Refik, 1917, "Sa'dâbâd", *Yeni Mecmua I*, İstanbul, s. 209 – 212.
- Ahmet Refik, 1988, *Hicri On İkinci Asırda İstanbul Hayatı*, Enderun Kitabevi, İstanbul.
- Akbaş, İ. H., 1966, *Lâle*, İstanbul.
- Aktepe, M., 1953, *Damad İbrahim Paşa Devrinde Lâle*, Tarih Dergisi c.IV, sayı 7 ayrı basım, İstanbul.
- Aktepe, M., 1954, "Damad İbrahim Paşa Devrinde Lâleye Dâir bir Vesika", *Türkiyat Mecmuası c. 11, sayı: 115*, İstanbul, s.115-130.
- Aktepe, M., 1958, *Patrona İsyanı*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- Aktepe, M., 1960, Nevşehirli Damad İbrahim Paşaya Ait İki Vakfiye", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi XI*, İstanbul, s.149 – 160.
- Aktepe, M., 1989, "III. Ahmed", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, c.2*, İstanbul
- Aktepe, M., 1993, "Damad İbrahim Paşa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, c.8*, İstanbul.
- Aktuğ, İ., 1993, *Nevşehir Damat İbrahim Paşa Külliyesi*, Kültür Bakanlığı Yayınları:1405, Ankara.
- Ali Seydi Bey, [Yayına Hazırlayan: N. A. Banoğlu], (tarihsiz), *Teşrifat ve Teşkilatımız*, Tercüman Yayınları 10001 Temel Eser:17.

- Arel, A., 1975, *Onsekizinci Yüzyıl İstanbul Mimarisinde Batılılaşma Süreci*, İTÜ Mimarlık Fakültesi, İstanbul.
- Aypay, A. İ., 1998, *Lâle Devri Şairi İzzet Ali Paşa Hayatı- Eserleri- Edebi Kişiliği*, İstanbul.
- Ayverdi, E. H., 1950, *XVIII. Asırda Lâle*, Kemal Matbaası, İstanbul.
- Ayverdi, S., 1976, *Âbide Şahsiyetler*, Kültür Bakanlığı Yayınları 11, İstanbul.
- Ayverdi, S., 1999, *Türk Tarihinde Osmanlı Asırları*, Kubbealtı Neşriyatı: 60, İstanbul.
- Bakır, B., 2002, “XVIII. Yüzyıl Osmanlı Mimarisinde Sivil Mimarinin Etkinliği”, *Türkler 15*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, s. 320 – 333.
- Balikhane Nazırı Ali Rıza Bey, [Yayına Hazırlayan: N. A. Banoğlu], (tarihsiz), *Bir Zamanlar İstanbul*, Tercüman Yayınları 1001 Temel Eser:11.
- Banarlı, N. S., 1997, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, 2 c., Milli Eğitim Basımevi, İstanbul
- Baytop, T., 1987, “Osmanlı Lâlesi”, *Lale*, sayı: 5, Türk Petrol Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Baytop, T., 1992, *İstanbul Lalesi*, Kültür Bakanlığı Yayınları 1415, Ankara.
- Bilecik, G., 2002, “Fetihten Sonra İstanbul’da Ticaret Yapılarının Gelişimi”, *Türkler 10*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, s. 764 – 770.
- Biltekin, H., 1992, *Vak’a-nüvis Râşid Efendi Ve Divanı’nın Tenkitli Metni*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili Ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Boppe, A., [Çeviren:N. Y. Celbiş], 1998, *XVIII. Yüzyıl Boğaziçi Ressamları*, Pera Turizm ve Ticaret A. Ş., İstanbul.
- Bursalı Mehmet Tahir Efendi, [Yayına Hazırlayanlar: A. F. Yavuz, İ. Özen], 1975, *Osmanlı Müellifleri 1299-1915*, Meral Yayınları, İstanbul.
- Büyük Türk Klasikleri*, 1987, 14 c., Ötüken Neşriyat İstanbul

- Canca, G. E., 1999, *Bir Geçiş Dönemi Olarak İstanbul'da III. Ahmet Devri Mimarisi (1703-1730)*, Mimar Sinan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Coşkun, M., 2004, "Son Klasik Dönem – Nesir", *Türk Dünyası Edebiyat Tarihi 5*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, s.552 – 591.
- Çolak, S., 2002, "Patrona Halil Ayaklanması'nı Hazırlayan Şartlar ve İsyanın Pây-ı Tahttaki Etkileri", *Türkler 12*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, s. 525 – 604.
- D'Ohsson, M., [Çeviren: Z. Yüksel], (tarihsiz), *XVIII. Yüzyıl Türkiyesinde Örf ve Âdetler*, Tercüman Yayınları 1001 Temel Eser: 3.
- Dash, M., [Çeviren: Ö. Arıkan], 2000, *Lale Çılgınlığı*, Sabah Kitapları: 113, İstanbul.
- Dikmen, H., 1991, *Seyyid Vehbî Ve Divanının Karşılaştırmalı Metni*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili Ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Eldem, S. H., 1969, *Köşkler ve Kasırlar*, Devlet Güzel Sanatlar Akademisi Yüksek Mimarlık Rölöve Kürsüsü, İstanbul.
- Eldem, S. H., 1976, *Türk Bahçeleri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Eldem, S. H., 1977, *Sadâbâd*, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul.
- Erdenen, O., 2003, *Lâle Devri Ve Yansımaları*, Türk Dünyası Araştırma Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Erdoğan, M., 1962, *Lale Devri Baş Mimarı Kayseri'li Mehmed Ağa*, İstanbul Enstitüsü Neşriyatı: 48, İstanbul.
- Erol, G. C., 2002, "İstanbul'da III. Ahmet Dönemi Osmanlı Mimarisi", *Türkler 15*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, s. 334 – 343.
- Eyice, S., 1981, "XVIII. Yüzyılda Türk Sanatı ve Türk Mimarisinde Avrupa Neo-Klasik Üslubu", *Sanat Tarihi Yıllığı IX-X*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Enstitüsü, İstanbul.
- Eyice, S., 2002, "Batı Sanat Akımlarının Değiştirdiği Osmanlı Dönemi Türk Sanatı", *Türkler 15*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, s. 284 – 309.

- Gerçek, S. N., 1939, *Türk Matbaacılığı I- Müteferrika Matbaası*, Devlet Basımevi, İstanbul.
- Gölpınarlı, A., 1955, *Divan Şiiri- XVIII. Yüzyıl*, Varlık Yayınevi, İstanbul.
- Hayta, N.- Ünal, U., 2003, *Osmanlı Devleti'nde Yenileşme Hareketleri (XVII. Yüzyıl Başlarından Yıkılışa Kadar)*, Gazi Kitabevi, Ankara.
- Horata, O., 2004, "Son Klasik Dönem - Nazım", *Türk Dünyası Edebiyat Tarihi 5*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, s.443 – 551.
- İpekten, H.-M. Özergin, 1958, "Sultan III. Ahmet Devri Hadiselerine Ait Tarih Manzumeleri", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi c.IX, sayı: 13*, İstanbul, s. 133 – 150.
- İpşirli, M., 1987, *Lâle Devrinde Teşkil Edilen Tercüme Heyetine Dair Bazı Gözlemler*, Osmanlı İlmî ve Meslekî Cemiyetleri, İstanbul.
- Kabaklı, A., "XVIII. ve XIX. Yüzyıllar Divan Şiiri", *Türk Edebiyatı Tarihi*, c.2, Türk Eğitim Vakfı Yayınları, İstanbul, s. 719-721.
- Kartal, A., 1998, *Klasik Türk Şiirinde Lale*, Akçağ Yayınları 245, Ankara.
- Kaynarca, A. T., 2000, *Seyyid Vehbî'nin Sûrnâmesi İnceleme-Metin*, Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili Ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Kazancıgil, A., 2000, *Osmanlılarda Bilim Ve Teknoloji*, Ufuk Kitapları, İstanbul.
- Koçu, R. E., 2003, *Patrona Halil*, Doğan Kitapçılık, İstanbul.
- Kopuz A., 1996, *Lale Devri Bestekarları*, İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Güzel Sanatlar Ana Sanat Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi
- Köşklü, Z., 2002, "XVII. ve XVIII. Yüzyıl Osmanlı Medrese Mimarisi", *Türkler 12*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, s.162 – 168.
- Kut, G., 1999, "Anadolu'da Türk Edebiyatı", *Osmanlı Medeniyeti Tarihi*, c.1, İstanbul.

- Kutlar, F. S., 1998, “İzzet Ali Paşa Diva’ında Lale ve İstanbul lalesi İsimleriyle İlgili Bie Dizin Denemesi”, *Prof. Dr. Dursun Ali Yıldırım Armağanı*, Ankara, s.250-270.
- Küçük Çelebizâde Âsım, 1153, *Âsım Tarihi*, İstanbul.
- Lecomte, P., [Yayına Hazırlayan: A. Düz], (tarihsiz), *Türkiyede Sanatlar Ve Zeneatlar*, Tercüman Yayınları 1001 Temel Eser: 59.
- Mehmed Râşid, 1282, *Târih-i Râşid*, 5 c., İstanbul.
- Montagu, M., [Çeviren: A. Kurutoğlu], (tarihsiz), *Türkiye Mektupları*, Tercüman Yayınları 1001 Temel Eser:12.
- Muallim Naci, [Yayına Hazırlayan: C. Kurnaz] , 2000, *Osmanlı Şairleri*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Mufassal Osmanlı Tarihi*, 1962, Güven Yayınevi, c.5, İstanbul.
- Mustafazade, T. T., 2004, “18. Yüzyılda Osmanlı- Azerbaycan İlişkilerinin Başlıca Merhaleleri”, *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, s.21-37.
- Nedim Divanı*, [Yayına Hazırlayan: M. Macit], 1997, Akçağ Yayınları: 51, Ankara.
- Nutku, Ö., 1997, “Eski Şenlikler”, *İstanbul Armağanı-3*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları: 47, İstanbul, s. 97-138.
- Osman-zâde Taib Divanı’ndan Seçmeler*, [Yayına Hazırlayan: M. Yatman], 1989, Kültür Bakanlığı Yayınları: 1015, Ankara.
- Osmanzâde Ta’ib Ahmed, 1969, [Yayına Hazırlayan: D. Robischon], *Hadiqat ül-vüzerâ (der garten der Wesire)*, Freiburg.
- Ökten, S.,- A. Can, 2002, “Fetih’ten Günümüze İstanbul Kent Mekanının Oluşumu”, *Türkler 10*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, s. 540 – 566.
- Pardoe, J., [Çeviren: B. Şanda], 1997, *18. Yüzyılda İstanbul*, İnkılap Kitabevi, İstanbul.
- Renda, G., 2002, “Yenileşme Döneminde Kültür ve Sanat”, *Türkler 15*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, s. 265 – 278.
- Sevin, N. A., 2002, “Batılılaşma Dönemi Osmanlı Sarayları”, *Türkler 15*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, s. 374 - 381.

- Şahinoğlu, Z. R., 2000, *Lale Devri Minyatür Sanatçısı "Levni" ve Öteki Bakış*, Marmara Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü, Resim Ana Sanat Dalı Yayınlanmamış Sanatta Yeterlik Tezi.
- Tabakoğlu, A., 2002, "Klasik Dönemde Osmanlı Ekonomisi", *Türkler 10*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, s. 653 – 694.
- Tanpınar, A. H., 1997, *19 uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Çağlayan Kitabevi, İstanbul.
- Toderini, G., [Çeviren: R. Kunt], [Yayına Hazırlayan] 1989, *İbrahim Müteferrika Matbaası ve Türk Matbaacılığı*, İstanbul.
- Turhan, M., 1969, *Kültür Değişmeleri*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
- Unat, F. R., 1992, *Osmanlı Sefirleri Ve Sefaretnameleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Uslu, R., 2002, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Müzik Teorisi Eserleri", *Türkler 15*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, s. 443 – 448.
- Uzunçarşılı, İ. H., 1995, *Osmanlı Tarihi. Karlofça Anlaşmasından XVIII. Yüzyılın Sonlarına Kadar*, c.4/1, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Ülken, H., Z., 1997, *Uyanış Devirlerinde Tercümenin Rolü*, Ülken Yayınları, İstanbul.
- Ünver, S., 1973, "Her Devirde Kağıthane'", *Vakıflar Dergisi- X*, Ankara, s. 435 – 462.
- Vienstein, G., [Çeviren: M. A. Erginöz], 2002, *İlk Osmanlı Sefiri 28 Mehmet Çelebi'nin Fransa Anıları*, Özgü Yayınları, İstanbul.
- Yalçınkaya, A., 2002, "XVIII. Yüzyıl: Islahat, Değişim ve Diplomasi Dönemi (1703-1789)", *Türkler 12*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, s. 479 – 495.
- Yazıcı, G. E., 1998, *Edirneli Kâmi ve Divanının Tenkitli Metni*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Yeniğün, H., 1964, "Nedim'in Şiirlerinden Beste Yapanlar - I", *Türk Yurdu c.13*, sayı 305-306, İstanbul, s. 46- 47.

Yenigün, H., 1965, “Nedim’in Şiirlerinden Beste Yapanlar - II”, *Türk Yurdu* c.4, sayı 308, İstanbul, s.19 – 21

Yirmisekiz Mehmet Çelebi, [Yayına Hazırlayan: A. Uçman], (tarihsiz), *Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi Sefâretnâmesi*, Tercüman Yayınları 1001 Temel Eser: 82.

ÖZGEÇMİŞ

18.12.1979 tarihinde Kırıkkale’de doğdu. İlk, orta ve lise eğitimini Kırıkkale’de tamamladı. 1998 yılında Kırıkkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü’nü kazandı. 2002 yılında lisans eğitimini tamamladı. Aynı yıl Kırıkkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü’nde Araştırma Görevlisi olarak göreve başladı.

